

ИНСТИТУТ ЗА
СРПСКИ ЈЕЗИК
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ
НАУКА И УМЕТНОСТИ

МОНОГРАФИЈЕ

11

Марина Николић

ТЕОРИЈА ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Београд
2010

Марина Николић

ТЕОРИЈА ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ
У науци о српском језику и славистици

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 11

Marina Nikolić

THEORY OF LANGUAGE CULTURE

In Serbistics and Slavistics

BELGRADE
2010

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 11

Марина Николић

ТЕОРИЈА ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ
У науци о српском језику и славистици

БЕОГРАД
2010

ISBN 978-86-82873-26-6

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Недељко Богдановић
проф. др Драгољуб Петровић
проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС

Тираж: 500

Издавање ове књиге финансијски је помогло
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Припрема и штампа: Чигоја штампа, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81'271
81'23
81116341'38
808.5

НИКОЛИЋ, Марина, 1982–

Теорија језичке културе : у науци о
српском језику и славистици / Марина Николић.
– Београд : Институт за српски језик САНУ,
2010 (Београд : Чигоја штампа). – 223 стр. ;
24 cm. – (Монографије / Институт за српски
језик САНУ ; 11)

”Монографија ’Теорија језичке културе у науци
о српском језику и славистици’ настала је у
оквиру пројекта ’Опис и стандардизација
савременог српског језика’, Института за
српски језик САНУ.” --> уводна реч. – Тираж
500. – О аутору: стр. 219. – Напомене и
библиографске референце уз текст. –
Библиографија: стр. 201–211. – Summary. –
Регистри.

ISBN 978-86-82873-26-6

а) Језик – Култура говора б) Језик –
Комуникативна функција с) Социolingвистика
d) Српски језик – Стилистика
COBISS.SR-ID 176113932

Садржај

Уводна реч.....	9
I. Уводна разматрања	11
Култура.....	14
Језичка култура	15
Језичка или говорна култура?	19
II. Систем појмова теорије језичке културе.....	23
1. Позитивна комуникативна својства говора	23
Правилност.....	25
Прецизност.....	27
Логичност.....	28
Чистота	29
Сажетост.....	29
Јасноћа	30
Изражајност	31
Богатство	32
Сврсисходност	33
2. Негативна комуникативна својства говора.....	34
Језичке грешке	34
Комуникативно-прагматичке грешке	35
Вулгаризација.....	36
Двосмисленост.....	36
Бироократизација.....	37

Неоправдана употреба нестандартне лексике	38
Неоправдана употреба позајмљеница	38
Употреба поштапалица	39
Употреба клишеа	39
3. Чистота језика – прекомерна употреба речи страног порекла и пуризам	41
4. Говорна етикеција	44
III. Теорија језичке културе и сродне лингвистичке дисциплине ..	46
Језичко нормирање (стандардизација, норма и псеудонорма).....	46
Еколингвистика.....	49
Реторика.....	53
Стилистика	55
<i>Практична стилистика</i>	56
<i>Функционални стилови и језичка култура</i>	58
Прагматика	59
Терминологија.....	63
Социолингвистика.....	68
Психолингвистика	69
Јурислингвистика	70
IV. Теорија језичке културе у науци о српском језику	72
Општи поглед на савремену литературу о српској језичкој култури.....	72
Радови који се баве језичком културом са теоријског аспекта	76
Приручници	94
Радови који се баве проблемима из других лингвистичких дисциплина, али који имају додирних тачака са језичком културом	102

V. Теорија језичке културе у славистици	122
Теорија језичке културе у кroatистици	122
Теорија језичке културе у бошњакистици	131
Теорија језичке културе у словенистици	132
Теорија језичке културе у македонистици	137
Теорија језичке културе у бугаристици	146
Теорија језичке културе у русистици	150
Теорија језичке културе у украјинистици	164
Теорија језичке културе у словакистици	167
Теорија језичке културе у бохемистици	173
Теорија језичке културе у полонистици	177
VI. Проблеми језичке културе у образовању	180
Језичка култура у наставним плановима и програмима	190
Језичка култура у уџбеницима	191
Како побољшати наставу језичке културе	192
Закључци	193
VII. Закључци	195
Литература	201
Summary	212
Регистри	213
Именски регистар	213
Појмовни регистар	215
О аутору	219

Уводна реч

Монографија *Теорија језичке културе у науци о српском језику и славистици* настала је у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*, Института за српски језик САНУ. Подршку за објављивање пружио је и Одбор за стандардизацију српског језика, а чланови Комисије за синтаксу Одбора за стандардизацију српског језика једногласно су стали иза монографије. Главнину књиге чини магистарски рад под називом *Теорија језичке културе у србистици и славистици* који је одбрањен јуна 2008. године на Филолошком факултету у Београду. Монографија уствари представља прерађено и допуњено издање поменутог магистарског рада.

Књига се састоји из 7 већих поглавља (Увод, Систем појмова теорије језичке културе, Теорија језичке културе и сродне лингвистичке дисциплине, Теорија језичке културе у науци о српском језику, Теорија језичке културе у славистици, Проблеми језичке културе у образовању и Закључци). С обзиром на лоше стање у српској језичкој култури и низак ниво језичке културе говорника српског језика, сврха ове књиге је да, након образлагања теоријске основе и критичког прегледа постојећих радова, понуди појмовни и теоријско-методолошки апарат на којима би требало заснивати савремена истраживања српске језичке културе. На тај начин делимично се попуњава празнина у литератури из области теорије језичке културе која евидентно постоји у науци о српском језику.

Теорија језичке културе у науци о српском језику и славистици намењена је, осим лингвистима и студентима српског језика, књижевности и славистике, који би представљали главну публику, и најширем кругу читалаца. Као уџбеник, ова књига би добро дошла лекторима и студентима који се образују за наставнике (посебно српског језика). Студија се може користити као (додатна) литература за студенте свих факултета, посебно филолошких, правних и учитељских, али и као помоћни приручник у основним и средњим школама за лично стручно усаврша-

вање наставника. Као приручник, корист од књиге могли би имати и сви који се интересују за језичку културу, који се из пословних или личних разлога труде да правилно говоре и пишу: просветни радници, спикери, водитељи, новинари, адвокати, политичари...

Захваљујем породици и пријатељима, посебно колегиницама и колегама из Института за српски језик САНУ који су ми пружили свесрдну подршку у писању ове књиге. Захваљујем комисији за одбрану магистарског рада: др Срети Танасићу, који ме је увео у свет науке и научио да свему, па и научно-истраживачком раду, треба приступати са великим стрпљењем али и оптимизмом, др Вељку Брборићу, који је темељно ишчитао мој рукопис, дао низ предлога, коментара, сугестија и тиме допринео да ова монографија буде боља и комплетнија. На крају, посебну захвалност дугујем ментору, дописном члану Српске академије наука и уметности, др Предрагу Пиперу, који је увек био уз мене, и у тренуцима моје професионалне испуњености, али и у професионалним падовима. Захвална сам и мр Јовану Вуксановићу јер је пажљиво прочитао текст монографије и у том послу био врло темељан. Дао је предлоге за одређене измене и допуне и то највише у поглављу које се бави језичком културом у образовању, што је логично имајући у виду његову стручност и дугогодишње искуство на том пољу.

Захвалност изражавам и Научном већу Института за српски језик САНУ, које је уврстило ову монографију у издавачки план Института. На крају, захваљујем на помоћи и Министарству науке и технолошког развоја Републике Србије које је у целини финансирало израду и објављивање монографије.

У Београду, маја 2010. године

Марина Николић

I. Уводна разматрања

У студији *Теорија језичке културе у науци о српском језику и славистици* полази се од схватања језичке културе као дела опште културе и културе понашања и комуницирања карактеристичних за неко друштво или појединца, који се испољава првенствено у степену познавања потенцијала одређеног језичког система који омогућује практично владање различитим функцијама тога језика.

Главни циљеви истраживања су:

- 1) критички преглед домаће литературе (да се у литератури из области српске језичке културе издвоји њена теоријска основа и размотри степен њене развијености, експлицитности и самосталности, како у односу на друге области науке о језику, тако и на практичне задатке у вези с неговањем српске језичке културе);
- 2) критички преглед славистичке литературе (да се изложи критички преглед теоријских појмова и концепција на којима се у славистици заснивају дескриптивна и проскриптивна истраживања у области језичке културе);
- 3) упоређивање развијености теоријских основа језичке културе у србистици у односу на друге области лингвистичке славистике;
- 4) покушај систематизације појмовног и теоријско-методолошког апарата на којем би требало заснивати савремена истраживања у области језичке културе и да се предложи модел теорије језичке културе за примену у српској језичкој култури.

У истраживању се полази од тезе:

- да су релативно бројни радови из области српске, а раније српскохрватске језичке културе највећим делом били усмерени на решавање различитих практичних питања у вези са учвршћивањем књижевнोजезичке норме;

- да је теоријска основа већине радова у тој области обично присутна више имплицитно или само у назнакама него експлицитно и у развијеном облику;
- да у неким другим гранама лингвистичке славистике (нпр. русистика, словакистика, бохемистика) постоји знатно искуство у области теорије језичке културе, почев од ужих или ширих концепција предметне области језичке културе и њеног односа према суседним лингвистичким областима (пре свега, језичка стандардизација, настава језика, реторика, прагматика и др.) до њеног односа према неким савременим лингвистичким теоријама (нпр. лингвокултурологија, теорија дискурса, говорних чинова, максиме успешне комуникације и др.) и специфичним видовима употребе језика (нпр. вербална и епистоларна етикеција, различити говорни жанрови итд.).

Једна од теза коју треба проверити је та да се истраживања о језичкој култури не заснивају на некој врло препознатљивој и специфичној теорији него да њихову теоријску основу чини систем појмова и поступака који примарно припадају појединим посебним лингвистичким теоријама и методологијама. У студији се такође испитује перспективност упоредног проучавања односа према језичкој култури у различитим националним срединама и културама.

Задаци који предстоје су: дефинисање основних појмова, формирање система позитивних и комуникативних својства говора и њихово објашњавање, утврђивање односа између језичке културе и њој сродних дисциплина (језичко нормирање, еколингвистика, реторика, прагматика, стилистика...), израда критичког прегледа литературе писане на српском језику, израда критичког прегледа литературе писане на словенским језицима.

Главна тема једног обимнијег дела књиге јесте настава језика која представља један од стожера развоја и ширења језичке културе. Треба ло би да се неговање језичке културе у школи институционализује, како П. Пипер то саветује¹, на првом месту додатном едукацијом самих наставника и то не само оних који држе наставу српског језика, већ свих који раде у образовном систему. Интересантно је како су тај проблем решили у Русији: у установама високог образовања, и на филолошким и нефилолошким смеровима један од предмета (као обавезан или факултативан) јесте и Култура говора. Тај предмет (курс) намењен је свима они-

¹ Пипер (2004, 74).

ма који ће се у будућности бавити педагошким радом, тако да се кадар у просвети било ког профила систематски едукује у том смеру. Постоје и различити курсеви и у оквиру студија, а и ван њих, на којима се људи едукују да правилно говоре. То су курсеви тзв. посебних реторика, о чему ће бити касније речи.

Истраживање је изразито интердисциплинарног карактера јер би посебна пажња морала бити посвећена месту које у теорији језичке културе имају дескриптивна и нормативна проучавања језика, лингводидактика, социolingвистика, еколингвистика, психolingвистика, лингвокултурологија, теорија дискурса, теорија говорних чинова, реторика, говорна и писмена етикеција, стилистика и др.

Пошто је предмет истраживања комплексне природе, његово проучавање тражи примену различитих метода и поступака – дедуктивног, индуктивног, каузалног, дескриптивног и других у зависности од фазе истраживања и конкретног предмета истраживања.

Рад има претензије да буде строго синхронијски, мада ће се у једном делу дати летимичан поглед на оно што је до сада урађено у оквиру теме језичке културе у нас.

Покушаћемо да прикажемо општи оквир, а тек предстоји изучавање два посебна вида језика (усмени и писмени) и описивање њихових карактеристика.

Веома је важно осврнути се на место проблематике језичке културе у општој културологији, у проучавањима (историје) националне културе, у проблематици културног уздицања кроз васпитање и образовање у породици, цркви, школи. У ширем смислу и целокупна књижевност једног народа је сведочанство о достигнућима његове језичке културе, па и све друго што је на језику тог народа икад написано, почев од превода богослужбених књига и врхунских научних дела до графита на зидовима тоалета, речника опсцене лексике, „масних“ шала, итд. Негативни примери, односно примери **језичке некултуре**, морају бити обухваћени у проучавањима језичке културе. Лингвистика језичке културе умногоме се мора бавити предупређивањем или отклањањем језичке некултуре као вида вербално девијантног понашања. Нажалост, због ограничености простора и нужног самоограничавања аутора, све теме које су се отвориле неће бити могуће обухватити истраживањем. Оне у неку руку превазилазе границе рада и остаће да буду предмет неког новог истраживања, надам се, у блиској будућности.

Култура

Култура представља укупност материјалних и духовних вредности које је створио човек, а такође и степен развика, достигнућа у грани знања или у одређеној области. Реч потиче од латинског израза *cultura* који означава узгајање, обрађивање, оплемењивање, а када се примени на индивидуу упућује на хуманизацију људске природе. У антрополошкој науци, у класичном смислу, појам културе је означавао целокупан начин живота једног народа, док ће у модерном поимању добити и друга значења. Култура је настала током људске историје као резултат људске креације; човек се не би могао развијати без културе, јер она омогућује развијање суштинских способности без којих човек не би био човек; то су способност комуникације помоћу језика, способност неограниченог учења и акумулирања искуства и знања, прихватање заједничких стандарда понашања у датој заједници у виду правила, норми и вредности, усвајање оквира; култура такође утиче на формирање мишљења, осећања и веровања и развија способност да се уочи разлика између „ја“ и „других“ те да се дела у правцу усаглашавања тих разлика.²

Стога се може говорити о различитим схватањима, односно аспектима културе. Она је начин живота (lifestyle) као модел (образак) за живот; друштвено наслеђе које усваја група и преноси на потомке; научно понашање и обезбеђивање механизма за нормативно регулисање понашања; низ техника за прилагођавање појединаца друштву; складиште информација и нагомиланог знања; начин мишљења, осећања и веровања; низ стандардних оријентација за решавање постојећих проблема; одређени симболички системи који изражавају идеје и веровања. У културу спада све оно што није урођено него је створено, стечено и научено током живота у друштвеној заједници – све оно што ствара нову средину за човека, који би без културе био изгубљен.

Културне потребе. Сваки појединац има потребу за културом, или другачије речено, културне потребе. Постоје три поља која утичу на настанак културних потреба: личност, друштво и култура. Пошто културне потребе нису урођене, њихово постојање код једних, а одсуство код других не може се објаснити само природним даром. Интелектуална атмосфера у породици, језик којим се говори, ставови у односу на школу и културу, утицај изворне језичке средине битни су за развој способности, јачање културне мотивације и учвршћивање сазнања о сопственим

² Социолошки речник (2007, 268).

способностима и потребама. Уколико је мотивација код појединца јача и уколико његове тежње имају позитивне подстицаје из друштвене и културне средине, утолико је јаче и сазнање о сопственим способностима и јаче су културне потребе, односно самосвест о себи као носиоцу тих потреба.

Језичка култура појединца је степен његовог знања језика, односно владања језиком као стожером одређене културе и степен његове способности да та знања примени у остваривању културних потреба.

Културни капитал. Још један појам је битно идентификовати, а то је појам културног капитала који можемо схватити као укупност представа и знања помоћу којих људи могу лакше да учествују у друштвеном и културном животу. На поседовању културног капитала заснивају се друштвене неједнакости, привилегије једних или депривилегованост других.

Језичка култура

Пошто је дефинисана култура, може се прећи на одређивање појма **језичке културе** која представља главни предмет књиге.

Језичка култура може се схватити на два начина: 1) као владање нормама књижевног језика у његовој писменој и усменој форми, при чему се остварује избор и организација језичких средстава која су допуштена у одређеној ситуацији комуникације и која, при поштовању говорне етикеције, гарантују најбољи ефекат у достизању постављених циљева комуникације; 2) као област лингвистике, која има за предмет нормирање говора, која разрађује препоруке за вешто коришћење језиком.

Појам језичке културе укључује у себе два степена овладавања књижевним језиком: 1) правилност и 2) говорну вештину.³

- 1) Правилност је поштовање норме. Оцена варијаната при овом је најчешће категорична и јасна: правилно/неправилно.⁴ Језич-

³ Филин (1979, 119).

⁴ При давању оваквих оцена треба бити опрезан јер савремена истраживања све чешће показују како правилност (норма) не може бити апсолутна. Неким ситуацијама одговара одступање од правилности, или како би се могло другачије рећи, на тим местима правилно је коришћење неправилних облика, те ту неправилно постаје правилно или боље – исправно. С друге стране, стандардни језик подразумева чврсту норму која мора бити експлицитна и јасна. Закључак је да је приликом оцењивања пожељно дати суд ко-

ка правилност изучава се у школи и представља темељ за надоградњу језичке културе.

- 2) Говорна вештина, за разлику од правилног говора, није само поштовање норме књижевног језика, него и умеће избора из коегзистентних варијаната најтачнију у односу на смисао, стилистички најприкладнију, најизражајнију, најразумљивију... Оцене варијаната при томе су мање категоричне: лошије/боље, верније, јасније, тачније, прикладније...

При усвајању културе матерњег језика човек има четири крупна оријентира: (све)укупност норми књижевног језика, (све)укупност етичких одређења свога народа, (све)укупност циљева и околности комуникације, и, на крају, националну представу о лепоти самог језика (језички, етички, комуникативни и естетски фактори језичке културе). У сваком конкретном случају говорник треба да има у виду сва четири оријентира, а потом треба да изабере језичке јединице⁵ и правилно их сједини.

Језичка компонента – За беспрекорну језичку културу, пре свега, неопходно је беспрекорно владање језичким нормама (ортоепском, ортографском, морфолошком, синтаксичком, творбеном и лексичком). Питање нормативности појављује се приликом избора једне од две или више варијаната, које се фреквентно јављају у говору тих који стреме ка овладавању нормом стандардног језика. Да би се остварио тај избор, неопходно је постојање представе о дељењу језика на књижевне и некњижевне врсте (дијалекти, жаргони...). У већини случајева правилном се признаје само једна варијанта, али постоје и случајеви где су обе варијанте једнако стандардне (код нас су то нпр. акценатски дублети). Други део језичке компоненте везан је за правила избора једне од варијаната у границама стандардног језика, те варијанте која више одговара одређеној сфери употребе (у разговорном стилу је боље рећи једно, а у административном друго). Да би избор био правилан, потребно је имати представу о функционалним стиловима језика и емоционално-експресивном раслојавању језичких јединица. На ову компоненту се односи потпуно схватање језичких јединица од којих зависи тачност

ји није тако категоричан (на пример, препоручује се и сл., в. стр. 25–27). Истраживања у будућности показале у коме смеру ће ићи теорија стандардног језика.

⁵ Али и нејезичке јединице, као нпр. гестове који су карактеристични за усмену комуникацију.

говора и владање логиком при формирању и перцепцији текстова која се изражава у логичности говора.

Етичка компонента – у вези је са изражавањем кодекса понашања народа путем језика. При том избор није између правилног и неправилног, већ између више исправних јединица при чијем избору највећи значај има контекст (говорна етикеција, обраћање познатом, непознатом, старијем, вршњаку, млађем...). За правилан избор важно је познавати културну традицију народа који тим језиком говори, забране, појмове као што је чистота говора и сл.

Говорна етикеција захтева поштовање одређених правила учтивног језичког понашања у одређеној ситуацији. Етичка компонента језичке културе манифестује се као главна слика у говорним чиновима (молбе, питања, захвалности, поздрава...). Говорни чин остварује се по посебним правилима, прихваћеним у датом друштву и у датом времену, која се одређују многим ванлингвистичким факторима: узрастом учесника говорног чина, официјалним или неофицијалним односом међу њима итд.

Посебну област етикеције представљају јавне и безусловне забране искоришћавања одређених језичких средстава, нпр. у свим ситуацијама је забрањено псовање. Као претња могу се користити нека интонацијска средства, нпр. разговор који има повишен тон. При томе етикеција не забрањује емоционални говор с честим „јаким“ речима.

Комуникативна компонента – односи се на утицај који на говор врши комуникативна ситуација. Поред познавања језичке и етичке норме, нужно је да се говорник лако прилагођава ситуацији и да се понаша у складу са њом. Већи утицај на избор језичких средстава има нека екстремна ситуација: под њеним утицајем многа правила престају да важе. Ситуација одређује количину речи, неопходну и довољну у одређеном случају. Потребно је такође прилагођавање говора могућностима адресата: излагање мора бити сагласно са говорном ерудицијом сабеседника. У теорији комуникативних својстава говора ова својства називају се умешност, лаконизам и јасноћа.

Комуникативна компонента има одлучујућу улогу у достизању циља комуникације. Могуће је не нарушити норму, испоштовати сва правила етикеције, а да текст опет буде незадовољавајући. Нпр. многа упутства за коришћење технике која се користи у свакодневном животу уопште нису разумљива некое ко није специјалиста у тој области, итд.

У сваком случају, потребно је водити рачуна о функционалној издиференцираности језика и прагматичким условима комуникације. У језику постоје функционалне подврсте (различити жанрови) и функционални стилови (административни, научни, публицистички...). Свака функционална подврста има своје особености. Умеће слободног преласка са једног функционалног стила на други, у сагласности са задацима комуникације, важан је показатељ језичке културе. Једна од основних разлика између простог и књижевног језика састоји се у томе што прост говор нема подврсте. Онај који говори просто, за разлику од људи са високом језичком културом, у свакој ситуацији говори исто.

Свака функционална подврста реализује се у одређеним прагматичким условима, на оси говорник – слушалац и, сагласно с тим писац – читалац, у писаној форми. Прагматички услови који делују у границама одређене функционалне подврсте конкретизују циљ комуникације и, према томе, директно утичу на оптимални избор и организацију језичких средстава у датом случају. Тако, када говоримо о језичкој вештини школског учитеља, професора факултета, спортског коментатора и др. треба имати у виду културу владања функционалним подврстама у различитим прагматичким условима.

Ако су општеприхваћене норме обавезне за оног који говори или пише, комуникативна правила организације текста су довољно гипке и увек остављају места за стваралаштво, за појављивање ауторске индивидуалности.

Језичка култура се проучава у неколико лингвистичких дисциплина: у прагматици, теорији говорних чинова, функционалној и практичној стилистици итд. Један од централних задатака језичке културе је изучавање синонимичних средстава на свим нивоима. Владанье језичком културом јесте у високом степену владање језичким синонимима. Чим говорник зна више начина за изражавање једног смисла, лакше му је постигнути максималну ефективност комуникације, тј. његов говор има већу стваралачку моћ. За овладавање свим функционалним стиливима посебно је важно познавање синтаксичких синонима. Синтаксички синоними представљају избор разних синтаксичких структура за изражавање једног истог смисла.

Естетска компонента – у вези је са културном традицијом која одређује шта је лепо а шта није лепо у говору. Уопште, естетика говора је у тесној вези са схватањем богатства и изражајности говора. Богатство језика и изражајност главни су елементи лепог изражавања.

Критеријум естетизованости језичког израза често се доводи у питање јер оцењивање неког исказа на основу његове лепоте умногоме зависи од субјективног осећаја оцењивача. Критеријуму естетизованости недостаје довољан број објективних елемената.

Лепота у језику може се читавати на свим нивоима, као и у свим функционалним стилима. Лингвистичка дисциплина која се бави управо естетском компонентом и ефективним стилистичким средствима у конкретној језичкој реализацији јесте стилистика.

Језичка или говорна култура?

Једно од питања које се постављало је питање именовања области која ће бити обрађена у овом раду. Тачније, потребно је било одредити који је адекватнији назив за предмет проучавања: **језичка култура** или **говорна култура**. Одлучили смо се за први из неколико разлога, а потрудићемо се да то објаснимо.

На првом месту, одређивање значења појмова *језик* и *говор* није лако. Сетимо се само потешкоћа приликом превођења Сосировог тријасистема (*langage–langue–parole*). Кренућемо од дефинисања језика (*langue*) као конкретног језичког система, својине колектива који је у суштини релативно варијантан, конвенционалан и представља потенцијал, док ћемо говор разумети као конкретну употребу, индивидуални чин, односно реализацију.⁶ Термине језик и говор користимо са тим значењима. Језик ће представљати својину колектива а говор конкретну реализацију појединца. Циљ рада је бављење могућностима одређеног језика и покушај, да на основу проучавања српске и славистичке релевантне литературе, дамо одговарајући појмовни и теоријско-методолошки апарат којим се може проучавати (српски) језик и чиме се може допринети развоју могућности једног језика и правилном коришћењу онога што нам је знањем једног језика дато.

Даље, појам *говор*, поред тога што означава конкретну језичку реализацију, асоцира на усмено изражавање, тако да говорна култура нека-

⁶ Појмове смо прихватили онако како их је користила Милка Ивић (в. Ивић, 2001, 173) и Милорад Радовановић у својим предавањима из предмета *Општа лингвистика* на Филозофском факултету у Новом Саду шк. 2002/03. године.

Langage представља општу човекову способност говора, генетску predisпозицију за усвајање говора.

да подразумева само усмено изражавање. Наша проучавања укључују и усмени и писмени језик без изузетка, као и све жанрове у којима се он реализује (уколико је нека особина карактеристична за усмени, односно писмени језички израз, то ће бити посебно истакнуто), па ћемо под говором подразумевати обе језичке реализације, и усмену и писмену.

Још једна разлика постоји између језичке и говорне културе и иде у прилог нашем опредељењу за први назив. Ми схватамо говорну културу као срж, језгро једне дисциплине коју називамо **лингвистика језичке културе**. Говорна култура је основа језичке културе. Према традиционалном схватању, појам говорне културе односи се на нормативна начела која се тичу правилности и чистоте у употреби стандардног језика. Огрешења о норму (на свим нивоима) и честа употреба речи страног порекла и јесу најприметнија огрешења на први поглед, па је разумљиво што се на то ставља највећи акценат. Али у говорној култури постоји још низ проблема. Зато је потребно изградити један слојевити омотач који би омогућио прелаз од уског нормативистичког поимања говорне културе ка једном ширем социолингвистичком схватању језичке културе као обухватнијег и надређеног концепта. Важно је истицати распон језичких могућности. „Sa težištem na stvaralačkoj upotrebi jezika, na svrsishodnom verbalnom opštenju, na aktivnom razvijanju jezičke i komunikativne sposobnosti, jezička kultura bi na savremen način upućivala ka onome što se u jeziku i sa jezikom *može*.“⁷ Овако схваћена језичка култура морала би обухватати и принципе прагматике и реторике као дисциплине усмерене ка говорном догађају и које проучавају вештине организовања говорних догађаја и смењивања говорних чинова у различитим говорним ситуацијама.

Језичка култура је део свеукупног друштвеног понашања а оно у себе укључује и **културу слушања**, и то не само туђег говора него и туђег и другачијег мишљења. Наиме, овим се излази из граница стандардног језика и улази се у сасвим шири социолингвистички контекст. У овом тренутку очигледна је повезаност овако схваћене језичке културе не само са социолингвистиком, него и са низом других, пре свега лингвистичких дисциплина.⁸

Данас се не би могао сматрати језички културним човек који не поседује активно или бар пасивно знање макар једног страног језика, нарочито оног из категорије светских језика. Ако већ не познајемо већи број

⁷ В. Бугарски (2001, 102).

⁸ Сетимо се да се традиционално схваћена говорна култура допуњује само са нормативистиком и теоријом стандарда.

других језика, треба да негујемо исправне **ставове** према њима и према њиховим говорницима, јер се иза карактеристично негативних исказа о другим облицима говора типично крије одбојност према њиховим носиоцима.⁹ Само тако се може деловати на сузбијању лингвоцентризма и етноцентризма у једном друштву.

Образован човек би требало да има бар основно лингвистичко образовање, то јест елементарну **лингвистичку културу**. Језичка култура треба да подстиче жељу за комуницирањем са различитим појединцима, друштвеним групама и културама. Треба тежити једном целивитујем концепту језичког образовања које, тумачећи човека и друштво кроз језик, шири друштвену свест о језику и креативним језичким могућностима. Заједничким ангажовањем језичких стручњака, педагога, аутора наставних програма, уџбеника и приручника, лектора, новинара, преводилаца и свих других који се баве језиком и којима је језик основно средство за рад, могао би се постићи један високи степен језичке културе као део језичке политике, а самим тим и културне и друштвене политике. Ако је језик стуб личне и националне културе, онда лингвистичка културологија треба да буде у средишту културологије. Због свега овога, појам језичке културе треба проширити у највећој мери као што треба проширити и сферу проучавања језичке културе оснивањем једне нове дисциплине – лингвистике језичке културе.

Лингвистика језичке културе има теоријско-методолошку и апликативну страну (ту је пре свега методика наставе језичке културе, медијска популаризација језичке културе), али ни у првом ни у другом случају није оштро разграничена од других лингвистичких дисциплина од којих се разликује пре свега предметом као и системом појмова који улазе у њену теоријску основу, док се на методолошком плану ту примењују комбинације различитих метода у зависности од конкретног проблема који се испитују.

Треба истаћи да, колико је познато, није формулисана целовита теорија језичке културе, то јест она није целовито обрађена, већ да она постоји мање или више разрађена, у деловима, у радовима различитих истраживача, а неки њени могући аспекти постоје само у назнакама.¹⁰

⁹ *Народном лингвистиком* и ставовима према језику и њиховим говорницима бавили су се код нас, између осталих, Р. Бугарски (1997, 2001) и Н. Влаховић (1989.а, 1989.б).

¹⁰ Теорија језичке културе постоји у стручним радовима, уџбеницима и практичним приручницима те је самим тим и на неки начин дефинисана, можда не довољно

Највећу потешкоћу за одабир назива чинило је то што су сви radoви (у српској лингвистици) чији је предмет језичка култура, тај предмет називали говорном културом. Што значи две ствари: у нашој традицији устаљенији је терминолошки назив говорна култура од назива језичка култура, као и то да се терминолошки апарат ослањао на руску лингвистичку школу, којој су српски лингвисти веома наклоњени и данас.¹¹

добро и свакако не у потпуности. Потребна је њена боља применљивост у пракси и целовито обрађивање.

¹¹ Руски лингвисти најчешће ову лингвистичку дисциплину називају *говорна култура* (культура речи), мада се може прочитати и назив *речевая култура*.

II. Систем појмова теорије језичке културе

1. Позитивна комуникативна својства говора

Основна позитивна комуникативна својства говора представљају интегралне карактеристике усмене и писане речи (правилност, јасноћа, лепота и др.) које у својој свеукупности сведоче о идеалној прилагођености говора процесу људског комуницирања, размене и преношења њихових идеја, мисли, осећања, закључака и чињеница итд.

Основна позитивна комуникативна својства могу бити присутна у говору у већем или мањем степену; у конкретном језичком садржају нека својства, односно карактеристике, могу постојати док друге не морају. Присуство или одсуство ових карактеристика зависи, пре свега од жанра и функционалног стила коме одређени језички садржај припада.

Позитивна комуникативна својства говора омогућују јединство замисли адресанта и перцепције адресата одређеног језичког садржаја. Адресант (аутор) оформљује своју мисао у говор, адресат прима тај говор и дешифрује мисао адресанта. Апсолутно подударане садржаја код пошиљаоца и примаоца поруке није могуће (чак иако говоре истим језиком, људи имају различита животна и језичка искуства, физичке и психичке разлике и др.), али се њему увек тежи. У стилистици, реторици и језичкој култури прикупљени резултати истраживања сведоче о томе како које својство потпуније и боље помаже у достизању главног комуникативног задатка аутора, а то је омогућавање да прималац потпуно и адекватно разуме текст.

Размишљања о својствима доброг говора потичу још из античког периода.¹² Учења о позитивним својствима говора јављају се у првим радовима учитеља реторике. Још су софисти захтевали од говорника чист и прикладан говор. И Питагорејци су писали радове о прикладности (сврсисходности) говора. На неопходност јасноће и прикладности говора указивао је и песник и комедиограф Аристофан (445–385. године пре нове ере). У Исикратовој школи особине као што су јасноћа, сажетост и истинитост биле су неопходне у говору. Покушај систематизације добрих говорних карактеристика речи припао је Аристотеловом другу и ученику, Теофасту. Теофаст је поделио и подробно описао четири, по свом мишљењу, главне карактеристике: чистоту, јасноћу, склад и лепоту. Теофастови радови (16 трактата о реторици) умногоме су утицали на касније ауторе. Римски реторичари тежили су изградњи теорије о комуникативним својствима доброг латинског језика. Цицерон је, као најважније особине, наводио чистоту, јасноћу и прикладност текста предмету расправе. А одлучујућа особина која има изузетан утицај на слушаоце јесте лепота.

Учења о комуникативним својствима говора прешла су из античких реторика у средњовековну реторику, где су у први план избијала и још нека, мање или више релевантна својства (надахнуће богом, логичност, префињеност, куртоазност и др.).

Питања о комуникативним својствима говора била су веома важна за велике писце XIX и XX века који су тежили да у својим делима достигну и истакну јасноћу, тачност, изражајност, лепоту, богатство и сликовитост језика.

Концепција о комуникативним својствима говора активно се користи и у лингвистици данас. Предузимају се покушаји систематизације свих позитивних комуникативних својстава у оквиру теорије језичке културе. Основни оријентир при осмишљавању овакве концепције представља *садржајност*. Садржајност се достиже низом конкретних својстава, у основи одвојених, у којима лежи однос између говора (реализација), језика и нејезичких појава. У теорији језичке културе обично се издвајају следећа комуникативна својства говора: *правилност* (корелација: говор – језик, мисли се на корелацију говора као конкретне језичке реализације и апстрактног језичког система који је у основи говора), *прецизност* (говор – стварност, говор – мишљење), *логичност* (говор – мишљење), *чистота* (говор – етика, говор – естетика), *сажетост*

¹² Иванов (2003, 257).

(говор – мишљење, говор – контакт), *јасноћа* (говор – адресат), *изражајност* (говор – естетика), *богатство* (говор – језичка компетенција аутора) и *сврсисходност* (говор – адресат, говор – контекст).

Наведене карактеристике су основне карактеристике доброг говора, њихов списак може бити проширен. За уређивање одговарајућег списка постоје различите могућности.

Свеукупност комуникативних својстава у говору појединца обједињена је у појму **комуникативне компетенције** или говорне културе појединца.

Систем позитивних комуникативних својстава говора чине следећа својства: правилност, прецизност, логичност, чистота, сажетост, јасноћа, изражајност, богатство и сврсисходност.¹³

Правилност

Правилност у говору јесте поштовање норми књижевног језика у процесу комуникације. Језичка правилност се обезбеђује поштовањем норме на свим нивоима језика, укључујући и текстуални ниво. Она представља основу језичке културе – основни је показатељ нечијег владања стандардним језиком. Постојање правилности објашњава се постојањем система норми стандардног језика које су супротстављене таквим субстандардним подврстама као што су територијални и социјални дијалекти.

Правилност изједначава све говорнике датог језика и самим тим обезбеђује општу и лаку комуникацију, што даје осећај припадности истом језичком колективу и поштовање његових вредности. Упоредо с тим, правилност је показатељ престижа; владање књижевном нормом не сведочи само о високој језичкој култури неке особе, него такође и о високој општој култури.

Правилност је основа језичке културе појединца. У исто време, правилност је само једна од особина које константно утичу једна на другу. Нормативност исказа коригује се конкретним етичким, ситуативним и естетским факторима чијим јављањем правилност може уступити место неправилности.

Правилност представља основу писмености а не строги оквир.

¹³ О комуникативним својствима говора видети у Иванов (2003) и Матвејева (2003).

Пошто је норма у корелацији са језиком као системом, у складу с језичким нивоима издвајамо: *ортоепију* – правилност изговора, акцента и интонације; *ортографију* – правилност у писању; *граматичку правилност* – правилност речи и њихових облика, као и правилност у формирању синтаксичких конструкција; *правилност у употреби речи* – коришћење речи и фразеологизама који припадају стандардном језику.

Скала нормативности није строго биполарна. Поред крајњих – „правилно“ и „неправилно“ на скали се налазе и најмање два ступња: „дозвољено“ (што означава могућност коришћења датог језичког узрза у књижевном језику, мада се предност даје његовој варијанти или синониму) и „дозвољено, али у одређеним комбинацијама, текстовима, условима комуникације“.

Као важан услов за постојање језичке културе јавља се стилистичка правилност. Она се састоји, с једне стране, у расподели језичких јединица по текстовима у складу с њиховим стилским украсима, и с друге, у коришћењу толико стилиски маркираних средстава, колико је карактеристично за одређени тип текста. Нпр. елементи административног стила не могу се употребљавати у разговорном језику, и насупрот томе, у административним текстовима недозвољена је употреба одређене лексице.

Одступање од постулата правилности може се јавити само у ретким случајевима и ту ситуацију диктира искључиво неопходност решавања каквих комуникативно-стилистичких или естетских задатака. То се може десити у књижевноуметничком стилу када аутор покушава да постигне оригиналност или када у говор својих јунака уноси дијалекатске елементе и сл.

Још једним типом „намерних грешака“ сматрамо *језичку игру*. Њу схватамо као свесно коришћење ненормативних или стилистички немесних језичких јединица (у разговорном стилу, епистоларном жанру, публицистици) с циљем изражавања пародије, ироније итд.

У широком смислу правилност се не исцрпљује у нормативности него у себе укључује и друге карактеристике, на пример логичку правилност и сл.

Правилност представља први и основни елемент говорне културе те се као такав изучава у школи као део наставе матерњег језика. Постоји и низ других чинилаца који делују на формирање правилног говора. Поред поменуте наставе матерњег језика, на појединца утичу, пре свега, средства масовног информисања, прочитана литература и

окружење. Ако настава језика не успева да заинтересује ученика и не укаже му на важност говорне и језичке културе, ако наставници у школи (како матерњег језика, тако и осталих предмета) не говоре стандардним језиком, ако је говор у медијима пун језичких грешака, ако у издавачкој делатности лектори греше зато што нису довољно стручни или не раде професионално (или чак не постоји деловање лекторске службе), ако окружење не инсистира на поштовању језичке правилности или се према правилном говору односи као према нечему непотребном, не може се очекивати да млади људи, на које пресудно делују сви набројани утицаји, имају изграђен правилан говор који подразумева језичку културу, нити жељу да га стекну.

Прецизност

Прецизност је једна од позитивних комуникативних својстава говора, за које је важан узајамни однос између говора и стварности (фактичка, предметна прецизност), и говора и мишљења (смисаона прецизност).

Прецизност зависи од тога колико је појединац учен и образован, колико он познаје лексичко значење речи и следи правила за њихову употребу. У првом реду, најбитније је познавање самог предмета радње, предмета о коме се говори.

У трагању за прецизним изражавањем није довољно само добро познавати лексичко значење речи и правилно одабрати речи. Треба водити рачуна и о особености спајања лексичких јединица. Треба умети изабрати синоним из синонимског низа, разграничавати хомониме, разликовати парониме, схватати значења и границе фразеологизама.

Прецизност је уско повезана с правилношћу и јасноћом. Различити функционални стилови захтевају различити степен прецизности. Најмању потребу за прецизношћу има разговорни језик зато што непосредни контакт дозвољава „прецизирање у ходу“ по жељи говорника или на питање његовог саговорника. Највећу прецизност захтевају научни и административни стил. Ту је веома важна прецизност у избору и примени термина. Прецизност у књижевноуметничком стилу има посебан карактер: ту речи треба тачно да пренесу оно што је аутор хтео да каже.

Логичност

Логичност је једна од комуникативних особина говора која је заснована на односу између говора и мишљења, наиме логичност подразумева прилагођеност опште логичке структуре текста замисли аутора. Нормална и интелигентна особа изражава се логично. Логични говор наново ствара структуру мисли, допушта праћење њеног развоја. Логичност у говору је неопходна зато што се, захваљујући њој, у говору одражава реалност кроз нечија дефинисана схватања, приказује се њихов однос.

Логичност је условљена логичким размишљањем и познавањем логике. Потребно је да аутор неког текста уме да писмено износи своја схватања, да зна и примењује логичке законитости, да уме да изграђује закључке и ставља их у општи контекст целог размишљања, да вешто упоређује и уопштава чињенице. Због свега тога, неопходно је овладати логиком излагања.

Нарушавања логичности називамо *алогизмима* који могу бити везани за невелики део текста (реч, синтагму, реченицу), већи део текста или читав текст. Провера логичности неког текста врши се тако што се проверава познавање чињеница, значење и комбиновање речи, правила синтаксичких конструкција, проверавају се уводне речи, обрти, средства која повезују различите делове текста. У сваком појединачном случају питања се решавају на том конкретном случају, са свим лингвистичким и нелингвистичким околностима.

Логичност на нивоу целог текста повезана је с композицијом самог текста и претпоставља да је текст подељен на пропорционалне делове и да су делови текста повезани промишљеним прелазима.

Логичност је својствена текстовима свих функционалних стилова, али се у њима различито реализује. Правила логичности су најстрожа у научном функционалном стилу у којем аутор прати логику знања и труди се да избегава многозначност објашњења. Супротно томе, уметнички текст, а посебно поетски, претпоставља постојање подтекста, вишезначност, могућност различитог тумачења. Општа логичка линија је опредељена стремљењем аутора да изрази одређену идеју на уметнички начин. Логика знања спаја се при томе с асоцијативном логиком. Спољашњи алогизам може се овде испољити као стилска фигура (нпр. оксиморон). У разговорном језику логичност је неоспорно присутна, али је у слободнијој форми.

Чистота

Чистота језика (или чистота у језику) представља једну од позитивних комуникативних особина говора. То је особина говора везана за етику и естетику. Говор је чист ако у њему не налазимо елементе који су неодговарајући књижевном језику по етичким, естетским и другим критеријумима.

Нечистота у говору, загађеност подразумева употребу вулгаризама, средстава која унижавају саговорника и вређају његово достојанство.

Чистоту језика често повезујемо са коришћењем речи страног порекла и пуризмом јер она подразумева резервисаност и строгу селекцију приликом употребе речи и конструкција страног порекла. О томе ће касније бити више речи.

Ако чистоту посматрамо шире, можемо у средства која загађују језик сврстати сувишне речи, тзв. поштапалице. Лоша навика употребе ових језичких средстава карактеристична је за говорнике са ниском језичком културом који не познају довољно изражајне могућности сопственог матерњег језика. Употреба поштапалица обрнуто је пропорционална степену развијености културе говора: што је ниво развијености културе говора нижи, то је употреба поштапалица у говору чешћа.

Средства која могу смањити естетику неког текста јесу и бирократизми, жаргонизми и др.

Може се закључити да постоје хетерогена схватања чистоте језика.

Сажетост

Сажетост (или језгровитост) особина је везана за однос између говора и мишљења. Сажетост у говору представља прецизност и јасноћу у изражавању мисли и подразумева само оно што је неопходно да би информација била јасна.

У разним функционалним стиливима сажетост се јавља у мањој или већој мери. Научни стил тежи сажетости у изразу, али у својој уџбеничко-научној разноврсности, он може бити окарактерисан већим детаљисањем, опширношћу, понављањима да би онај који се служи тим материјалом могао боље да научи нешто. Такође и публицистика има своје сажете жанрове али и оне чија карактеристика није сажетост.

Стремљење ка сажетости је неопходни оријентир при редакцији туђег и свог текста; при томе текст се ослобађа свега што је сувишно: бесмислених реченица, гломазних израза, неоправданог понављања итд.

Када се говори о језгровитости исказа, треба имати на уму и тзв. **редунданцију**. Сматра се да редундантних елемената у језику има, у просеку, 50% и они су супротни језгровитости исказа као једне од особина језичке културе.

За разлику од писаног текста, усмени говор карактерише велико присуство редунданције управо због веће могућности шума у комуникацијском каналу, него што се то може очекивати у писаном тексту. Међутим, ни у усменом говору не треба одступати од постулата језгровитости, али је најважније постићи разумљивост и добру перцепцију код адресата. Зато језгровитост не треба схватити круто, већ еластично као средство које пре свега омогућује добро разумевање датог текста.

Од језгровитог изражавања оправдано се одступа у два случаја: 1) кад се, због могућих или стварних сметњи у комуникацији, активирају залихе језичких средстава (редунданција), које омогућују да се те сметње превладају, због чега нам онда исказ постаје опширнији него што је потребно у нормалној неометеној комуникацији, и 2) кад је гомилање и понављање језичких изражајних средстава у књижевноуметничкој функцији, тј. када се њима остварују уметнички ефекти, као нпр. таутологијом, која је иначе непожељна у другим стилевима стандарног језика, па и у свакодневном говору. Сажетост није обавезна врлина јер језик не служи само што ефектнијем преношењу информације (уп. нпр. роман-реку, косовски циклус итд.).

Све зависи од односа између садржаја (количине и квалитета информација) и употребљених језичких средстава. Суштина преопширности је, дакле, у нескладу између садржаја и форме, између онога о чему се говори и онога како се и колико о томе говори.

Јасноћа

Јасноћа је особина говора која се види у односу између говора и могућности перцепције, разумевања тог говора. Јасним се назива онај говор који без муке може разумети саговорник.

Јасноћа је везана за прецизност и логичност. Ако је адресант у изражавању тачан, прецизан и логичан (ако не брка чињенице, не допушта алогоизме, слободно се оријентише у значењима речи, добро влада

многозначношћу речи итд.), адресат има већу могућност за лакше разумевање. Разне видове говорне делатности карактеришу различити типови говорника (адресат може бити раван адресанту по интелектуално-говорном нивоу али могу имати и различиту говорну компетенцију), тако да се о јасноћи, односно разумљивости не може говорити апстрактно. У условима интелектуалних различитости адресанта и адресата мора доћи до прилагођавања, односно онај који је на вишем интелектуалном и културном нивоу мора се прилагодити оном који је на нижем.

Извесна језичка средства могу учинити текст нејасним за адресата. На нивоу лексике то је лексика ограничене употребе, у првом реду, термини. Ако адресат не влада терминологијом, неопходно је да у тексту, с тачке гледишта аутора, а зарад разумљивости текста, буде строги избор термина (употребљава се само неопходни минимум термина).

У публицистичком стилу још су већа ограничења у употреби термина, а и када се употреби који термин, он се мора непосредно објаснити.

Нејасноћи може допринети немотивисана употреба дијалектизма, жаргонизама, фразеологије, архаизама или неологизама. За разумевање њихових значења важна је организација контекста.

У граматички проблем могу изазвати сложене синтаксичке конструкције, дуге реченице.

У исто време и текст сложеније синтаксе, засићен слабо распрострањеним терминима може бити јасан ако адресат може разумети такав текст. Тако се пишу научни чланци и монографије, текстови који циркулишу у научним круговима, као и већи део текстова који припадају административном стилу.

Из свега овога видимо да је јасноћа увек важна али и да она има много варијаната.

Изражајност

Изражајност (лепота) једна је од интегралних особина говора. Ту је акценат стављен на естетске особине изражајних средстава.

Говор постаје изражајан захваљујући различитим језичким средствима, ритму, стилским фигурама, употребом народне и књижевне афористике итд. Може се рећи да изражајности доприноси све оно чиме језик располаже; свака јединица може постати средство изражајности у одређеном положају и контексту. Избор једних или других средстава

изражајности из језичке ризнице зависи од сфере употребе и циља због кога је текст настао (нпр. научни текст не дозвољава експресивна средства карактеристична за разговорни језик). Исто тако, избор изражајних средстава зависи од индивидуалности аутора. У оквиру функционалног стила аутор је слободан да бира таква изражајна средства и начин изражавања који одговарају његовој конкретној замисли, а такође и његовом карактеру, образовању и васпитању.

Изражајност делимо на два типа:

- 1) *логичку* која је најкарактеристичнија за такозване строге функционалне стилове – административни и научни;
- 2) *емоционалну* која је окренута ка осећањима адресата; јавља се у језику књижевности, публицистици и разговорном језику; овде можемо говорити и о сликовитости језичког израза.

И логичка и емоционална изражајност може бити видљива или скривена. Видљива је везана за коришћење интонацијских (у писаном изразу интерпункцијских) и лексичких изражајних средстава, док је скривена везана за употребу граматичких средстава, посебан распоред материјала у тексту и сл.

Богатство

Богатство језичког израза је карактеристика која је условљена односом између језика и језичке компетенције говорника. Количина и разноврсност језичких средстава које употребљава говорник показују богатство његовог језичког израза. Говорно богатство зависи од тога колико је велика резерва језичких средстава које појединац зна (фонд речи и могућност комбиновања тих речи, лексички и синтаксички синоними, устаљени изрази, типови реченица, интонацијске конструкције и др.) а што је још важније, колико од тих средстава он може активно употребљавати, тј. смисаоно и слободно примењивати у конкретним случајевима.

Дешава се да чистота говора стоји као директно супротстављена богатству, зато што стремљење ка „чистом говору“ (говору ослобођеном позајмљеница) може довести до осиромашеног изражавања.

Богат језички израз карактерише одсуство поштапалица, језичких стереотипа, клишеизираних форми и устаљених израза, општих места.

Уобичајено је да највеће говорно богатство имају писци, но њему теже и новинари, научници, политичари, односно сви они који се баве

језиком и који језик користе у професионалне сврхе. Богатство језичког израза је општа особина говора важна подједнако у сваком функционалном стилу где се исказује на различите начине.

Сврсисходност

Сврсисходност је једно од својстава говора које је у вези са односом између говора и циља комуникације, говора и говорне ситуације (контекста), говора и адресата. Сврсисходност представља садржајну и спољашњу сагласност говора с циљем и условима комуникације. Говорити сврсисходно значи: а) говорити с јасним циљем о томе шта се жели рећи, б) строго се држати предмета о коме се говори и в) подесити свој начин говора датој ситуацији.

Потребу за складом језичког израза налазимо још код Аристотела. Он је запазио да је неопходно језички израз прилагодити предмету о ком је реч, а такође и датој ситуацији. Сврсисходност је функционална особина, што значи да се одређено језичко средство не посматра само за себе, већ у свом функционисању, у одређеним комуникативним догађајима. У једном комуникативном догађају оно може бити одговарајуће и добро, а у другом, неодговарајуће и лоше. Нпр. метафоре и епитети су одговарајућа изражајна средства у поезији, али неумесна у административном стилу; елиптичне реченице дозвољене су у разговорном и публицистичком али не и у научном функционалном стилу. Сврсисходност је потреба гипког одношења према језику, према задацима комуникације.

Од тога о чему се и с којом сврхом говори зависи избор стилског кода у оквиру разуђеног стилског регистра стандардног језика. Према томе, сврсисходност се једнако односи и на садржај и на форму говорне активности, при чему једно и друго мора бити у пуном складу. С променом предмета, околности и сврхе говора, нужно се мења и стилски код. Та се појава у лингвистици назива *промена кода* (code-switching), и не односи се само на стилски регистар, већ има шире значење, па обухвата уопште прелажење с једног говорног варијетета на други, а то могу бити разни дијалекти, социолекти, стандарднојезичке варијанте итд.¹⁴

Са аспекта сврсисходности могу се посматрати сва језичка средства. *Стилистичка сврсисходност* представља склад између употребљених језичких средстава и потреба одређеног функционалног стила. На

¹⁴ О промени кода види Радовановић (2003, 167) и Шипка (2005, 128).

пример, у књижевноуметничком стилу некада је умесно коришћење не-књижевних средстава.

Ситуативна сврсисходност претпоставља да језички израз одговара ситуацији.

Психолошка сврсисходност претпоставља да језички израз треба да одговара сабеседнику и његовом интересовању. У правилима етике-ције постоје одређена општа правила, која одређују психолошки сврсисходне варијанте у комуникацији са старијима, вршњацима, службеним лицима итд.

2. Негативне комуникативне особине говора

Систем негативних комуникативних својстава говора чине следеће појаве: језичке грешке, комуникативно-прагматичке грешке, вулгаризација, бирократизација, двосмисленост, неоправдана употреба нестандартне лексики, неоправдана употреба позајмљеница, улогеба поштапалица, помодне речи и изрази.

Језичке грешке

Језичке грешке представљају груба и немотивисана одступања од обавезних норми стандардног језика и нарушавање језичке правилности.¹⁵ Традиционално, језичке грешке можемо поделити на грешке на појединачним језичким нивоима, тако да имамо следеће типове језичких грешака:

1. *Ортоепске грешке* представљају, најчешће, нарушавање акцентске норме, али и непознавање фонетике неког језика.¹⁶
2. *Лексичке или семантичке грешке* изазване су непознавањем самог значења речи и могућностима њиховог комбиновања. Ове грешке у вези су и са непознавањем фразеологизама и њихове погрешне употребе.

¹⁵ В. Правилност стр. 25–27.

¹⁶ В. Српски језички приручник стр. 65–91.

3. *Граматичке грешке*, које можемо даље делити на а) творбене, б) морфолошке и в) синтаксичке грешке.

Даље, у језику запажамо и *стилске грешке* које се односе на неправилну употребу стилски обојених језичких средстава (речи, синтагми, реченица) у одређеном функционалном стилу. Треба рећи да стилске грешке нису у вези са одређеним језичким нивоима.

Постоји још низ грешака које нису у вези са одређеним језичким нивоима нити их на тај начин можемо класификовати. То су правописне грешке (грешке у писању), грешке у читању, чињеничне грешке (тичу се чињеница које су коришћене у неком тексту), композиционе грешке (јављају се приликом лошег структурирања текста) и тако даље.

Последњих година долази до нове класификације језичких грешака. Та класификација је у вези са поделом саме области језичке културе, то јест односи се на њена три аспекта: нормативни, комуникативни и етички. Због ових аспеката дошло је и до идентификовања три врсте норми – структурнојезичке, комуникативно-прагматичке и етичко-језичке норме, тако да данас језичке грешке делимо на:

1. Грешке које се односе на нарушавање структурнојезичких норми, на пример, ортоепске, лексичке, творбене, синтаксичке.
2. Грешке које се односе на нарушавање комуникативно-прагматичких норми, на пример стилистичке грешке као што су плеоназам, таутологија, примена језичких средстава непримених датом стилу¹⁷, немотивисана употреба позајмљеница¹⁸, чињеничне грешке (непознавање чињеница о којима се говори), композиционе грешке и друго.
3. Грешке које се односе на нарушавање етичких норми, односно етикеције, на пример, нарушавање граматике социјалног статуса.¹⁹

Комуникативно-прагматичке грешке

Комуникативно-прагматичке грешке настају нарушавањем комуникативно-прагматичке норме, коју схватамо као свеукупност прагматичких услова за ефективност комуникативног чина. Ове грешке дово-

¹⁷ Code-switching.

¹⁸ В. поглавље Неоправдана употреба позајмљеница стр. 38–39.

¹⁹ В. Радовановић (2003, 132–144).

де до неиспуњавања оних комуникативних особина доброг говора као што су сврсисходност, стилистичка прилагођеност и изражајност, естетичност.

Под сврсисходношћу текста овде мислимо на такву организацију текста која одговара комуникативној ситуацији и намерама говорника. Стилистичка прилагођеност подразумева функционално-стилску адекватност језичких средстава која се користе у датом тексту (исказу), као и употребу стилских фигура. Критеријум естетичности подразумева позитивне језичке особине као што су изражајност, сликовитост, милозвучност.

Једну од најчешћих грешака представља неоправдана употреба великог броја позајмљеница. У грешке ове врсте спада и употреба плеоназама и таутологије.

У усменом говору, најчешће новинара електронских медија, долази до превелике брзине у говору при слабој дикцији и монотonoј интонацији, што доприноси слабој разумљивости текста. Исто тако, честе су грешке у интервјуима када постављају питања неискусни новинари.

Критеријум стилистичке адекватности често бива нарушен употребом бирократизама²⁰, као и приликом лошег избора језичко-стилских средстава (нпр. стилски неоправдана употреба некњижевних израза).

Вулгаризација

Вулгаризација у говору представља коришћење стилистички лоше и нестандартне лексике: жаргонизама, арга, псовки, а такође и речи које су негативно емоционално-експресивно обојене, а чија употреба никако не може бити оправдана контекстом или ситуацијом. Самим тим, вулгаризација чини израз неестетичним и представља нарушавање естетске норме али и норме етикеције неког језика.

Двосмисленост

Ако нека фраза или језички изказ нема само једно значење или ако постоји могућност његовог двојаког разумевања, за такав изказ можемо рећи да је двосмислен. Узрок за појаву ненамерне двосмислености може

²⁰ В. Бирократизација, стр. 37–38.

бити полисемичност неке речи (нпр. за такву реч може бити једно време веома популаран придев у говору наших политичара *транспарентно*), а дешава се да двосмисленост изазове лоша синтаксичка конструкција (нпр. *Дете ујело прасе* где не знамо ко је вршилац радње а ко трпи радњу, или *Дочек председника*, где реконструкција може бити да председник некога дочекује или да председника неко дочекује).

Узрок за појаву двосмислености у неком исказу може бити и лош избор лексичких средстава.

Двосмисленост може настати при неправилном коришћењу везника, везничких израза у сложеним реченицама (нпр. *Одмах нас је запазила власница кобиле, која нам се обрадовала*).

Да би се избегла случајна двосмисленост мора се водити рачуна о екстралингвистичкој ситуацији, контексту и адресату.

Двосмисленост може настати и намерно, као уметнички поступак у књижевном тексту или као средство манипулације над аудиторијумом.

Бирократизација језика

Бирократизација језика је појава која се заснива на одсуству промене кода (code-switching), тј. на аутоматском преношењу и ширењу особности једног стила (у овом случају административног) на остале стилове, подстилове и жанрове стандардног језика. Будући да је веома раширена и повезана с говорним активностима, а тиме и са културом говора, потребно је упозорити на штетност те појаве, уз анализу узрока њеног настанка, начина ширења, особности језичких форми које је карактеришу те негативног утицаја на неговање културе говора.

Забележене су четири карактеристике бирократског језика: *преопширност*, *компликованост*, *неодређеност* и *стереотипност*. Јасно је да су све те особине у директној супротности са позитивним језичким својствима: сажетости, јасноћом, језгровитости, сврсисходношћу и богатством. Због тога се у развијању културе говора посебна пажња мора обратити на уклањање елемената таквог језика и спречавање њиховог даљег преношења из административног стила у остале стилове стандардног језика, али и на култивисање самог административног и публицистичког стила како би се ослободили бирократизама и служили својој сврси. Ово прво могуће је постићи неговањем културе говора у школама, у средствима јавног информисања и другде, а друго само организованим деловањем лингвиста и лингвистичких институција. Без

дебюрократизације друштва, међутим, и то у целини, сва та настојања неће уродити плодом, јер је бюрократизовано друштво основни извор сталног одржавања и обнављања бюрократског језика.²¹

Неоправдана употреба нестандардне лексики

Неоправдана употреба нестандартне лексики (жаргонизама, дијалектизама, локализама, вулгаризама итд.) у функционалним стилевима једног језика представља велику стилску грешку и нарушавање стилистичке норме и показује одсуство познавања тих норми код особе која говори, односно пише.

Неоправдана употреба позајмљеница

Неоправдана употреба позајмљеница представља лексичко-стилску грешку. Немотивисана употреба позајмљеница у тексту наноси штету стилистичкој оформљености текста.

Није препоручљиво неодмерено коришћење позајмљеница у књижевним текстовима зато што њиховом употребом смањујемо изражајност и богатство сопственог језика.

Злоупотреба речи страног порекла које имају ограничену сферу употребе није свакако пожељна ни у једном функционалном стилу. Често аутори научних радова у своје текстове, поред неопходних термина и термилошких израза, гомилају стране речи, па то отежава читање и онима који се у дату област разумеју.

Треба избегавати употребу позајмљеница ако за дати појам имамо апсолутни еквивалент у српском језику, мада се то ипак често чини оправдано тежњом за освежавањем једног текста, за избегавањем понављања.

У публицистици је недопустива употреба стране лексики специјализованог значења која није позната широком кругу читалаца.

Највеће грешке настају када се употребљава лексика чије значење није довољно познато особи која их употребљава.

²¹ Бюрократизацијом језика највише се бавио Иван Клајн. Види Ивић и др. (2004, 185–191) и Шипка (2005, 128–136).

Примећује се да стране речи најчешће улазе у језик заједно са предметом чији су назив, те је њихова употреба најчешће оправдана, управо због непостојања еквивалента у датом језику.

Употреба поштапалица

Поштапалице²² представљају једну од лексичко-стилских грешака, која се остварује употребом речи и фраза које су у тексту (чешће се употребљавају у говору) непотребне, и које оптерећују и кваре текст. Поштапалице не представљају ништа друго до скуп гласова лишен семантичког језгра, који постаје својеврсна медитативна пауза што оставља неколико секунди за размишљање. У српском језику најчешће су у употреби следеће поштапалице: *значи* (најчешћа у говору омладине)²³, *мислим, знаш, овај, као што рекох, схваташ*, итд.

Већина ових речи (и израза) у правилно организованом контексту имају, по правилу, модално значење. Али, уколико оне нису вешто уткане у текст или се јаве у неодговарајућем контексту, могу изазивати препреке у разумевању датог језичког садржаја. Некад употребљене поштапалице потпуно промене значење самог исказа или изазивају комичан ефекат.

Поштапалице служе као опште средство за испуњавање пауза које се стварају у спонтаном говору у време размишљања о томе шта рећи следеће (о следећој фрази)²⁴, нпр. *м-м-м, па-а-а*, итд.

Међу бројним поштапалицама у нашем језику (а оне су саставни елеменат свих језика, и њихова појава потврђена је у језицима који су били посматрани и у оквиру овог истраживања) налазе се и оне које иступају из оквира стандарднојезичког израза и припадају другим лексичким слојевима, жаргону, аргоу или шатровачком говору (нпр. *тебра* и сл.).

Употреба клишеа

Клише (шаблон) у језику представља један исти приступ у оквиру различитих тема. Треба се клонити претеривања у употреби шабло-

²² Руски термин за поштапалице је *слова-паразиты*.

²³ Више речи о томе биће у поглављу Језичка култура у школи. О томе су писале Љиљана Петровачки и Марина Јањић.

²⁴ Исто.

низираних почетака и завршетака, структура излагања, реченичних конструкција, укалупљеног казивања, фразирања јер често нова тема изискује нови модел интерпретације. Креативан аутор се опире свакој врсти калупа.

Употреба клишеа зависи од функционалног стила. Он је чак у одређеним функционалним стиливима карактеристично средство. Одређене клишеизирани синтагме карактеристика су неких стилова (публицистички стил: *из добро обавештених извора, с лица места*; научни функционални стил: *систематизација материјала, провера хипотезе* итд.)

Једино су у уметничком тексту клишеи непожељни. Реципијент књижевноуметничког функционалног стила налази се у другој позицији у односу на примаоце осталих функционалних стилова. Прималац се мора концентрисати на стилистичку информацију пошто је она у језику књижевности подједнако важна као и семантичка информација. Међутим, стилистичка информација није увек тако структурисана да се до ње лако долази. У циљу избегавања аутоматизма у преузимању уметничког садржаја стварају се својеврсне препреке у форми, чиме се она усложњава што доводи до продужавања рецепције. Свега тога нема у другим стиливима па је реципијенту олакшан посао. У стилу администрације то олакшање долази једнообразном организацијом текстова, њиховим појачаним унифицирањем и шаблонизирањем. И у новинарском стилу приметно је настојање да читалац, слушаалац и гледалац са што мање напора и у што краћем времену декодира информацију. Зато су у новинарском начину изражавања потребни клишеи. Устаљеним изразима прималац се навикава на одређен начин пласирања информације, који се понавља сваки час, сваки дан, у сваком броју, у свакој емисији. Навика примања једнообразне информације једнообразним преносним механизмом доводи до максималног степена аутоматизма у декодирању, што и јесте циљ шаблонизације и унификације који се примењују у административном и публицистичком функционалном стилу. Стога се у овим стиливима они не могу сматрати стилском грешком, недостатком или баластом, иако који пут добијају екстремне димензије. Ако бисмо тражили основне разлоге за унификацију (смањивање разнородности текстова једнаке функционалне намене) и стандардизацију (доношење и примена правила за обликовање текстова ради економичности), рекли бисмо да су то: смањење времена за декодирање, тачност и поузданост.²⁵

²⁵ В. Тошовић (2002, 140).

Форме учтивости такође су клишеизирани (*хвала, изволите, молим*). Разговорни клишеи су: *Како си? Шта радиш? Видимо се!*

Као што смо видели, клишеи се не морају налазити само у лексичком слоју језика већ и на граматичком и текстуалном нивоу: синтаксички клишеи, композициони клишеи, жанровски клишеи, итд.

Клишеи се појављују као рефлекс комуникативних околности које се понављају. Коришћење клишеа поједностављује и убрзава процес информативне размене, зато што се они производе механички, без мисаоног напора.

3. Чистота језика – прекомерна употреба речи страног порекла и пуризам

Све речи неког језика могу се поделити на основу њиховог порекла на *домаће* и *стране*. Стране речи које су се сасвим прилагодиле у новом језику можемо назвати *позајмљеницама* а оне које и даље осећамо као стране, *туђицама*.

У науци о српском језику много је писано о овој проблематици.²⁶ Зато ћемо покушати да дефинишемо речи које су стране по пореклу а које чине саставни део корпуса савременог српског језика, њихову употребу у говору, као и то какав утицај оне врше на српску говорну културу (директно утичући на чистоту као елементарну особину доброг говора) као и на општу језичку културу појединца и друштва у целини. Биће речи и о пуризму који је вишевековна појава а базира се управо на противљењу употреби страних речи.

Позајмљенице представљају стране елементе у језику: речи, морфеме, синтаксичке конструкције итд., који су ушли из једног језика у други захваљујући контактима међу језицима.

Најчешће и типичне позајмљенице јесу лексичке позајмљенице, јер лексика представља слој који најмање одолева променама. Много ређе јавља се премештање синтаксичких конструкција или фразеолошких

²⁶ Више о овој теми види у *Српском језичком приручнику* (2004), затим код Д. Мршевић (2004. и 2005), П. Пипера (2004), Т. Прћића (2005) итд., као и у већини бројева часописа *Језик* (у чланцима И. Шкарића, Б. Финке, Р. Катичића, итд.). Прекомерна употреба позајмљеница (и туђица) у говору, и то посебно англицизама, представља велики проблем и актуелну тему коју обрађују многи радови у славистици.

обрта из једног језика у други. Фонолошке и морфолошке јединице из једног језика улазе у други преко већег броја позајмљених речи (нпр. морфема *-мен* дошла је у наш језик преко речи које су из енглеског ушле у наш језик: *бармен*, *бизнисмен* итд.). Често су позајмљенице речи из неке специјалне области (нпр. рачунарска терминологија је у српском језику готово у потпуности преузета из енглеског језика).

Калкови су један од најважнијих извора лексичког богаћења. Највећи број калкова у српском језику потиче из руског и чешког језика (из овог другог најчешће преко хрватског језика).

Уклањање страних речи. Постоји ипак проблем у уклањању страних речи и то није тако једноставно као што на први поглед изгледа. Пажљивим испитивањем се обично утврди како се страна реч најчешће не може једноставно заменити домаћом, јер има нешто друкчије значење, или посебне асоцијације, или стилску вредност, или испуњава неку другу функцију за коју домаћи еквиваленти нису прикладни. Већина позајмљеница прихваћена је с разлогом – да одговори на неку специфичну потребу, и зато би њихово избацивање представљало сиромашење језика. Страна реч, чак и да претпоставимо да се не разликује од домаће речи ни по значењу ни по функцији, може бити корисна као „стилска резерва“, као средство да се избегне понављање.

Друго је питање да ли се у појединачним текстовима и говорним употребама увек налази право решење у дилеми између страног и домаћег израза. Питање речи страног порекла стога се мора решавати на стилском, а не на општејезичком плану: њихова употреба условљена је природом текста.

Ступањ чистоте биће примерен приликама и стилистичким захтевима. У школама, у средствима јавног информисања и сл. стандардни идиом тежиће да се појављује у чистом обличју, али и тад се могу користити разни стилски ефекти било из репертоара говорниковог матерњег језика било из којих других идиома укључујући стране језике и интернационализме. Захтев за језичком чистотом томе се не противи. Противи се онда кад ти, стандарду страни изрази, навиру из непознавања или снагом навике и стилистичке површности.

Пуризам је језички конзервативизам, стремљење да се језик сачува у неприкосновеном виду, да се језик огради од уплива нових средстава. Пуризам је стремљење ка чишћењу језика од позајмљеница и језичких иновација и неологизама, који с разних страна продиру у стандардни језик – из територијалних и социјалних дијалеката, из разговорног језика,

из одређених професија и томе слично. Пуризам представља крајност која се развила из благих побуда чувања и заштите матерњег језика.

Добра страна пуризма огледа се у позитивном односу према сопственој култури и језику као највећој вредности и највећем споменику те културе, посебно када постоји реална угроженост тога језика и у условима деструктивних страних утицаја. Такође, пуристичке тежње подижу ниво језичке културе једног народа тако што постоји стална брига око језика и тиме што се посебно истичу изражајна средства тога језика, његово богатство и стилистичка могућства. Негативна страна пуризма је несхватање да се језик налази у сталном развоју и контакту с другим језицима. Лоше је и то што су ставови пуриста обично субјективни и одликују се непознавањем (или непризнавањем) историје. Неки пуристи прихватају на пример позајмљенице које су се прилагодиле и које се више не осећају странама, али не дозвољавају више никакве промене, док се други боре против свих речи страног порекла борећи се за то да се оне преведу, да се за именовање тих појмова користе домаће речи, макар оне биле неологизми које нико (још) није прихватио или дубоко заборављени архаизми и историзми које више нико не употребљава.²⁷

Пуристичке тежње карактеристичне су за периоде настајања, формирања националних књижевних језика (XIX век), а исто тако и за периоде промена у држави: ратове, револуције, смене режима и сл., када је велики емоционални набој у народу, када се испољавају националистичке тежње и изливи родољубља. Сваки народ је током своје историје имао периоде обележене пуризмом али се они разликују у зависности од народа и друштвених околности у којима се тај народ налази. У језицима чија је самосталност била најугроженија, првенствено у оквиру Аустроугарске монархије (мађарски и чешки), пуризам се развио до те мере да је уграђен у саме темеље језичке структуре. Зато су у њима снажно развијени механизми за грађење домаћих кованица (деривација и композиција) и створила се нека врста аутоматизма по којој се нови појмови из страних језика од првог тренутка преводе, а не узимају се стране речи. У већини других језика није тако. Њима је лакше да позајме већ готову страну реч него да граде нове домаће кованице које обично делују усиљено и изазивају отпоре.

Српски је у основи врло отворен према утицајима са стране. За већину појмова које је доносила модерна цивилизација примали смо стра-

²⁷ Такви предлози су били популарни у Хрватској непосредно после распада СФРЈ, а делимично су се те тенденције задржале до данас што нам показује још увек актуелна рубрика Бирамо реч месеца у часопису *Језик*.

не изразе из грчког, латинског, мађарског, немачког, француског, руског, чешког, а данас најчешће из енглеског.

Данас, код нас, готово ниједан стручњак за језик више не заступа пуристичке ставове, али се они редовно провлаче међу лаицима (јавне расправе, контакт емисије, писма читалаца...)

Као потпуна супротност пуризму јавља се **антинормирање** – одрицање потребе за сваким (па и неопходним) стручним мешањем у језичке процесе. Овде се приоритет даје стихијском развоју језика, који тобоже има способност самочишћења и саморегулације. Присталице антинормирања одбијају не само научну нормализацију, језичку политику и језичко планирање, него такође и нормативну лексикографију.

Настојања стручњака за језичку културу окренута су савлађивању крајности пуризма и стварању мотивисаних, а не субјективних критика језичких иновација. Пропаганда језичке културе мора се борити са појавама као што су конзервативно-пуристичка, тако и либерално-антинормализацијска гледишта и деловања у области језичке културе.

4. Говорна етикеција

Обраћање и ословљавање. Избор језичких средстава у међусобном вербалном саобраћању и ословљавању унутар једне говорне заједнице друштвено је и културолошки условљен. Тај избор не зависи од језичких, него од ванјезичких (друштвених) фактора па га стога не регулишу стандарднојезички приручници (граматике, правописи, речници). Изузетак је правописна одредба о великом почетном слову у писању заменице *Ви* у значењу другог лица једине (из поштовања). Постоји потреба да се ова проблематика унесе у дескриптивне и проскриптивне приручнике јер се уочава доследна правилност у употреби етикетних јединица.

Што се тиче форме, избор зависи пре свега од комуникативне ситуације, па најучтивија форма, по лексичко-синтаксичким параметрима, неће бити у свакој комуникативној ситуацији најприкладнија форма учтивости. Према томе, избор форме учтивости зависи од целокупне комуникативне ситуације, односно избор форме је прагматички условљен.²⁸

²⁸ Милосављевић (2006, 134).

Употреба личних заменица *ти* или *Ви* у обраћању појединим особама није граматичко, тј. чисто лингвистичко питање. Ту је реч о функцији истицања природе односа међу говорним представницима датог језика односно колектива који је у питању, као и о улози упућивања на релативни друштвени статус комуникатора у оствареном говорном догађају (наравно, и у оквиру остварене интеракцијске ситуације у датој говорној заједници) – тј. на статус једног учесника у њему у поређењу са статусом другог.²⁹

Пошто ту, као што је већ напоменуто, није реч о граматичким категоријама лица и броја, него о упућивању (језичким средствима) на друштвени статус учесника у вербалној комуникацији, цитирани аутор назвао је ту појаву „граматиком“ *друштвеног статуса*.

Из славистичке литературе издвојили бисмо Формановску (1987), која је у монографији *Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты*, указала на комуникативне функције говорне етикеције и на потребу системског изучавања говорне етикеције, јер су устаљене језичке форме део комуникативног понашања једне говорне заједнице и одраз културно-националних стереотипа. Описујући говорну етикецију и на свим језичким нивоима (граматичком, прагматичком, семантичком, стилистичком и семиотичком) Формановска је дала методолошки оквир за изучавање говорне етикеције.

²⁹ Радовановић (2003, 132–144).

III. Теорија језичке културе и сродне лингвистичке дисциплине

Језичко нормирање (стандардизација, норма и псеудонорма)

Стандардни језик је аутономни вид језика, увек нормиран и функционално поливалентан, док норму можемо разумети као укупност устаљених, тј. правилно употребљаваних граматичких и лексичких средстава и устаљених начина њихове употребе.³⁰ Задатак језичке норме је да кодификује језик и да такав кодификовани језик институционализује. Норма мора обухватати језик на свим нивоима, те тако имамо ортоепску, ортографску, морфолошку, синтаксичку, семантичку и лексичку норму, али и текстуалну, стилску и прагматичку норму. Само таква свеобухватна норма омогућава потпуно језичко знање и језичку употребу.³¹

Ортографска норма се прописује нормативним правописом, док се ортоепска, морфолошка, синтаксичка, семантичка и лексичка норма регулишу нормативним граматицама и нормативним речницима.

Управо производ нормирања језика јесте **нормирани језик**. Нормирани језик функционише као стандардни језик друштва којем припада. Познато је да је језичка норма по својој природи конзервативна, што значи да настоји да заустави, онемогући, односно успори спонтани или сврсисходни развој језика. Стога за језичку норму кажемо да има и друге задатке: да предвиђа и усмерава еволуцију језика, како би овај на најефикаснији начин следио општи друштвени и културни развитак, односно промењене потребе, и могао у свакој епоси одговорати захтевима да буде прилагодљив и употребљив комуникацијски и стваралачки инструмент колективу чија је својина.

³⁰ Јонке (1974, 33).

³¹ Више о овој теми код М. Радовановића (1997, 2003) и Љ. Јонкеа (1974, 33–39).

Дисциплина која се бави теоријским и практичким питањима у вези са проблемима и развојем језичке норме и стандардног језика назива се **језичка политика**.³² Језичка политика бави се језичким планирањем које тежи ширењу стандардног језика и хоризонтално и вертикално, затим неговањем стандардног језика у свим функцијама и употребама (језичка култура), вредновањем језичких могућности, као и преправљањем норме стандардног језика на свим нивоима, у свим функцијама и употребама у складу са потребама друштва чији је инструмент.

Важно је нагласити неопходност установљења норме у функционалним стиливима савременог стандардног српског језика. Обележја функционалних стилова морају бити основа на којима ће се норма формирати. Норма се ни према једном стилском обележју не сме односити радикално прескриптивно. Норма се мора *релативизовати*. Ниједно од тих обележја не сме се третирати у смислу „или/или“, већ свако од њих треба узимати у квантитативним вредностима „више/мање“ типа. Неко језичко обележје треба сматрати дистинктивном одликом једног стила, а не другог, и то се обележје препоручује у једном, а не препоручује у другом стилу. Норма подразумева и јасне инструкције о томе да су типичне грешке у употреби функционалних стилова *лингвистичке природе* – препознатљиво када мешамо стилске особености, и *нелингвистичке природе* – препознатљиве када неадекватно прелазимо с једног стила на други, погрешно повезујући стилове с ванјезичким ситуацијама, темама, саговорницима, околностима. Адекватно прелажење с једног стила на други називамо *промена кода* (=code-switching), а неадекватно понашање *замена кода* (=code-confusing).³³

Када је реч о норми у функционалним стиливима у српском језику не постоји релевантна литература која се бави том проблематиком.

За постојану бригу о стандардном језику неколико је основних разлога. Језик је подложен сталним и разноврсним променама и када би се он непрекидно и неконтролисано мењао, али и када се уопште не би мењао, то би отежавало или чак онемогућивало комуникацију међу његовим говорницима. Брига о њему служи како би стандардни језик увек могао ефикасно одговарати новим и различитим функцијама. Као сталан посао у ланцу корака и поступака намеће се и култивисање, тј.

³² Радовановић изједначава језичко планирање са језичком политиком (Радовановић, 2003, 187–188), док Шипка објашњава да је језичка политика појам надређен појму језичко планирање (Шипка, 2006, види стр. 20–21).

³³ Ове термилошке изразе у српски језик увео је Милорад Радовановић.

неговање тог стандардног језика, духа његових форми и његових норми, у крајњем – неговање усмене и писане речи.

„Псеудонорма је последица понашања и односа према језику по коме се језик схвата као пука комуникацијска алатка, чија се једина функција састоји у каквом-таквом преношењу поруке, док се одабиру и начину употребе језичких средстава поклања мало или, чешће, нимало пажње.“ Овако Твртко Прћић дефинише једну нову појаву у језику која није карактеристична искључиво за наш језик.³⁴

До стварања псеудонорме долази због непознавања, непоштовања и незаинтересованости за постојећу норму српског језика, при чему се говори и пише ослањањем на сопствено језичко осећање, мишљење или веровање, без коришћења језичких приручника. Тада се посеже за наметљивијом и доступнијом нормом из страних језика – данас посебно из енглеског. Тиме се постиже стихијско развијање навика које се, због вишеструког, упорног и механичког понављања у говору и писању, устаљују у свакодневној пракси, потом спонтано прерастају у паралелну обичајну норму и на тај начин озбиљно нарушавају примат стандардног језика и његовог варијетета. Овоме доприноси и све чешћа пракса да се текстови најчешће не прегледају пре објављивања или емитовања.

Псеудонорма се испољава на свим нивоима – правописном, изговорном, граматичком, семантичком и прагматичком.

У том смислу псеудонорма представља део паралелне норме везане (најчешће, али не и искључиво) за област писања и обухвата спонтано развијене навике које одступају од прописане правописне норме и које су услед вишеструког понављања прерасле у скуп устаљених образаца. Псеудонорма дотиче све правописне аспекте, од који највише: велико слово, спојено и одвојено писање, интерпункцију, гласовне промене и транскрипцију. Поред слабог познавања норме српског језика, настанак псеудонорме подстакла су најмање још три чиниоца: прво, повођење за правописним принципима енглеског језика, због упадљиво веће изложености писаним текстовима на енглеском језику – преко телевизије, интернета, компјутерских програма, упутстава за употребу производа, званичних докумената и др., а да школска и факултетска настава ни енглеског ни српског не пружају скоро никаква знања о томе како да се ваљано приступа језичком материјалу из енглеског у српском језику;

³⁴ Прћић (2003, 18).

друго, повођење за изговором речи и то најчешће сопственим; треће, незнање, небрига и немар.

У погледу поштовања правописне норме наша тренутна јавна употреба је социолекатски и функционално раслојена, при чему разликујемо две праксе: једна је **престижна пракса**, која се доследно руководи правилима и препорукама правописне норме, а примењује се махом у стручној литератури, уметничкој књижевности и озбиљној штампи. Ова пракса на својим рубовима слаби, попушта у доследном придржавању норме и постепено прелази у један дуги квалитет – тако настаје **популарна пракса**.

Псеудонорму је, због своје „живавости“ тешко искоренити, али модернизовањем и допуном правописа, стварањем нових, савремених приручника и саветника и њиховим сталним и обавезним коришћењем (што се пре свега односи на посебне кориснике језика: лингвисте, професоре свих предмета и на свим нивоима, новинаре, водитеље, спикере, уреднике, преводиоце) ситуација се може поправити и стање побољшати.

Еколингвистика

Сам термин **екологија** предложио је познати немачки природњак-дарвиниста Ернст Гекелм (1834–1919), који је екологију одредио као науку која се бави изучавањем свих веза између човека и света који га окружује (подразумевајући под тиме све што нас окружује – и органске и неорганске природе).

Данас екологија представља низ научних достигнућа у области проучавања односа човека и његове околине. У складу са савременим схватањима, само таква људска делатност која не доводи до деградације природне средине може се развијати неограничено. То се односи на производњу, науку, уметност, просвету, културу, и на крају, на језик који представља најважније средство комуникације и ризницу културе.

Еколингвистика³⁵ представља правац лингвистичких проучавања у области језичке културе чији је предмет пре свега језичка и говорна деградација (проучавање фактора који негативно утичу на развој језика и његову реализацију) и проблем језичке рехабилитације (проуча-

³⁵ Користићемо термин *еколингвистика* као термин који се усталио у српској лингвистици захваљујући раду П. Пипера (Пипер, 2004). Руски лингвисти најчешће користе термин *лингвистичка екологија* (*лингвистическая экология*), односно *лингвоекологија* (Иванов, 2003).

вање начина за обогаћивање језика и усавршавање праксе комуникације на датом језику).³⁶

Централни појам еколингвистике представља **језичко окружење**. Ту треба имати у виду да појам језичког окружења можемо схватити на два начина. С једне стране, језичко окружење можемо схватити као стање језичког система и говорне праксе у одређеном историјском моменту развоја једног језика који врши одређени утицај на формирање језичке свести. С друге стране, језичко окружење схватамо као свеукупност екстралингвистичких фактора и услова (економских, политичких, идеолошких, културних, социјално-психолошких, етнопсихолошких итд.), који утичу на стање у језику, начин развоја и функционисања језика.

Појмовно-терминолошки апарат још увек је у процесу формирања. За сада постоји читав низ појмова који се користе у изучавањима еколингвистике: језичка ситуација, језичко окружење, загађивање језичке средине, чистота (чишћење) језичке средине, заштита језика, оздрављење језика, болести језика, језичке и говорне аномалије, динамика језичких норми, језичка ерозија, бирократизација језика, језички укус, језичка мода, језико насиље, језичка агресија, језичка манипулација, вулгаризација језика, жаргонизација језика, узајамни однос језика и идеологије, језичка политика, лингвистички (еколингвистички) мониторинг итд.

На други начин еколингвистику можемо схватити као практичну дисциплину која се бави резултатима теоријске еколингвистике. Она представља бригу о језику као духовној средини у којој човек функционише; култивисање пажљивог, брижног односа говорника према свом матерњем језику као важном средству комуникације, као ризници националне културе. Као што би се могло закључити, еколингвистика има свој теоријски и примењени, па и сасвим практични део.

Еколингвистика се почела издвајати као засебна област проучавања пре приближно три деценије, а на самом крају XX и на почетку XXI века добила је убрзани замах. Среће се и под називима екологија језика, екологија говора, еколошка лингвистика, лингвистичка екологија, и слично. Ти термини и терминолошки изрази најчешће се употребљавају као синоними, иако има основа да се међу њима праве и извесне појмовне разлике.

³⁶ Пипер дефинише еколингвистику као лингвистичку дисциплину која „има за предмет односе међу језицима, као и однос људи према језику и језицима са становишта могућих усаглашености и неусаглашености, узајамног културног обогаћивања или, напротив, различитих облика конфликта и загађивања друштвених односа, у којима језик има важно, ако не и основно место.“ (в. Пипер, 2004, стр. 5)

Еколингвистика припада групи дисциплина међу којима се налазе екологија културе, екологија књижевности, екологија духовности, екологија етике и томе слично. Екологија језика као основни елемент језичке културе подразумева љубав према матерњем језику, изоштрену свест о одговорности за његову прошлост, садашњост и будућност.

Језик једног народа представља историјски акумулатор његове културе; у језику видимо повезаност са прошлошћу тако да је он нераскидива веза међу поколењима. Данас је језичка култура важан елемент културне екологије.

Еколингвистика се бави такозваним чишћењем језика од дијалектизама, жаргонизама, опсцене лексике, сувишних елемената, непотребних позајмљеница (функционално неоправданих), као и свих осталих грешака које се јављају у говору и писању и представљају огрешења о норму стандардног језика.

Циљ еколингвистике представља не само бригу о стандардном језику, његовом очувању и развоју, него и бригу о говорницима тога језика. У том смислу може се говорити о еколингвистичком васпитавању.

Еколингвистика даје објективну слику развоја језика, на тај начин упозорава друштво о опасностима које угрожавају тај језик, и самим тим брине о судбини књижевног језика, о језичкој ситуацији у друштву и појединцима.

Еколошки аспект језичке културе обавезно укључује у себе и етичку компоненту – треба стварати такве услове комуникације (у различитим ситуацијама и на свим нивоима) који не вређају морална начела сабеседника и не противурече општим моралним принципима и схватањима.

У предмет и задатке еколингвистике не улази само чување и чишћење говорне средине него и борба са лингвистичким нихилизмом који представља потцењивање друштвених наука, а самим тим и негирање потребе за филолошким образовањем које представља саму основу хуманизације свих делова живота савременог цивилизованог друштва.

Главни извори и регулатори развоја језика, с позиције еколингвистике представљају најрепрезентативнија дела књижевности, из прошлих времена као и из садашњости, а такође и школа оријентисана на хуманистичком образовању и васпитању, и на крају, сама лингвистика, као наука која указује на историјски одређене путеве развоја националног језика као носиоца уметности, културе и цивилизације.

Наша животна средина – а у том смислу и језичка – треба бити здрава и плодотворна, очишћена од штетних примеса да би се могла кон-

стантно унапређивати и самообнављати. Од свакога од нас у мањој или већој мери зависи виталност нашег језика, који морамо чувати у свом богатству и чистоти за нове нараштаје који долазе.

Оно што још може бити важно за проучавања језичке културе у српском језику а припада предметној области еколингвистике (поред других области као што су односи између великих и малих језика; односи између суседних језика; односи између већинског језика и мањинских језика; односи између мањинских језика; односи између књижевних језика и њихових дијалеката, и тако даље) јесте злоупотреба говора, односно манипулисање говором, вербалне обмане и сл. П. Пипер у књизи *Српски између великих и малих језика* наводи низ појава које су део злоупотребе језика, нпр. вербалне обмане у свакодневном животу, комерцијалне, политичке и медијске вербалне обмане, вулгаризација говора, говорне манипулације (у виду превише дугог говора, игнорисања нечијег обраћања, прекидања саговорника, упадања у реч, надвикивања, говорења непотребно јаким или високим гласом уз сувишно или непримерено гестикулисање), и др.³⁷

У сферу еколингвистике спадају и проблеми у вези с писмом, као што су истискивање једног писма другим, проблеми у вези с неписменошћу или полуписменошћу великог броја људи у савременом свету и др.

Постоји велика загађеност јавне употребе српског језика различитим врстама дезинформација и вербалном агресијом, и то највише у политичкој пропаганди и језику политичара.³⁸ У таквој ситуацији нема здравог амбијента за складан развој српског стандардног језика као негованог европског језика са оптималним односом најбољег што има у традицији и најважнијег, ако не и најбољег што узима из контаката с другим језицима и културама у времену којем припада. А у неповољном окружењу не може доћи до развоја.

Иако су неки од поменутих проблема знатно старији (на пример, статус ћирилице, култура говора, медијско загађење говора, раширена неписменост и полуписменост и др.), а неки су својствени и другим европским

³⁷ Пипер (2004, 11).

³⁸ Увођењем појма *говор мржње* у јавни језик и осуђивањем постојања и манифестације језика мржње, дошло је смањивања агресије у језику, која може изазвати, а тога смо нажалост сви сведоци, и агресију у међуљудским односима. Једно време је то било правило, међутим, управо протекла политичка кампања као и тренутни политички дискурс обилују говором мржње који се манифестује поделом политичких вођа (самим тим и њихових присталица) на патриоте с једне и издајнике и стране плаћенике с друге стране.

језицима (на пример, растућа полуписменост, нагли пораст англицизама, опадање опште говорне културе и др.), већина тих проблема у српском језику остала је нерешена (и нерешавана) због лоших друштвених прилика у којима се Србија налазила последњих 15–20 година.

Реторика

Реторика је стара, античка дисциплина која је у европским оквирима потекла из грчке и римске традиције (Горгија, Сократ, Платон, Аристотел, Цицерон, Квинтилијан...). Изграђена на претпоставци да се језиком и пратећим средствима, кроз устројавање наших комуникацијских односно интеракцијских чинова, могу постизати не само комуникацијски, него и одређени некомуникацијски циљеви. Видимо да у тим случајевима у први план избија директивна функција језика, дакле она функција која нашу поруку усмерава према саговорнику тако да изазове неку врсту реакције, одговора у њему.

Реторика представља фундаментално учење о говору.³⁹ Додирује се са поетиком, стилистиком, језичком културом и културом говора. Особеност реторике, у поређењу са граматиком, стилистиком и другим филолошким дисциплинама, састоји се у томе, што се у њој посматра цео говорно-мисаони процес стварања текста – од замисли до крајњег оваплоћивања. То је процес који је у вези са етиком и естетиком говорног контакта. Реторика као интегрална област, обухвата проблематику ефективности говора, помаже да се превазиђу недостаци савремених лингвистичких дисциплина. Током 2500 година традиције, реторика је мењала своје дефиниције, при чему су у различито време различите стране ове науке стављане у први план.

Под реториком данас подразумевамо не само класична начела говорништва као умеће убеђивања, него и вештину организовања говорних догађаја и смењивања говорних чинова у различитим говорним ситуацијама као што су, на пример, школски час, куповина, пословни састанак или политичка дебата.

Реторика данас постаје општа наука за све интелектуалне професије. Идеја општости реторике и логике за све области делатности исказана је још у антици, у средњем веку реторика се називала краљицом науке и уметности, а данас је неопходно говорити о професионалној

³⁹ Анушкин (2003).

реторици, која изграђује теорију комуникације за разне специјалности (пословна реторика, политичка, војна, дипломатска, правна, црквена, педагошка, медицинска, економска...) Чак би данас свака устројена област човековога живота и делатности имала неку врсту своје реторике. Могли бисмо издвојити реторику писане речи према реторици усмене речи, реторику јавне речи према реторици приватне речи, итд.

Нове теорије, настале у XX веку због развијања говорних технологија, историјски произлазе из реторике, често имају аналогне проблеме и користе се њеном терминологијом. Свака национална филологија има своје говорне (језичке) дисциплине.⁴⁰

Савремена реторика је пре свега учење о правилној изградњи говора, што значи да се у свом предмету реторика и језичка култура преплићу. Чак није случајно то што се упоређују речи реторика и култура. И једна и друга у извесном смислу означавају стварање и развој. Култура народа и појединца заснива се на традицији али култура је такође и стваралачки процес устремљен ка будућности који претпоставља стварање нечег новог. Процес стварања новог везан је са *реторичким проналаском*. Проналазак у реторици претпоставља изградњу нових, неочекиваних решења, оригиналних мисли и речи, који допуштају квалитетну и ефектну промену садржаја и стила делатности. Проналазак је квалитетан само онда када он улази у одређену културну традицију и када је подвргнут критеријима укуса и стила.

У литератури постоје различита мишљења. В. И. Анушкин посматра реторику и као науку и као вештину, као теорију и праксу савршеног говора, али и као вештину мишљења.

Милан Шипка раздваја појмове *реторика* и *беседништво*⁴¹ разликујући их на основу тога да ли подразумевају бављење теоријом или праксом.

⁴⁰ Нпр. у Америци – теорија комуникације.

⁴¹ „Mada se ta dva pojma u nas često izjednačuju, retorika i besedništvo nemaju isto značenje. Retorika je teorija, tj. nauka i skup pravila o lepom i убедljivom govoru, a besedništvo ili govornišтво je praksa u kojoj se ta pravila primenjuju. Jedno je, dakle, teorijska, a drugo praktična disciplina, koje su međusobno tesno povezane i uslovljene.

Nastala iz govorničke prakse, retorika danas pruža teorijsku osnovu besedništvu, ona ga podstiče i usmerava i na taj način pomaže u usavršavanju besedničke veštine. Stoga retoriku treba učiti.

U besedništvu kultura govora dolazi do punog izraza. Među drugim vidovima usmenog izražavanja besedništvo zauzima posebno mesto i po zahtevima koji se postavljaju pred govornika, i po ciljevima koje treba postići dobro smišljenom i lepo kazanom besedom, i po broju i raznovrsnosti onih na koje se besedom utiče.“ Шипка (2005, 269–270).

За разлику од Шипке, Милорад Радовановић реторику посматра у исто време и као теоријску и као практичну дисциплину⁴², ипак стављајући акценат на њену применљивост, тј. на праксу.

Ми смо, пак, мишљења да, као и остале гране лингвистике, и реторика има и свој теоријски и свој примењени део, те тако сматрамо да не би требало издвајати беседништво из реторике, нити посматрати реторику само као практичну лингвистичку дисциплину.

Стилистика

Стилистика је област лингвистике која проучава законитости коришћења језичких јединица у процесу комуникације, функционисање тих јединица у оквирима књижевног језика у складу са његовом функционалном раслојеношћу и у различитим условима комуникације. Стилистика проучава и систем функционалних стилова једног језика у синхронији и дијахронији. На основу циљева и приступа материјалу стилистика стоји насупрот дескриптивним лингвистичким дисциплинама (фонологија, морфологија, синтакса, лексикологија итд.). Сродна је са реториком, нормативистиком, теоријом стандардног језика и са језичком културом са којима чини такозване функционално-комуникативне дисциплине.

Стилистика се бави пре свега стандардним језиком а некњижевне појаве посматра само као појаве захваљујући којима се достиже одређени стилски ефекат, док се језичка култура интересује и за супстандардне појаве које оцењује и зависности од тога да ли одговарају различитим нормама (стилским, жанровским, социјалним, етичким) као и да ли постоји мотивисаност за употребу тих елемената у конкретним текстовима или дијалозима.

Треба имати у виду да се језичка култура у већој мери бави супстандардним појавама него што то чини стилистика. То се објашњава тиме што свакодневни говор (чиме се говорна култура претежно бави) лакше прима утицаје из супстандардних слојева за разлику од текстова који припадају другим функционалним стиливима.

⁴² „Drugim rečima, retorika je znanje i praksa, i besedništvo samo i nauka o njemu, ona jezik i prateća sredstva poima kao svojevrсно govorno, komunikacijsko, interakcijsko umeće, delatnost i veštinu, znači i kao nešto što se može proučavati, podučavati, učiti, uvežbavati, u čemu se može biti uspešan i neuspešan, efikasan i neefikasan, spretan i nespretnan, za šta se može biti nadaren i nenadaren, što se može znati i ne znati, umeti i ne umeti.“ Радовановић (1997, 108).

Стилистика служи као теоријска основа за проучавања језичке културе и даје научну класификацију језичких јединица у зависности од тога у којим се стиливима јављају. На основу резултата до који се долази у стилистици, настају препоруке у области језичке културе.

У зависности од циљева анализе, од лингвистичког и комуникативног објекта проучавања као и метода који се примењује, стилистику делимо на подврсте (нпр. упоредна, историјска, дескриптивна, прагматичка, итд.), али је, пак, најчешће делимо на четири главне гране: функционалну стилистику, стилистику језичких јединица (практична стилистика), стилистику текста и књижевну стилистику.

Највећа сличност у предмету и методу постоји између језичке културе и практичне стилистике.

Практична стилистика

Практична стилистика или стилистика језичких јединица представља део стилистике која се бави употребом језичких јединица у типичним говорним ситуацијама и контекстима свакодневне комуникације. Настала је 30-их година XX века, пре свега као одговор на бујање издавачке делатности. Практична стилистика описује стилистичка својства варијаната и синонима у језику⁴³, а такође утврђује где и када је одређена средства најбоље употребити у комуникацији, у разговору, књижевном тексту, писаним текстовима или усменом говору, у средствима масовне комуникације. Језичка култура преузима закључке истраживања којима се бави практична стилистика. Језичка култура – на основу своје педагошке и регулишуће функције – установљује, препоручује у каквим комуникативним условима (функционална разноврсност књижевног језика, жанровске карактеристике текста, вид комуникације, комуникативно-прагматичке околности формирања текста и његове реализације) и с којим циљем треба употребљавати која језичка средства. При том се језичка култура оријентише на важећу норму.

Практична стилистика посматра језичка средства која поседују својеврсну стилистичку обојеност, стилистичко „значење“ (које носе експресивну, емоционалну и социјалну информацију) а такође и она која имају одређену функционално-стилску сферу употребе (средства карактеристична за поједине стилове). Практична стилистика проучава

⁴³ Појам варијанте један је од суштинских појмова у теорији језичке културе. Овде видимо нераскидиву повезаност језичке културе и практичне стилистике.

и средства које нису стилски обележена нити карактеристична за неки посебан стил. Ова област стилистике истражује законитости у односу између стилски маркираних језичких јединица и стилски неутралних средстава у типичним условима комуникације, у функционално-стилској раслојености језика. У практичној стилистици упоређују се обе варијанте.

Експресивност језичких јединица (и њихових варијанти) можемо распоредити по скали експресивности, то јест по парадигми, где се на једном полу налазе јединице са нултом експресивношћу а на супротном јединице са веома израженом експресивношћу. Ову скалу можемо посматрати само као општи принцип распоређености језичких јединица.

Уколико практична стилистика анализира реалну говорну ситуацију и посматра неки конкретан случај употребе различитих говорних средстава, њен циљ је формирање препоруке за употребу језичких средстава у одређеним ситуацијама и контекстима. Један од најважнијих циљева практичне стилистике јесте идентификовање најчешћих грешака и грубих одступања од норме која се јављају у одређеним жанровима и која говорници често користе. Ове препоруке нису строге и круте, већ су склоне модификовању у зависности од процеса развоја (еволуције) самог језика као и напретка у самом изучавању стандардног језика, посебних делова његовог система и стилистичке структуре. За област практичне стилистике веома су важни појмови *норма* и *грешка*.

Под појмом грешке (језичке или стилске) у практичној стилистици сматрамо а) немотивисано одступање од установљене норме (норми) приликом употребе јединица које припадају стандардном језику (прагматичка, односно грешка у употреби) и овде се не мисли на граматичке већ на стилистичке норме, па ове грешке представљају немотивисану употребу нормираних варијаната; б) немотивисану употребу нестандартних варијаната језичких јединица, најчешће лексичких. У анализи реалне језичке ситуације и у вези са питањима која се постављају приликом те анализе, практична стилистика се укршта са предметом изучавања језичке културе и те две области имају честа поклапања у проучавању живе језичке материје и у класификацији разних језичких појава.

У вези са претресањем питања о нормативној употреби језичких јединица, практична стилистика посматра и појаве у самој структури датог језика (бави се посматрањем одређених суфикса, образовањем неких група глагола, променом мушких презимена и сл.).

У складу са поделом језика на нивое и практичну стилистику можемо поделити на фоностилистику, лексичку стилистику и граматичку

стилистику. Практична стилистика проучава и грешке које се јављају приликом употребе јединица на различитим нивоима.

Практична стилистика је уско повезана са стилистиком текста и функционалном стилистиком због истог предмета проучавања – особности употребе језичких средстава у разним типовима текстова. Али постоје и разлике међу њима. Практична стилистика се бави јединицама, док функционална проучава циљеве и услове употребе свих језичких јединица, функционалну условљеност за груписање језичких јединица.

Практична стилистика за своја проучавања користи знања осталих лингвистичких дисциплина. Она служи као база за стилистичка истраживања која подразумевају велика знања о природи језичких јединица, њиховом месту у систему.

Функционални стилови и језичка култура

Функционални стилови настају из стандардног језика, што значи да им је у основи стандардни језик.⁴⁴ У зависности од стила, дешава се да у процесу формирања исказа долази до различитог степена непридржавања норми. Одступања од норме не могу се увек сматрати језичком некултуром. У зависности од стила, можемо говорити о томе да ли неки исказ може бити пример добре језичке културе или не. Одступања од норме могу бити свесна и несвесна те тако свесно одступање представља намерно нарушавање језичких норми ради стварања посебних стилских ефеката и оно је оправдано. Максимално је заступљено у језику књижевности, а минимално у административном и научном, и у неким жанровима публицистичког стила. Што се тиче несвесног одступања од норми, оно је присутно у свим функционалним стиливима, али највише у разговорном. Разговорни стил често је пун ортоепских, лексичких, граматичких и стилистичких неправилности. Што се језичке културе тиче, сматрамо да је она најнижа у разговорном функционалном стилу, због тога што је он најмање кодифициран, али и зато што је то стил за који је карактеристично усмено изражавање.⁴⁵ Често нарушавње норме и јесте, у ствари, одлика разговорног стила. Строга кодификација долази до израза у усменим формама других функционалних стилова.

⁴⁴ О односу између функционалних стилова и стандардног језика в. Тошовић (2002, 107, 140, 383, 393), затим Радовановић (1997, 51–52).

⁴⁵ Познато је да је језичка култура писмених текстова на вишем нивоу, управо због интегралних карактеристика које текст носи са собом.

Слично бонтону, вербалну комуникацију регулише говорна етикеција, која препоручује шта и како говорити у одређеним ситуацијама. Она захвата и разговорни стил, али је највећим делом усмерена на званичну комуникацију. Управо тим питањима баве се језичка култура, реторика и стилистика.

Прагматика

Прагматика је грана лингвистике која истражује језичке употребе, која се бави формом, функцијом и окружењем, односно проучава употребу језичких знакова и њихових односа са учесницима и околностима комуникације.⁴⁶ Она посматра језик из функционалне перспективе, открива имплицитне аспекте поруке, истражује и односе између језика и контекста, као и конверзационе импликатуре, инсистира на подацима о културном коду цивилизације чији је језик у фокусу. Прагматику занима „разумевање“ језика; она проучава значење у контекстуализованом језику, а данас се прагматика посматра, не као грана лингвистике, већ као перспектива из које се интердисциплинарно посматрају језичке јединице свих лингвистичких грана и чији је задатак да истражује однос између језичке форме и језичке употребе. Прагматика се ослања на опште принципе семиотике, чији је и сама део, на многе принципе реторике, а такође и на читав низ блиских наука: психологију, социологију, етнолингвистику, културологију. Активни развој прагматике као самосталне дисциплине започиње у другој половини XX века. У основи прагматике лежи теорија говорних чинова.

Истраживачи употребе језика од самог почетка покушавали су да разграниче две језичке дисциплине (прагматику и семантику), које се баве истим проблемом – језичким значењем и тиме одреде прагматику језика као једну нову грану лингвистике, поред фонетике, морфологије, синтаксе и семантике.

У савременој прагматици инсистира се на важности језичке употребе. Синтакса се бави формом, семантика значењем и формом, а прагматика употребом форме и окружењем. Прагматички приступ узима у обзир идентитет, место и друштвени статус учесника у комуникативном чину, заједно са описом социјалних или институционалних околности у оквиру којих је један дискурс посматран или произведен.

⁴⁶ О савременим теоријским постулатима прагматике више у раду Д. Валић-Недељковић (1997).

Постоји разлика између значења и разумевања исказа. Прагматику управо интересује ово друго. Разумевање је много шири појам; учесници у конверзацији морају да закључују да би направили везу између онога што је речено и онога што је заједнички претпостављено, или што је већ раније речено.

Један од циљева прагматике је да објасни улогу контекста у значењу исказа или значењу које му говорник придаје.

До скоро се прагматика посматрала као једна од грана теорије језика попут фонетике, фонологије, морфологије, синтаксе и семантике, затим и социолингвистике и психоллингвистике. Данас су пак честа дефинисања прагматике као перспективе а не као језичког нивоа.

Сходно томе, задатак прагматике је језичка употреба и однос између језичке форме и језичке употребе. Употреба језика зависи од друштвеног контекста, когнитивних процеса и културних ограничења.

Предмет прагматике јесте језички избор (свестан или несвестан) онога што ће учесници у комуникацији употребити. Тај избор односи се на све језичке нивое: фонологију, морфологију, синтаксу, лексику, семантику. Овде долазимо до подударана предмета теорије језичке културе и прагматике. Суштина је проучавање језичког избора.

Теорија језичке употребе истражује механизме и мотивације који стоје у основи избора и ефекат који се тим изборима покушава постићи. Кључни појам је *прављење избора* (making of choices). У језичкој продукцији на избор утиче и интерпретација. Избор није обавезно „или-или“ одлука, али корисник језика мора да прави изборе без обзира на то да ли има на располагању одговарајуће могућности. Многе могућности зависе од когнитивног, друштвеног и културног контекста.

Постоје три основне особине језика посматране из прагматичке перспективе помоћу којих се може разумети прављење избора:

- 1) *Варијабилност* – избор није утврђен једном заувек, пре се може рећи да се стално мења.
- 2) *Преговарање* – прављење избора није механичко, нити се одвија по строго утврђеним правилима или строго утврђеним односима функционалних форми, већ на основу веома флексибилних принципа и стратегија. Избором једне могућности не искључују се увек и потпуно и остале алтернативе.
- 3) *Прилагодљивост* – особина језика која омогућује људима да преговарачки праве изборе између варијабли да би се задово-

љиле основне људске комуникативне потребе. Комуникативне потребе зависе од контекста и могу бити сасвим специфичне.

Уочавање контекстуалне прилагодљивости подразумева уочавање свих делова комуникативног контекста од којих зависе комуникативни избори, почев од физичког окружења (нпр. удаљеност саговорника утиче на јачину говорења) до друштвеног односа између говорника и слушаца. Елементи о којима треба водити рачуна су: време, место, друштво, број и тип говорника и слушалаца. Контекстуална прилагодљивост није статични екстралингвистички реалитет већ су то субјекти подложни варирању и преговарању.

Прагматички језички феномени могу се односити на сваки од нивоа језичке структуре који укључује варијабилност било које врсте, од звука и фонеме до дискурса и надаље, или на било који тип односа на међунивоима. Прагматичка перспектива у истраживању језичких феномена нема основне јединице анализе.

Било који прагматички опис или објашњење мора укључити динамику прилагођавања, другим речима развој процеса прилагођавања у времену.

Истраживачи морају водити рачуна о разликама у степену уочљивости процеса прилагођавања. Неки процеси су природно аутоматизовани, други су веома мотивисани.

Прагматичка перспектива у истраживању језика, схваћена у широком интердисциплинарном смислу као когнитивна, друштвена и културна перспектива језика и комуникације, тежи да открије шта је говорник под реченим мислио, користећи језик на одређени начин. Она мора да одговори на питање шта је употреба језика и да утврди, пре свега, имплицитна значења језичких јединица у одређеном контексту које неки говорник, у датом времену, упућује конкретном саговорнику.

Основни појам који се користи у прагматици јесте *говорни чин*. Говорни чин укључује у себе следеће основне компоненте: адресанта (пошиљалац поруке), адресата (прималац поруке), њихова заједничка знања и искуства (пресупозиција), циљ комуникације, ситуацију, али и говорне имплицатуре.

У прагматици је установљен општи принцип нормалне комуникације – *принцип сарадничтва* или *комуникативна кооперација*. На том принципу заснована су бројна правила комуникације (комуникативни постулати П. Грајса). Конверзационе имплицатуре које се заснивају на максимама конверзационог понашања саговорника, утичу на лингви-

стичке структуре и доприносе успешности размене информација и значајне су за прагматичка истраживања.

Импликаатура је општи услов који, на један или други начин, утиче на разговор без обзира о чему се говори. Наши разговори се не састоје од следа неповезаних примедби и не би било рационално да је тако. Разговор је до неке мере заједнички напор и сваки саговорник види некакву заједничку сврху, скуп сврха или макар заједнички прихватљив правац. Ова сврха или правац одређен је, можда, од самог почетка или се јавља у току разговора. Сврха или правац може бити врло одређен или може бити толико неодређен да остави много места саговорницима (невезани разговор). Међутим, на сваком кораку ће неки могући конверзацијски потези бити искључени и конверзацијски непожељни. Може се формулисати некакав општи принцип којег ће се саговорници држати: нека ваш допринос разговору буде онакав какав се тражи, у моменту кад се тражи према очекиваној сврси и правцу разговора у којем учествујете. Овај принцип Грајс назива *начело сарадње*.⁴⁷ Ако се прихвати овај општи принцип, онда овде можемо одредити четири категорије (по угледу на Канта: категорије квантитета, квалитета, релације и модалитета), у којима ће се наћи неке одређеније максиме чији ће резултат бити у сагласности с начелом сарадње. У прву категорију спадају *максиме квалитета* (говорити истину, уз избегавања обмана и лажи), затим *квантитета* (говорити колико треба да бисмо били информативни, ни мање ни више од тога), *релевантности* (држати се теме) и *начина* (бити јасан и сређен у излагању). Дозвољено је, у одређеном контексту, одступити од ових максима. Често се одступање може приметити у књижевности, али и у другим стиливима, када се употребљавају стилске фигуре какве су нпр. иронија, метафора, хипербола (нарушавање максиме квалитета). А други утврђени принцип – *принцип учтивости* – налаже да се при свему томе буде учтив, како би се саговорнику указало поштовање.

За успешност у комуникацији није довољна граматичка исправност већ је неопходно и познавање друштвене и културне прихватљивости. Говорник и саговорник (или аудиторијум) морају се слагати у вези са значењем речи, у вези са друштвеним значењима или вредностима које се приписују датом изразу. Постојање *контекстуализованих знакова* омогућава укључивање социјалног значења (пored обавезног референцијалног) у неки израз. Контекстуализовани знакови у језику могу се идентификовати у дијалекту, стилу, прозодији, лексици, синтак-

⁴⁷ Мишчевић и Потрч (1987, 55–67).

си, формулским изразима, отварању и затварању конверзације. Да би конверзација успела, потребно је да говорници уоче и разумеју ове знакове, јер би у супротном дошло до неспоразума који се неће тумачити као лингвистичке грешке него као социјални промашаји.

Активно учешће у конверзацији од учесника захтева комплексне знакове сарадње, као што су: структурисање конверзације, прихватање промене стила, прихватање одређене улоге, вештина у изостављању и/или наглашавању појединих елемената.⁴⁸

Терминологија

Као саставни део језичког корпуса свакога од нас, термине (и терминологију као науку која се бави терминима) не можемо оставити изван наших проучавања. Термини су називи који се употребљавају у одређеном научном, техничком или уметничком подручју.⁴⁹ Наука која проучава термине назива се **терминологија**. Термини представљају специфичну област лексике и сваки термин мора поседовати одређене карактеристике:

- *Фиксираност значења* – Термин означава ограничен, прецизно фиксиран садржај у оквиру одређеног термилошког система у конкретном периоду развоја дате науке. За термин је недопустива контекстуална условљеност значења.
- *Једнозначност* – Уколико је стални члан у саставу термилошког система, термин тежи једнозначношћу у оквиру свог термилошког поља. У оквиру свог термилошког поља обавезно је да термин има само једно значење и не може их имати више (нпр. *процесор*). Али ипак постоји много термина који имају и опште и специјално значење (нпр. *период*).
- *Семантичку прецизност* – У оквиру свог термилошког система термин мора бити семантички прецизан. Прецизне границе установљене су помоћу дефиниције термина. Семантичка прецизност означава оно што су у његовој дефиницији неопходна и довољна обележја. Термин мора поседовати обележја на основу којих један појам разликујемо од другог појма. Мотивисани термини су најпрецизнији (нпр. *корен*, *по-*

⁴⁸ В. Левингер (1989, 41–50).

⁴⁹ Михаљевић (1997).

вршина, клип) док немотивисани и лажно мотивисани (нпр. *птичија перспектива*) имају мању семантичку прецизност.

- *Одсуство синонима* – Није пожељно постојање синонима међу терминима.
- *Номинативност* – Термини могу бити именице (већина термина припада именицама) али и друге врсте речи. Традиционално, термин схватамо као именовање неке појаве, тако да је номинација важна улога термина.
- *Деривациону способност термина* – Што значи да је пожељно да термин омогућава деривацију нових речи.
- *Прилагодљивост систему* – Термин мора одговорати грамактичком систему језика у којем се користи.
- *Структурну целовитост*.

Све термине можемо поделити на две групе: **општи термини** који функционишу у више терминолошких система (нпр. индукција, диода, пирамида, корен), и **специјализовани термини** који имају фиксирано значење у једној одређеној дисциплини (нпр. именица, локатив).

Терминологија не представља затворен и крут систем. Многе речи које имају општа значења у одређеним сферама подвргнуте су процесу терминологизације. Исто тако, на основу неке заједничке особине често долази до преузимања готових термина из једне области у другу при чему долази до потпуне или делимичне промене значења (нпр. *валентност* (хем.) и *валентност* (лингв.); *ирационални* (матем.) и *ирационални* (философ.), итд.). У терминологији долази и до калкирања, посебно у областима нових технологија, при чему се може десити да калк излази из оквира стандардног језика (нпр. *кликнути мишем*⁵⁰).

Пошто су термини део стандардног језика, они морају бити усклађени са језичком нормом. При настанку назива проблем је у томе што нови називи настају најчешће неплански, онда када се први пут јави потреба да аутор означи појам за који се дотад није знало или се бар о њему није писало у датом језику. Аутори који уводе нове називе обично су добри стручњаци својих струка, али често нису добри познаваоци свог сопственог језика. Они начине нов назив по своме знању или субјективном осећању за језик, али најчешће преузму већ готову страну реч (данас је то најчешће англицизам) и онда када то није потребно. Ту се јавља опасност да нов назив неће одговорати већ постојећим језичким

⁵⁰ Овај пример забележен је у више словенских језика.

моделима, да се неће добро уклопити у целину термилошког састава или ће непотребно повећати јаз између стручног и општег језика.

Проблеме задаје и то што су многи називи вишезначни те што за исти појам има много истозначних назива. Различити аутори независно један од другог уводе различите називе за исти појам или истим називом означавају различите појмове. Каткад се иза различитих назива крију различити приступи и различита схватања појединих проблема, различите школе или се у називу крију различита гледишта којима је аутор близак а која потичу из иностраних научних центара. Све постаје још сложеније када се посматра с гледишта сродних струка које често користе исте називе или различите називе за исти појам.

Тешкоће у одабиру одговарајућег назива и његовог нормирања представљају централни проблем терминологије. Један термин постаје нормиран тако што овлашћена установа одобрава његову употребу. Овде долазимо до закључка да се на нормирање у терминологији може гледати двојачко: као на један нормативни језички поступак или као на један општи поступак у нормирању (успостављање одређених стандарда). Нормирање посматра језик као инструмент. Инструментална функција језика произашла је из његове улоге средства за споразумевање. Термилошко нормирање је део општег нормирања, слично као и индустријско нормирање. Нормирање подразумева две обавезне фазе: стварање или одабир норме и спровођење те норме – обично се почиње са терминима и праћењем њихове употребе у јавним службама, називима производа, рекламама итд.

Нормирање се у првом реду односи на лексику. Стварање назива, њихов одабир и њихово нормирање веома су важни и одговорни послови при којим се мора пажљиво водити рачуна о језичким и термилошким законитостима у исто време. На самом почетку овог подухвата треба направити својеврстан инвентар, односно проучити и утврдити односе који постоје између назива за одређени појам и самог тог појма и видети на ком нивоу се налази тај однос. Битно је да је за све говорнике исти однос између имена и појма.

Стандардизација се може вршити унутар једног језика али се може вршити и на међународном нивоу, тако што се називи у разним језицима упоређују помоћу својих дефиниција. То значи да се називи који имају исте дефиниције поклапају. Овде је битно нагласити да се приликом међународног нормирања не нормира назив (израз) већ његов садржај (било је покушаја међународног нормирања израза али они нису дали никакве резултате).

Да би неки термин био прихватљив за стандардни језик, потребно је да испуњава два услова:

- 1) да буде у складу са најновијим достигнућима у областима науке и технике;
- 2) да је у складу са стандардним језиком.

На пословима стварања, одабира и нормирања термина потребно је учешће многих установа и појединаца (лингвиста и предметних стручњака) на међународном⁵¹ и националном нивоу. У свакој научној области, у научним институтима потребно је постојање таквог једног тела које се стара о развоју и прихватању термина. Код нас се решавањем термилошких проблема бави Одбор за стандардизацију српског језика. Одбор својим препорукама утиче на стандардизовање термина из многих научних области. Али, и поред великог доприноса, потребно је повећати рад комисија које сачињавају Одбор, као и појачати организовање стручних састанака, округлих столова, дискусија које ће се бавити овом веома важном проблематиком.

При нормирању термина треба обратити пажњу на разграничавање термина који имају блиска значења и на одабир између истозначних термина. Постојање синонима главни је разлог за потребу нормирања у терминологији. У терминологији синоними нису пожељни јер доводе до непотребних неспоразума и оптерећују.⁵² Захтев за избегавање синонима самог аутора присиљава да што тачније одреди и разграничи појмове које употребљава. При томе долази до фаворизовања једног појма на штету другог, али се не сме допустити да до тога дође само захваљујући нечијем субјективном језичком осећају. За то је неопходно поштовање одређених језичких и нејезичких правила:

⁵¹ Термилошком проблематиком баве се и неке међународне организације. ISO је светски савез националних установа за нормирање. Међународне норме обично припремају технички одбори ISO-а. При Институту за стандардизацију (настао од Завода за стандардизацију) постоји Комисија за терминологију, која, између осталог, прилагођава различите међународне стандарде (лингвистичке, информатичке, библиотекарске и сл.) националним (српским) специфичностима.

⁵² Ипак, синоними међу терминима могу се појавити и за то постоје одређени разлози. Аутори их често употребљавају из стилских разлога: да би смањили монотонију, избегли понављање и допринели стилској варијацији текста. Дешава се и да се неки нови назив за појаву за коју већ постоји термин појави и преузме примат у употреби над старим термином.

- 1) речи домаћег порекла имају предност над речима страног порекла;⁵³
- 2) називима латинског порекла треба давати предност над онима који потичу из енглеског језика;⁵⁴
- 3) проширенији назив има предност над мање проширеним;
- 4) назив који је корисницима прихватљивији има предност у односу на назив који је мање прихватљив;
- 5) назив мора бити усклађен с фонолошким, морфолошким, творбеним и синтаксичким правилима српског језика;
- 6) краћи називи имају предност над дужим;
- 7) назив који је продуктиван, од којег лако настају нове речи има предност над оним од кога се творбеним наставцима не могу стварати изведенице и сложенице;
- 8) назив не сме унутар исте научне области имати више различитих значења;
- 9) ако један назив има већ неко одређено значење, не треба му мењати значење нити му додавати нова;
- 10) назив има предност ако одговара датом појму и има своје место у систему појмова, а о томе може одлучити само стручњак из предметне области.

Сва ова правила, наравно, не могу се спроводити механички али о њима треба водити рачуна. Није пожељно ретроактивно нормирати термине, посебно не оне који имају дугу традицију и који су постали саставни део општег вокабулара људи који нису стручњаци за предметну област за коју је везан одређени термин. Али треба радити на нормирању (тј. прецизирању) њихове дефиниције.⁵⁵

Због комплексности проблема у нормирању термина, сматрамо за сходно укључивање терминологије у област језичке културе. Они који се баве језичком културом не би смели остављати по страни терминологију.

⁵³ Систем ових правила преузет је из текста Милице Михаљевић „Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik“ и ово правило би више одговарало хрватском језичком стандарду (в. Пуризам). Због системске сличности српскога и хрватскога језичког стандарда корисно је ова правила (у недостатку бољих и одговарајућих српском језику) покушати применити и поштовати приликом стандардизовања терминологије нашег језика.

⁵⁴ Разлози за ово правило су традицијске природе. Традиционално су код нас термини пореклом интернационализми, чешће него у хрватском језику, али и због тога што српском језику није својствен пуризам, нарочито не екстремни.

⁵⁵ Треба се овде сетити два термина као што су *књижевни* и *стандардни језик* којим се значења у једном случају могу потпуно подударати а у другом не морају.

шке проблеме.⁵⁶ Несређеност у терминологијама разних научних области доводи до погрешне употребе термина у научном функционалном стилу, а термини су саставни део овог стила, тако да долазимо до ниског нивоа језичке културе у научном стилу и негативних језичких особина у њему (нејасноће, двосмислености, итд.).

Социолингвистика

Две лингвистичке дисциплине, **социолингвистика** и језичка култура, у тесној су вези.

Социолингвистика је интердисциплинарна област која обједињује учења разних стручњака, лингвиста, етнографа, социолога и која изучава друштвену условљеност појаве, развоја и функционисања језика, а такође и комплекс односа између језика и друштва. У ширем смислу, социолингвистика представља свако проучавање веза између језика и друштва, с циљем да се утврде систематске напоредне варијације језичких и друштвених структура и процеса. Основне операционе јединице социолингвистичких истраживања јесу социолингвистичке промене условљене, с једне стране језичким нивоом (фонолошким, морфолошким, синтаксичким, итд.), а с друге стране варирањем социјалне структуре или социјалне ситуације.

Предмет социолингвистичких истраживања није лако одредити. Предметна област социолингвистике описује се и објашњава помоћу сл. питања: ко говори и шта говори, са ким и на ком језику, у каквим социјалним околностима, с којим циљем и које су последице тог говорног чина.

Социолингвистика тежи повезивању теорије друштва и теорије језика са комуникативном теоријом малих друштвених група.

Главне области социолингвистичких истраживања су:

1. однос језика и друштвеног идентитета (језик и социоекономски статус, образовање, професија, пол, узраст, етнос, нација, држава);
2. језици у контакту (међујезички утицаји, позајмљивање, мешање језика, пидинизација и креолизација);

⁵⁶ Овде истичемо рад Одбора за стандардизацију који у својим одлукама доноси закључке и препоручује термине за различите научне области који су у складу са стандардним српским језиком. Има истина и појединачних прегнућа да се уреди терминологија у неким посебним областима, нпр. у школској пракси (Вуксановић, 2003).

3. вишејезичност (социјетални билингвизам и мултилингвизам, функционално диференцирање у диглосији и полиглосији);
4. језичка политика и планирање језика;
5. писменост, језичка стандардизација и језичка култура (израда и реформе система писања, нормирање језика, стандардни и нестандардни језички варијетети, географски и друштвени дијалекти, вернакулари и жаргони, функционални стилови, престижни и стигматизовани облици језика, пуризам);
6. друштвени ставови и стереотипи о језику;
7. етнички, национални и међународни језици (ширење већих језика и одумирање мањих, језичка лојалност, очување угроженог матерњег језика или прелазак на доминантни језик околине);
8. употреба језика у националним и интернационалним институцијама;
9. језик, идеологија и моћ (језик као носилац идеологије и чинилац друштвене моћи, дискриминација и заштита језичких мањина, језичка права);
10. језички пратиоци и показатељи друштвених промена (миграције, урбанизације, и научнотехнички развој, ширење комуникацијских мрежа и масовних медија).

Социолингвистички методи могу се са великим резултатима примењивати приликом проучавања језичке културе.⁵⁷

Психолингвистика

Психолингвистика је грана лингвистике која изучава корелацију између језичког понашања и психолошких процеса за које се сматра да леже у основи тог понашања. Док **психолошка лингвистика** (бави се језиком као средством за разјашњавање психолошких теорија и процеса) не улази у наша истраживања, други правац психолингвистике може се довести у везу са проблемима језичке културе. Ова друга грана бави се испитивањем менталних процеса који леже у основи планирања, производње, перцепције и разумевања говора. Планирање говора, његово формирање и перцепција представљају кључне елементе говорне културе.

⁵⁷ Лубаш (1996).

Психолингвистика има додирних тачака са језичком културом управо на пољу предмета изучавања. Језичка култура мора се бавити и језичким реализацијама појединаца, усвајањем самог језика, али пре свога усвајањем стандардног језика и језичке културе, што улази у предметно поље психолингвистике.

Јурислингвистика

Лингвистика језичке културе додирује се са **јурислингвистиком**⁵⁸ и то у два смера. Млада лингвистичка дисциплина јурислингвистика бави се облашћу језичког законодавства, за предмет има језик у законодавству. С једне стране, она се бави правним статусом различитих језика и писама у вишејезичкој држави и тиме стоји раме уз раме са језичком политиком и језичким планирањем у некој држави. С друге стране, јурислингвистика има за предмет и различите видове манипулесања и злоупотребе језика јер се многи видови вербално девијантног понашања правно санкционишу (увреде, клевете, преваре, обмане, лажно представљање и рекламирање, итд.). Оба аспекта проучавања у јурислингвистици тесно су повезана са језичком културом, јер су бављења стандардним језиком, језичком политиком и језичким планирањем, као и злоупотребе језика и језичких средстава и девијантног говорног понашања саставни део лингвистике језичке културе.

Јурислингвистика је последњих година стављена у фокус лингвистичких истраживања из два разлога: услед распада социјалистичких држава крајем XX века (СССР, СФРЈ, Чехословачка) као и због ширења Европске уније, која је мултинародна и вишејезичка заједница.

Како је показала релевантна славистичка литература, нису све, иако сродне лингвистичке дисциплине и теорије, подједнако блиске теорији и лингвистици језичке културе. Неке од њих су ближе (као на пример теорија стандардног језика, стилистика, прагматика, говорна етикеција, реторика) а неке релативно даље (на пример социолингвистика и психолингвистика). Остаје да буде испитано да ли и колико има других метода и теорија које би се могле применити у лингвистици језичке културе и које би могле допунити и проширити предмет истраживања у области језичке културе. Свакако, тај утицај не би био једносмеран. Лингвистичке дисциплине (и не само лингвистичке) тиме што би утицале

⁵⁸ О јурислингвистици в. Пипер (2007) и Јурислингвистика (2007).

на ширење поља истраживања лингвистике језичке културе биле би и саме допуњене и употпуњене. Посебно је то важно зато што је у XXI веку, у веку интердисциплинарности, неопходно убрзати и неговати повезаност наука и њихових методологија зарад свеопштег научног развоја.

IV. Теорија језичке културе у науци о српском језику

У овом поглављу биће речи о литератури која је написана на српском језику а која се имплицитно или експлицитно, индиректно или директно бави српском језичком културом. Проучавањем је обухваћен велики број радова чији је предмет српска језичка култура, а првенствени циљ је то да се у литератури из области српске језичке културе издвоји њена теоријска основа и размотри степен њене развијености, експлицитности и самосталности у односу на друге области науке о језику али и на практичне задатке у вези с неговањем српске језичке културе.

Треба доказати следеће хипотезе: а) да су релативно бројни радови из области српске језичке културе највећим делом били усмерени на решавање различитих практичних питања у вези са учвршћивањем књижевнојезичке норме; и б) да је теоријска основа већине радова у тој области обично присутна више имплицитно или само у назнакама него експлицитно и у развијеном облику.⁵⁹

Биће поменут велики број радова, али ће највише простора заузети они које сматрамо највећим достигнућима на пољу српске језичке културе.

Општи поглед на савремену литературу о српској језичкој култури⁶⁰

На почетку овог поглавља истичемо да је предмет нашег интересовања пре свега савремено стање у српској језичкој култури што се

⁵⁹ Степен експлицитности неке имплицитне теорије разликује се од случаја до случаја. У неким радовима та теорија може бити више изражена, док у другим могу постојати само назнаке о присуству и коришћењу неке теорије.

⁶⁰ Преглед дела српске литературе која се бави проблемима језичке културе даје Пипер (2004, 76–82).

види и из поднаслова, али не можемо пренебрегнути чињеницу да су питања језичке културе постојала и раније, те да њихов развој можемо посматрати и дијахронијски. Почев од Вука⁶¹ преко Стојана Новаковића, Александра Белића, Михаила Стевановића, до данашњих дана, може се приметити континуитет у проучавањима српске језичке културе. Дијахронијским проучавањима проблематике језичке културе бавила се Драгана Мршевић-Радовић⁶², те се овде на томе не би требало посебно задржавати.

У Србији данас није најповољнија ситуација за бављење језичким питањима, стиче се утисак да се сада сви морамо бавити неки крупнијим и важнијим стварима, морамо размишљати о државним проблемима, економским проблемима, егзистенцијалним проблемима. Језик није препознат као важан сегмент друштва о коме се мора стално водити рачуна.

Велики проблем у науци о српском језику данас представља велика миграција становништва, како из Србије у иностранство и 90-их година из избеглиштва у Србију, тако и у самој Србији – из села у град⁶³, затим маргинализација ћирилице у јавној употреби, велика употреба англицизама која је у српском језику добила размере стварања паралелне језичке норме итд.

Иако су стална упозорења стручњака да стање у области српске језичке културе није добро, бригу за језичка права и за правилну употребу језика многи не сматрају важним пословима у области културе. Упркос томе у српској лингвистици има стручњака који се баве српском језичком културом, али за разлику од социолингвистичких истраживања објављених на српском језику, где теоријска истраживања преовлађују над емпиријским и описним, радови о питањима језичке културе по

⁶¹ Интересовање за језичку културу постојало је, наравно, и у предвуковској епохи. Уосталом, од почетка развоја писмености таква интересовања постоје у сваком језику, па тако и у нашем. Условно узимамо Вукову епоху као почетак бављења језичком културом управо због тога што је то време настанка и развоја савременог српског књижевног језика.

⁶² Мршевић-Радовић (2002, 2004, 2005).

⁶³ Масовна миграција људи са села у град код нас је појава која траје од времена после завршетка II светског рата па до данас, са већим или мањим интензитетом, и то није српски куриозитет. Међутим, последње две деценије велики је одлив најчешће младих образованих људи у иностранство што посебно штети српској језичкој култури. Оно што је можда и највише променило језичку слику у Србији јесте огроман прилив избеглица из ратом погођених подручја. Сталне миграције становништва стално мењају језичку слику у једној држави и у једном друштву те тако и стање у језичкој култури тога друштва – социолингвистички метод (Лубаш, 1996, 164–176).

правилу су нормативистички усмерени на опис, превенцију или отклањање одређених проблема српске језичке и говорне културе, било да су у питању различити приручници (језички саветници) групе аутора који обухватају већину проблема српске говорне културе у свим основним проблемским областима (Српски језички приручник 2004), или језички саветници групе аутора који су проблемски разноврсни, али без наглашеног циља да обухвате све важније области српске говорне културе (Фекете, Ћупић, Терзић 1996, 2002), било да су то радови једног аутора дати у форми изабраних радова о различитим питањима (на пример, Клајн 2000, Фекете 2006, 2008), или у форми речника (Клајн 2002). Већина таквих књига састављена је од чланака претходно објављених у дневним или недељним листовима или у научној периодици, а објављивање језичког саветника с новим и за ту прилику написаним садржајем (на пример, Маретић 1924), одавно је напуштено. Објављивање већ публикованих чланака и те како је потребно, како због тога што вероватно нико не чита целокупну текућу периодику па стога ни не може да држи на оку све што се односи на говорну културу, тако и због тога што се у књигама те врсте радови проблемски групишу, опремају регистрима имена или појмова који олакшавају читање, донекле прерађивањем или проширивањем, и побољшавају, а рекламирањем књига приближавају већем броју оних којима је такво штиво најпотребније.

За даља истраживања на пољу српске језичке културе потребно је: саставити исцрпну и проблемски добро структурисану библиографију, затим урадити критички преглед литературе из те области узете у целини, или у појединим њеним деловима и конкретним питањима, утврдити и стабилизovati метајезик радова о српској говорној култури, изградити дуготрајне тимске и индивидуалне стратегије истраживања у тој области, испитати историју српске језичке и говорне културе и истраживања о њој, направити предвиђање развојних тенденција, добру усклађеност с теоријском, дескриптивном, нормативном и примењеном лингвистиком, посебно плотодидактиком и транслатологијом итд.⁶⁴

Формирање Одбора за стандардизацију српског језика 1997. године у којем учествују представници свих академија наука и уметности на српском језичком простору, филозофских и филолошких факултета и Матице српске, дало је веома велики допринос развоју стандардног српског језика и српске језичке културе. Одбор за стандардизацију српског језика за десет година рада урадио је много, али још много питања

⁶⁴ Пипер (2004, 77–78).

остало је нерешено. Значајан је и рад институција које се баве српским језиком и брину за српски језик, као што су Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Матица српска, Друштво за српски језик, Вукова задужбина, Међународни славистички центар Филолошког факултета у Београду, Коларчев народни универзитет, и др., вредан је допринос појединих телевизијских и радијских редовних емисија посвећених српском језику – али, судећи према укупном стању савременог српског језика, ти напори морали би бити већи, и бар донекле друкчије организовани и усмераваани да би и стање у којем се српски језик данас налази било боље. О питањима језичке и говорне културе пишу лингвисти и новинари, као и појединци који желе да допринесу српској говорној култури иако им то није струка.

Први услов да би се расправљало и закључивало о питањима језичке културе јесте стручност али се дешава да се језичким питањима баве лаици (што је случај и у осталим словенским језицима) управо због тога што многи мисле да о сопственом матерњем језику имају пуно право писати и то само на основу сопственог језичког осећаја, а без икаквог лингвистичког знања. Међу новинарима који пишу о питањима језичке културе има и оних с филолошким образовањем, и таквих који о томе пишу успешно (нпр. М. Телебак), и то обично успешније у духовитом уочавању појединих проблема него у њиховом лингвистичком објашњавању. Међутим, често се у прилозима о говорној култури слаба лингвистичка знања прикривају радикалним језичким чистунством, категоричношћу, конзервативизмом, искључивошћу према друкчијим мишљењима и националном реториком. Иако је корисно подстицати интересовање за питања језичке и говорне културе, од такве бриге за културу говора имамо само штете.

Мали је број радова из области теорије језичке културе. Најчешће је популарна форма излагања у чланцима који се баве питањима језичке и говорне културе; у њима је научни апарат ограничен, преовладава духовитост која је више прилагођена новинарском него научном жанру. Све то ствара утисак да о питањима говорне културе може свако да пише и да је ту најважније ослонити се на језичко осећање, инфилтрирати патриотске идеје (пуристичке идеје и наглашени национализам), писати духовито, посебно на рачун неистомишљеника. У тај стереотип о начину бављења говорном културом најпре упадају лица без стручних квалификација да се тим питањима баве, што, наравно, не значи да о питањима говорне културе могу да пишу само универзитетски професори (који такође могу бити националисти у бављењу говорном културом).

У радовима посвећеним језичкој култури треба да буду заступљена и теоријска и примењена истраживања, а да у популарној литератури те врсте, популарност излагања не сме стварати утисак о томе да су закључци који се износе субјективни и условни, а да њихова убедљивост зависи највише од ауторове речитости.

Поставља се питање како писати о питањима говорне културе. Препорука о овом или оном питању културе говора треба да буде чврста у аргументацији, али не крута; треба да је еластична колико динамика језичког развоја то захтева, али не превише лабава. Оно што је можда и најважније јесте створити климу за формирање **културе дијалога** о питањима језичке и говорне културе јер је то важно готово колико и сама говорна култура, јер једно без другог не може.

За изградњу језичке културе подједнако су важне и традиција али и нове тенденције у језику које су неопходне да би језик могао да функционише несметано у задовољавању свих потреба друштва које се њиме служи. Једино добар спој традиције са савременим стањем може омогућити светлу будућност српског језика.

На самом почетку анализе поделићемо радове на три групе:

- I. радови који се баве језичком културом са теоријског аспекта;
- II. језички приручници и саветници;
- III. радови који се баве проблемима из других лингвистичких дисциплина, али који имају додирних тачака са језичком културом.

Ова подела не може се схватити доследно.

I. Радови који се баве језичком културом са теоријског аспекта

Потреба да се повећа друштвена брига о језику и да се о питањима језика говори пред широм јавношћу изнедрила је саветовање о савременој језичкој култури по насловом *Актуелна питања наше језичке културе*. Зборник настао после тог саветовања представља скуп најважнијих проблема српске језичке културе и није застарео иако је објављен пре двадесет пет година. Проблемима језичке културе бавили су се лингвисти, академици, студенти, психолози, лекари, социолози, политиколози, књижевници, глумци, спикери...

У зборнику се говори о нормирању стандардног језика, о језичкој култури у школи, у средствима јавног информисања, политици, праву, државној управи и администрацији, књижевности, позоришту, у преводилаштву итд.

Ако бисмо рекли да под језичком културом подразумевамо свесно и систематизовано усавршавање језичког израза, можемо закључити да језичка култура засеже у основне функције језика било на подручју његовог остваривања у свакодневной пракси, било на подручју његове суштине и његове развојне динамике под притиском објективних и субјективних чинилаца.

Језичка култура се не јавља као искључиво лингвистички проблем већ и као политичко средство у одређивању развоја језика у складу са самим развојем друштвене заједнице, што би била посебна улога са чисто политичког становишта неговања културе говора и језика. Тај вид који засеже у свесно утицање, и то организовано свесно утицање на целокупност језичког остварења у суштини значи планирање језичког развоја и планирање његове посредне и непосредне будућности.

Ђорђе Костић се бави говорним језичким изразом⁶⁵. Сматра говор важнијим од писања, логично, јер човек у животу више времена утроши говорећи и слушајући него што то чини читајући и пишући.

Костић истиче значај проучавања говорништва јер се на савремене услове шире друштвене језичке комуникације које говорништво обухвата, више не може, услед радикално измењених услова опхођења, служити канонима прошлости када је говорништво било вештина, готово уметност, када је захтевало озбиљне припреме. Савремено говорништво има другачије путеве од говорника према аудиторијуму, јер је управо тај савремени аудиторијум ослобођен потреба за разним пропратним ораторским украсима и томе слично и оријентисан је према садржини поруке.

Костић је навео основна подручја на којима би било потребно организовати истраживања и на којима би се морало систематски радити са утврђеним планом (језик радија и телевизије, учење језичке културе у школи, говор деце, говор у дијаспори итд.).

Смиљка Васић бави се језичком културом у школи.⁶⁶ Посебно истиче да се говорна култура састоји из поштовања нормативности, али и из неговања самосвојности и стваралачких особености језичког израза.

⁶⁵ Костић (1982).

⁶⁶ Васић и др. (1982).

Прави однос између онога што је друштвено признато као заједничко у језику, као граматика неког језика, и онога што је у језику обележје личности, представља најбољи вид говорне културе, у коме постоји јасно изражена узајамност споразумевања између појединца и друштва. Такав вид говорне културе треба неговати у школи, са свешћу да су њене основе развијена мисао, јасно одређен циљ споразумевања и правилност говорења. Даље, у раду, анализира се стање у систему наставе српског језика. Идентификују се исти проблеми које имамо и данас, иако се ситуација у систему образовања променила.⁶⁷ Од предшколског узраста до факултета потребно је повећати рад на језичкој и говорној култури.

У зборнику има радова који се баве језичком културом у средствима јавног информисања.⁶⁸

Богдан Терзић пише о преводилаштву⁶⁹. Преводилаштво је један од извора који потенцијално може да допринесе усавршавању језичког израза неког језика, али исто тако и да утиче на његово кварење. Да би се постигло оно прво, потребно је да преводилачки чин остварују истински зналци како страног тако и свог језика. То је основни предуслов да би се постигла језичка верност, адекватност језичке употребе у преводној комуникацији. Овде се не мисли само на књижевно превођење, већ на превођење у најширем значењу те речи, на све видове преводилачке праксе. Најчешће грешке преводилаца могу се поделити у три групе: фонолошка и морфолошка адаптација, неконтролисано преузимање туђих речи и обрта и нетачности у преношењу смисла и поруке оригинала, које доводе до нелогичности, често и апсурда.

Павле Ивић је на свом лекторисаном тексту осетио шта значи лоша лекторска интервенција.⁷⁰ На основу тога је закључио да постоје два основна извора ускогрудости данашњих лектора: један је општији и огледа се у тежњама за отменијем изражавању, и други, посебни који се читава у одбојности према туђем. Лектор се претвара у борца за језичку уштогљеност, у човека који намеће управо оно што је противно законима доброг језика и стила. Самим тим, лектори постају прави не-

⁶⁷ Нпр. више не постоји средње усмерено образовање као јединствена средња школа. Уместо тога, данас постоје различите врсте средњих трогодишњих и четворогодишњих школа (стручне школе, гимназије, уметничке школе и школе у области информисања).

⁶⁸ Види Костић и др. (1982), али и многи други радови из зборника дотичу се, у фрагментима, ове проблематике.

⁶⁹ Терзић (1982).

⁷⁰ Ивић (1982).

пријатељи синонима. А највише претеривања у домену језичке правилности било је у избегавању позајмљеница.

Једини тада који иступа из оквира језичке правилности и норме и залаже се за мало шири смисао језичке културе јесте Ранко Бугарски у раду „Шири смисао језичке културе“ (1982, 305–307). То му је један од првих радова на ту тему. У познијим радовима, који су обухваћени посебно овим истраживањем, конкретизује своје схватање језичке културе као језгро (говорна култура – језичка правилност) са слојевитим омотачем (језичка култура и низ њој сродних дисциплина и интересовања).

Говорни узор могли би бити они говорници који поседују сва она позитивна комуникативна језичка својства о којима смо говорили. Међутим, ту је потребно још нешто, а то је моћ да делују на друге, на оне који их слушају. Неретко се дешава да они који нису језички добро потковани, захваљујући утицају који имају и моћи која није језичка, делују на говор слушаца као да су у језику узорни и моћни.⁷¹ Захваљујући честом појављивању у медијима, њихов је утицај далеко већи.

Узори за добар говор требало би да буду они који имају велике изражајне даровитости, говорне вештине, лингвистичко знање. Не може се увек очекивати да једна особа поседује све ове особине, тако да она треба ширити утицај само у оном сегменту језика у коме је перфектна. Пожељни узор непожељно делује ако свој говорни утицај шири и преко граница говорне области у којој је узоран.

Не постоје идеални говорници, као ни непроменљиви установљени говорни узор. Увек треба развијати критичку свест и увек критички посматрати говорне узор. То је један од саставних делова развијања и неговања говорне културе народа.

Некада су узорни на пољу језичке културе били писци. Данас, не потцењујући значај и узорност уметничке речи, мора се признати да утицај на писмени говор све више долази из публицистике (управо онако као што на говор данас највише утиче језик телевизије који је, у том смислу, заменио језик позоришта и радија). То може бити мана, јер књижевни говор има далеко повољније утицаје на језичку културу него што на њу имају новинари и бирократе.⁷²

⁷¹ Више о овоме у Поповић (1982).

⁷² Писци развијају језичку културу, богате језик, користе све његове изражајне могућности, док новинари теже да језик укалупе, да створе језичке клише и изражајне шаблоне. За то не можемо кривити новинаре – такво изражавање је одлика једног стила – публицистичког. (стр. 24)

У раду Смиљке Васић „После саветовања о језику... шта даље?“ (1982, 357–361) коментаришу се проблеми који су били разматрани на саветовању *Актуелна питања наше језичке културе*.

Неки су проблеми које је требало решити у међувремену решени. Нови назив језика је добијен, али не трудом лингвиста, већ захваљујући политичкој ситуацији. Добијен је нови правопис српског језика 1993. године, али данас, после 15 година неопходно је ново и допуњено издање. Оно што је још урађено јесте то да је у октобру 2007. године изашао први једнотомни речник српског језика. Оно што није урађено је то да још увек немамо ваљане нормативне граматике савременог српског језика. Савремени српски језик још увек није описан у целини. Није се поправило ни стање у образовању, посебно на филолошким факултетима који образују будуће језичке стручњаке. Не постоји, још увек, предмет Језичка култура, који би требало да постоји на неким факултетима (филолошким али и наставничким, правним, политичким, па и економским) као што је то случај у другим земљама.

Оно што је закључено на горепоменутом саветовању (а овде то наводимо, јер сматрамо да је релевантно и за данашњицу) јесте да се језичкој култури у образовању мора посветити више пажње, и то од јасли па до завршетка школовања. Језичка култура новинара није на високом нивоу иако је обавештавање зависно од мишљења, јасно одређеног циља и правилног језика у најширем смислу, а мишљење, сврсисходност и језичка правилност основне су компоненте језичке културе. Организовање лекторске службе и сарадничко повезивање са језичким установама које се баве језиком неопходно је за повећање нивоа језичке културе у медијима.

Језик у позоришту, са тачке гледишта језичке културе, налази се на највишем нивоу.

Што се тиче језика права и политике, неопходно је да језик закона буде јасан. Политички језик обилује туђицама и празнословљем, што је злоупотреба језика у политичке сврхе.

Проблем речи страног порекла, свагда актуелан, може се поделити на две гране: проблеми са формирањем научних терминологија и употреба речи страног порекла у говору. Неопходно је повећати бригу за стварање термина и термилолошких израза у свим научним областима. Погрешна или неоправдана употреба речи страног порекла може изазвати проблеме и потешкоће у комуникацији. Претерани страх од речи страног порекла који се може приметити међу народом настао је губљењем вере у свој лични и национални идентитет.

Слаба језичка политика учинила је то да је језичка култура на веома ниском нивоу.

Са жаљењем можемо закључити да се ситуација у српској језичкој култури није много побољшала. И после 25 година српска језичка култура још увек има, поред нових и специфичних, и поменуте проблеме, чије решавање у целини не видимо ни у блиској будућности.⁷³

Српски језички приручник групе аутора основна је књига у литератури о српској језичкој култури. Она је то и по меродавности оних који су је написали и по питањима којима се бави, а и по томе како није изгубила на актуелности иако је између првог и другог издања протекло тринаест година (прво издање штампано је 1991. а друго 2004. године).

Српски језички приручник обједињује девет главних кругова⁷⁴ многобројних питања српске језичке културе, на која се у књизи дају јасни одговори који су категорични у мањој или већој мери. Пошто је језик склон променама, и док су се једне промене тек појавиле, друге већ постају општеприхваћене, није могуће у тренутку изрећи коначан суд о њима, па је у том погледу ова књига узор како би према уобличавању препорука и савета о томе шта је правилно, препоручљиво и допуштено требало да се односе сви они који се баве српском језичком културом и језичком стандардизацијом.

У поглављу *Мерила језичке правилности* налазимо основе теорије језичке културе. Циљ који је постављен пред оне који се баве језичком културом јесте формирати онакав језички израз (говор) који ће најуспешније служити својој сврси. А основна сврха језика јесте комуникација. Допринети успешној комуникацији јесте циљ којем треба да се тежи у раду на култури језика.

Проблем се своди на тражење решења која ће садржати најбољи могућ однос између напора и учинка, и између напора лица које говори и онога које слуша. Морамо поновити да идеално и непроменљиво решење не постоји па се морамо задовољити најповољнијим компромисом. Треба нагласити да свако језичко нормирање мора полазити од затченог стања, прихватајући оно што се уходало и учврстило, макар и

⁷³ Неке од разлога за низак степен српске језичке културе наводи Драгољуб Петровић (Петровић, 1996, 159–172).

⁷⁴ Стандардни језик и језички стандард, начела наше језичке политике, мерила језичке правилности, акценат и друга питања правилног изговора, правописни проблеми и недоумице, о облицима речи, о склопу реченице, избор речи и обрта, значење речи.

било противно усвојеним мерилима. Основно начело је правило да језику треба приступати са опрезом и без упуштања у сукобе с језичким осећањем говорника. Нормирање које не поштује оно што се у језику већ усталило и што се слаже са језичким осећањем говорника може доћи у опасност да не да резултате и остане неприхваћено. Нове појединости смеју се уводити у језик само када је то неопходно. Такве су појединости неизбежне и добродошле кад је у питању богаћење речника, који се стално развија, пратећи увођење нових појмова у једну средину. Ти појмови непрестано придолазе с напретком науке и технике и променама у друштву, али и с новим правцима у уметности, модом итд. У тој је области чак потребно да језички стручњаци усмеравају развој, али изван ње они смеју предлагати новине само по изузетку, у случају крајње нужде. Ту се њихова улога своди у начелу на то да између онога што већ постоји у језику бирају најподесније.

Најважнија мерила на основу којих лингвисти треба да подржавају неке нове појаве у језику:

Богатство језика подразумева изражајну моћ језика која се огледа у томе колико се значења и значењских нијанси може тим језиком исказати. Богатство језика огледа се највише у богатству речника. Развијени језици народа са савременом културом и цивилизацијом, располажу огромним бројем речи које означавају појмове из свих области модерног живота, али и многим изразима који омогућавају да се обележе суптилне нијансе у доживљају света. Синоними, чак и онда када међу њима нема ни најмање значењске разлике, представљају богатство језика. Они тада проширују стилске могућности језика. Синоними често служе за боље изражавање, за избегавање понављања у неком тексту. Треба упозорити да терминологија никако не трпи синониме. Она захтева прецизност и не допушта недоумицу.

У граматичи богатство језика значи могућност да се на разне начине обележи већи број значења. Исто тако и гласовне различитости могу утицати на изражајну моћ језика.

Јасност (јасноћа). Исказ мора пренети сва значења која му је наменило говорно лице, и то на такав начин да га слушаца лако и брзо схвати. Да би се то постигло, потребно је да број језичких јединица, оних у речнику, морфологији и синтакси, буде довољно велики те да њихова значења буду јасно разграничена, што захтева одређену стабилност у језику. Та се стабилност стиче дуготрајним процесом кристализације стандардног језика, а може је нарушити самовоља појединих књижевника и недовољно мудрих језикословаца. Кад је реч о јасности текста,

важније је од свега бирати речи које ће се најлакше разумети. То је најбољи и најпоузданији пут ка ономе коме је порука упућена. Такво се умеће код нас, нажалост, недовољно уважава.

Економичност исказа смањује напор на обема странама омогућујући да се пажња одржи и да комуникација буде пријатнија.

И поједини граматички облици могу бити дужи или краћи, а да порука остане иста.

Скраћивање речи је најчешће у жаргонима, ђачким и омладинским. Та појава је широко распрострањена у језицима. Било би погрешно свим скраћеницама те врсте забрањивати приступ у стандардни језик или у емисије масовних медија. У томе, наравно, не треба ићи у крајност.

Лепота. То је најсуптилнија међу врлинама које може имати језик, али и најнеодређенија и најподложнија спорењу. Стручњаци истичу да језички систем мора бити складан, да склад мора постојати и између израза и садржаја, да израз мора бити благозвучан, ритмичан, варијантан, кратак, експресиван, да мора допуштати афективност.

Благозвучност (вокали) доприноси лепоти језика, што су показала и нека истраживања.

Варијантност језика – способност језика да исказе исте садржаје на више начина, чиме се избегава понављање. Варијантност језика захтева и то да се напусти окамењена бирократска фразеологија, са својим скученим фондом увек истих речи и обрта.

Краткоћа исказа – њоме се постиже елеганција, једна од најдрагоценијих естетских вредности коју исказ може имати. Утисак елеганције ствара се онда кад се с мало речи каже много.

Континуитет. Ако се каже да је књижевни језик непроцењиво благо једног народа, то поред осталог значи да је тај језик материја у коју се улио велики део културне баштине. Књижевност, наука, публицистика – све то живи у језику и не постоји изван њега. Брзе и некритичке промене у језику нису пожељне.

Реализам. Ма колико било потребно чувати континуитет с блиском прошлошћу, нормирање не сме затварати очи пред стварношћу. Оно што је у језику мртво не може се вратити у живот, а оно што се потврдило и учврстило, не сме се игнорисати. Нереални савети не би били поштовани и уз то би уништили поверење у саветодавце.

Начела континуитета и реализма морају стајати у равнотежи. Докле год се наслеђе прошлости може бранити, то треба чинити, а кад се утврди да је живот језика неповратно кренуо даље, то се мора признати.

Чистота. По традицији се чистим језиком назива онај у којем нема страних речи (позајмљеница). Два су разлога због којих речи домаћег порекла у начелу заслужују да им дамо предност над онима преузетим из других језика. Прво, стране речи често нарушавају језичку структуру. Друго, стране речи су мање прозирне од домаћих.

Боље уклапање домаћих речи у језичку структуру и њихова већа разумљивост дају озбиљно лингвистичко оправдање захтеву да се избегавају стране речи, наравно онда кад постоји одговарајућа домаћа, а посебно кад она заиста има споменута преимућства. Постоје, уосталом, и друге побуде за одбацивање страних речи. У њима многи виде страно тело у језику, уљезе који га кваре, трагове туђих владавина или плодове културног империјализма већих народа. Могући су спорови око тога колико је национално осећање у свему томе добро усмерено, али су таква мишљења сувише раширена да бисмо се о њих могли оглушити.

Док чувамо свој језик од излишних наноса и помодног разметања речима страног порекла, морамо бити свесни и тога да је преузимање речи из других језика један од најважнијих начина да се обогати речник свог језика. Није важно, а и немогуће је, да све речи у језику буду истог порекла, али је важно да језик буде што богатији речима, да буде кадар исказати што више значења.

У пракси се често догађа да два мерила правилности језика долазе до израза напоре, рецимо – богатство језика и јасност, или економичност и лепота. Нису ретки случајеви када се мерила сукобљавају, те се мора жртвовати оно што је мање битно. Тада, осим у извесним врстама књижевних текстова, треба дати предност јасности над економичношћу и лепотом, а ако дође до конфликта између тих двају квалитета, одлука мора зависити од датих околности.

Друштвени критеријуми се тичу питања који или чији језик може служити као узор. Осврнућемо се на најважније, пре свега зато да бисмо утврдили колико је који од њих применљив код нас.

Критеријум ауторитета своди се на чињеницу да се у неким земљама сматрају правилним онај облик или она реч које као такве означу меродавно тело, на пример академија наука или посебна комисија одговарајућег министарства. Код нас то може бити Одбор за стандардизацију али и Институт за српски јези САНУ и Матица српска.

Географски критеријум полази од чињенице да се у неким крајевима говори боље и лепше него у другима. Код нас је често истицана лепота језика у пределима где је и народни језик „вуковски“: Херцеговина, северозападна Црна Гора, Босна, западна Србија. Касније је продрло сазнање да је стандардни језик аутономна творевина с властитим животом, независним од дијалеката из којих је некада израсла. Говор пастира у планинским пределима данас нема могућности да утиче на књижевни језик, а тај утицај не би ни био плодотворан, јер се тај језик попуњава и дограђује првенствено у цивилизацијској и интелектуалној сфери, тамо где му могу помоћи само образовани људи. Ако је данас уопште умесно покушати географски одредити позорницу развоја тог језика, онда су то велика културна средишта као Београд и Нови Сад.

Књижевни критеријум, тј. угледање на језик књижевности, нема више некадашњег значаја. Језик је данас много разуђенији и проблеми су добрим делом друкчији, а и поједини књижевници и у прози, не само у поезији – упуштају се у језичке експерименте за којима се норма не би смела поводити. Истовремено, моћ новинске, радијске и телевизијске речи, и у нормативном и у сваком другом погледу, данас је неупоредиво већа. Ипак, дела добрих писаца, нарочито оних који се у погледу књижевне норме строго односе према свом језику, остају незаменљиво штиво за свакога ко жели однеговати и усавршити свој језик.

Такозвани **аристократски критеријум** стран је нашој средини. Ми немамо племства, а ни традиције „отменог“ изражавања откако је у Вуково доба говор „простоте“ истиснуо „отмени“ црквенословенски језик и његов славеносрпски изданак. Нема у нашем друштву ни неке устаљене „више класе“ ни владајућег слоја чији би језик могао служити као узор. Може се рећи само толико да је данас меродаван говор образованих људи, будући да они необразовани не владају књижевним језиком.

Изван свега овога стоји један критеријум који је наша специфичност, али је за нас изузетно важан. То је потреба да се очува **целовитост српске културе** а уједно и језичко заједништво с другим народима који се служе српским језиком.⁷⁵

Треба посматрати стандард српског језика, у који улази све оно што Срби, ма где живели, употребљавају као свој неговани и нормира-

⁷⁵ Треба рећи да постоје различита мерила, као и то да су та мерила променљива. Различити системи вредности формирају другачија мерила и критеријуме на основу који се може говорити о језичкој култури и језичкој правилности у најширем смислу.

ни језик (варијантност, целина српског језичког стандарда, двојство ћирилице и латинице и екавско-ијекавско двојство).

О потреби за нормативном граматицом код нас се одавно говори, али до данас такав приручник није написан. Најисцрпније информације о граматици књижевног језика пружа *Савремени српскохрватски језик* М. Стевановића, I–II, Београд, 1964, с више каснијих издања (то је високостручно научно дело које ни по обиму ни по начину излагања није намењено лаицима). *Граматика српског језика* Станојчић–Поповић за средње школе по обиму и исрпности објашњења (али пре свега у области синтаксе где су неприлагођене теоријске концепције и појмовно-терминолошки апарат) надилази оквире средњошколског уџбеника.

Даље у *Српском језичком приручнику* разматрају се проблеми норме и стандардизације. Што се тиче нормирања српског језика на појединачним нивоима ситуација изгледа овако:

1. У области акцената и правилног изговора најмање стабилизовани део норме представљају питања нагласка и ненаглашених дугих слогова, али и погрешан изговор гласова. Испитује се говор на радију и телевизији јер он представља говорни узор, посебно младима. Закључци су да на радију и телевизији постоје велика одступања од основног акценатског стандарда, погрешан изговор гласова, као и својеврсна неутрализација акцента⁷⁶.
2. Правописни проблеми који обично доводе до грешака или недоумица јесу: губљење сугласника; писање слова ј; састављено и одвојено писање речи; писање великог слова; скраћенице и транскрипција страних имена. За сада, наша правописна норма се заснива на *Правопису српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице, у издању Матице српске (1993). Аутори су га саставили тако да се без оштрих прекида надовезује на претходно важећи *Правопис српскохрватскога књижевног језика* (1960). Данас, после 15 година, евидентна је потреба новог издања правописа са допунама које прате језички развој.
3. У морфологији проблема има са падежима, именичким завршцима и суфиксима, заменицама, придевима, бројевима и неким глагола, а често и са предлогом с.

⁷⁶ Ивић и др. (2004, 90–91).

4. Синтаксички проблеми су: употреба падежа; слагање придева, глагола, бројева; рекција; употреба глаголских облика; употреба заменица; употреба прилога и прилошких одредаба; употреба предлога; употреба везника; ред речи (енклитике, придеви, односна заменица).
5. За савремени српски језик у целини карактеристична је упадљива празнина на пољу *лексичке нормe*, тј. критеријума за избор речи и обрта у јавној комуникацији. Док је, рецимо у англосаксонским срединама уобичајена реакција на сваку језичку дилему консултовање речника, за савремени српски то није могуће (Осим Матичиног речника, који и није нормативан и има своје мане, ми немамо никаквог другог ваљаног речника).⁷⁷ Отуда и парадокс да су нам правописна питања, па и претежно конвенционални детаљи као што је писање великог слова, много боље кодификовани него знатно важнија питања избора речи.

У *Српском језичком приручнику* налазимо и на остале негативне комуникативне особине говора као што су сиромаштво речника, недовољно познавање значења речи, вулгаризација и жаргонизација језика (посебно разговорном стилу, али и у језику медија), велики налет туђица (највише из англосаксонског говорног подручја), бирократизација језика, неодређеност и номинални стил, мода у језику, појава све већег броја неологизама, плеоназам...

Тако, проблема има због драстичног сиромашења речника и недовољног познавања значења речи. Данашњи језик, због дејства разних друштвених чинилаца, не рачунајући терминологије, осетно је сиромашнији и једноличнији у односу на онај из ранијих времена. Обогаћивање лексичког фонда постиже се читањем, пре свега, добрих писаца, а познавање значења речи постиже се коришћењем лексикографских приручника.

Афективност се најчешће код нас изражава вулгаризовањем израза. Посебно је то забележено у говору младих. Последица тога је то да су нам средства за изражавање емоција у стандардном говору веома слабо развијена у односу на неке друге језике.

Када је реч о жаргону, то је специфичан језички регистар који има оправдања ако се користи с мером и на правом месту.

⁷⁷ У октобру 2007. изашао је једнотомни речник српског језика.

Српски је, што се тиче прихватања страних речи, у основи врло отворен према утицајима са стране. За већину појмова које је доносила модерна цивилизација примали смо стране изразе. Раније су ти утицаји долазили из грчког, латинског, мађарског, немачког, француског, немачког и чешког језика да би данас највећи број таквих речи потицао из енглеског језика.

Треба имати на уму када се говори о „страним речима“ да се оне не смеју доживљавати као јединствен појам, већ да се оне разликују по степену одомаћености, односно прилагођености. Треба их посматрати кроз континуирану скалу од сасвим туђег до сасвим адаптираног, узимајући у обзир фонетске, графичке, морфолошке и семантичке особености сваке речи.

Српски језички стучњаци најчешће немају пуристичке ставове, али су они чести код лаика претежно у старијој популацији (јавне расправе, контакт емисије, писма читалаца...).

Уклањање страних речи често није могуће, јер нема увек одговарајућих еквивалената међу домаћим речима. Огромна већина позајмљеница прихваћена је с разлогом – да одговори на неку специфичну потребу, и зато би њихово избацивање представљало сиромашење језика.

Друго је питање да ли се у појединачним текстовима и говорним употребама увек налази право решење у дилеми између страног и домаћег изрази. Питање туђица стога се мора решавати на стилском, а не на општејезичком плану: њихова употреба условљена је природом текста.

Страна реч, чак и да претпоставимо да се не разликује од домаће речи ни по значењу ни по функцији, може бити корисна као „стилска резерва“, као средство да се избегне понављање.

Калкови су један од најважнијих извора лексичког богаћења и није претерано рећи да се без њих савремени српски језик не би могао замишлити. Највећи број калкова потиче из руског и чешког језика.

О речима не смемо судити на основу њиховог порекла, него на основу тога како функционишу у језику данас.

Бирократизација језика. Бирократски језик има 4 битна својства: преопширност, компликованост, неодређеност и стереотипност, која су међусобно повезана и не дају се јасно разграничити. Основна функција те врсте изражавања није комуникативна, као иначе у језику, него ритуално-идеолошка или „фатичка“.

Уз преопширност редовно иде и апстрактност, лажна ученост, гомилање тешких стручних изрази...

Неодређеност и номинални стил. Намерна неодређеност, замагљеност, безличност, уопштеност – то су особине које је бирократски језик позајмио од језика политике и дипломатије. Тежња ка безлично-сти је тесно повезана с номиналним стилем: то није само обележје бирократског језика него шири појава, на коју се жале нормативни лингвисти готово у свим европским језицима.

Помодне речи. Да бисмо неку реч сматрали помодном, битан критеријум није трајање, него ширина њене употребе. Ако се јавља често и при том преузима службу других речи и исто тако погодних израза, онда се свакако може говорити о моди. Помодне речи најчешће се шире из политичких извора, али могу бити и (псеудо)интелектуалне, уметничке, стране речи или речи преузете из омладинског жаргона.

Неологизми. Редовно се јављају, и зато би се међу новинарима и лекторима, у сарадњи с језичким стручњацима морала развити спремност да на њих реагују правилно и у право време.

Из праксе, из стварне и колективне употребе у крајњој линији произилазе правила, а не обрнуто.

Плеоназам је, такође, појава честа у српском говору, али се она лако може исправити пажљивом употребом речи и учењем значења тих речи.

Евидентно је да на српској лингвистичкој сцени недостају књиге којима је тема језичка култура. За разлику од неких других словенских народа, нама недостају све врсте таквих публикација: теоријски радови, практични приручници, монографије, речници, уџбеници. Појава једне такве књиге као што је Шипкина *Култура говора* једним делом попуњава ту празнину.

У књизи *Култура говора* Милана Шипке образложене су теоријске основе и суштина културе говора, њени основни елементи и видови у којима се она испољава у јавној комуникацији и стваралаштву у различитим облицима друштвеног живота.

У предговору аутор објашњава значај говорне културе. Други европски народи, који негују говорну културу, схватили су значај вештине говора (богата литература, приручници). Наглашава да се код нас култури говора не скреће готово никаква пажња. Лоше стање је и у школи (у основној школи – граматизирање, у средњој неинвентивна настава књижевности), лош језик медија, политичара, неписмена администрација. Мали је број публикација код нас. Кад-тад и код нас ће се морати схватити, као што је то схваћено у пословним круговима најразвијенијих и најбогатијих земаља, да нема успеха у пословима, па ни проспе-

ритетног друштва у целини, без успешне комуникације међу људима, а успешне комуникације не може бити без вештине говорења, без јасноће и убедљивости изговорене речи, то јест без однеговане културе говора.

Већ на почетку, на основу стила који аутор користи за писање књиге, види се да је она намењена широком кругу читалаца, онима који се интересују за говорну културу, који се из пословних или личних разлога труде да правилно говоре и пишу.

„Svrha je ove knjige da, pre svega, skrene pažnju javnosti na takvo stanje, tj. na društvenu štetnost i neodrživost niskog nivoa lingvističkog obrazovanja i nemaran odnos prema usavršavanju vještine govorenja u nas, zatim da obrazloži teorijske osnove i suštinu kulture govora, istakne njene osnovne elemente i prikaže vidove u kojima se ona ispoljava u javnoj komunikaciji i stvaralaštvu u različitim oblicima društvenog života, te da se na taj način svim zainteresovanim pomogne da usavrše svoj govor, a time povećaju i izgledе за успешније обављање послова и лакше сналажење у различитим животним ситуацијама. Sve je to omogućeno sadržajem priručnika, koji predajemo javnosti.“⁷⁸

У уводном делу књиге излажу се основна научна сазнања о језику и говору. Аутор подсећа на само неке од бројних дефиниција језика, говори о његовим основним функцијама у и вези са тим објашњава појам комуникације, повезаност језика и људског мишљења, језика и друштва, раслојавање језика. У уводу је такође дефинисан појам говора у односу према језику и објашњене разлике између усменог и писменог говора. Нарушавање културе говора почиње још од почетних фаза читања и писања уколико се не поштују нормативна правила усменог и писаног изражавања. Аутор наводи најчешћа одступања у говору и писању: *би-јо/био, кои/који, најачи/најјачи, братски/брацки, средство/сретство*.

У другом делу књиге обрађена су различита питања у вези са културом говора: од саме дефиниције тог појма, преко основних својстава доброга говора до односа бирократизације језика и културе говора. Аутор сматра да бирократизација језика не доприноси ширењу културе говора и замагљује особености и сврху административног стила.

У централном делу обрађена су различита питања у вези с културом говора уопште: од саме дефиниције тог појма, преко основних својстава доброга говора до односа културе говора и бирократизације језика, што је такође део наше језичке стварности. С обзиром на запуштеност усменог говора, и у школи и у јавности, посебна пажња у тре-

⁷⁸ Шипка, 2005, 12.

ћем поглављу посвећена је управо томе виду говора – његовим физиолошким основама и акустичким својствима, затим ритмичко-мелодијској организацији и пратећим вредностама усменог говора и, на крају, видовима усменог изражавања. Није обухваћен и писани говор (у плану је нова публикација).

Аутор свој приручник препоручује широком кругу корисника: студентима педагошких академија и студентима који се образују за наставнике (посебно матерњег језика), просветним радницима, спикерима, водитељима, новинарима, адвокатима, политичарима...

Културу говора Шипка дефинише као „stepen usavršenosti vlastitog govora, tj. ovladavanja vještinom pravilnog, tačnog i tečnog iskazivanja vlastitih misli i osjećanja i uspješne komunikacije s drugim članovima govorne zajednice“.⁷⁹ Основна својства доброг говора које наводи Шипка јесу правилност, јасноћа, језгровитост, течност и сврсисходност. Као негативна својства говора Шипка наводи бирократизацију језика онако како је схвата и објашњава Иван Клајн⁸⁰.

Треће и најопширније поглавље књиге посвећено је усменом говору, његовим физиолошким основама и акустичким својствима, структури говорног исказа и пратећим вредностима усменог говора (интонација, интензитет, пауза, реченични темпо, говорни рељефи). На крају, у поглављу *Видови усменог изражавања*, даје се кратак осврт на уобичајеније и чешће комуникативне и експресивне дискурсе. У оквиру комуникативног дискурса обрађени су говорни догађаји који имају устаљену форму: поздрављање и честитање, обраћање и ословљавање, разговор на радију и телевизији, дискусија на састанцима, парламентарна дебата.

У неговању властите културе говора не смеју бити запостављени интерпретативни и креативни (експресивни) дискурси. Аутор издваја изражајно читање, препричавање, рецитовање и држање различитих беседа.

У додатку на крају књиге изложене су три научне дисциплине које су директно повезане са усменим говором и културом говора уопште. То су: акцентологија, версификација и реторика.

Књига *Култура говора* Милана Шипке има актуелну садржину, концизан и јасан стил писања. Поткрепљена је занимљивим примерима из језика и практичним говорним вежбама. У току излагања аутор упућује на одговарајућу литературу.

⁷⁹ Н. д. стр. 88.

⁸⁰ Види у *Српском језичком приручнику*.

С обзиром на то што имамо врло низак ниво лингвистичког образовања и прилично немаран однос према говору и култури изражавања уопште, ауторско дело Милана Шипке *Култура говора* требало би да буде саставни део библиотеке ширег круга читалаца, свих оних који смаatraју важном вредност и лепоту усмене речи.

Жарко Ружић и Смиљка Васић баве се језичком (претежно говорном) културом, са педагошког аспекта.

Ружићева књига *Основи културе говора*⁸¹ представља квалитетан уџбеник намењен образовању васпитача предшколских установа, али га могу користити и сви други који се занимају за говорну културу.

Културу говора Ружић посматра као дисциплину која се „bavi pitanjima pajaadekvatnije primene i pajefikasnijeg funkcionisanja jezičkih sredstava u zavisnosti od situacija u kojima se govor javlja. Pri izboru sredstava govornik sa kultivisanim govorom vodi računa o kriterijumu pravilnog govora primerenog govornoj situaciji, odnosno funkcionalnom stilu kojim se u određenom trenutku služi.“⁸²

Ружић се највише ослања на ставове и закључке Г. О. Винокура.

Ружић се бави проблемима нормирања. У расправама о појму културе говора нарочито се истиче питање правилности, тј. језичке норме, али се на њу веома различито гледа. Познато је гледиште по коме се норма дели на опште усвојени говорни узус (обичај) и кодификацију (нормирање) путем правила у уџбеницима, речницима, правопису. Узус је основа за кодификацију, која се никад у потпуности не подудара с њим, јер се жив говор развија, а нормирање фиксира језичку употребу на основу одређеног, протеклог времена (ретроспективно). Осим тога, кодифицирана норма је обавезна, јер треба да за извесно време сачува традицију и олакша комуникацију између новијих и ранијих генерација. Оно што може представљати проблем јесте шта узети као говорни узор. С обзиром на значај културне еволуције, у основу норме треба укључити просечни, „стандардни“ језик урбане (градске) средине, тј. језик масовне комуникације. То је језик штампе, радија...

Норма није подједнако строга на свим нивоима и у свим видовима говора. Она је строжа у области ортоепије, ортографије и морфологије, а еластичнија у области лексике, синтаксе и стила. За норму се каже да је варијантна, јер постоје многобројни дублетни облици, што значи да се признају, допуштају двострукости.

⁸¹ Ружић (1981).

⁸² Н. д. стр. 21.

Границе између културе говора и стилистике нису јасно успостављене. У сваком случају култура говора се ослања на стилистику, нарочито у вези са изучавањем функционалних стилова и синонимике. За културу говора је то неопходно, јер функционалне стилове, према говорној ситуацији, примењујемо у усменом и писаном говору.

Најзад, за култивисани говор није довољна само језичка способност (компетенција). Потребно је да у њему дође до изражаја *мисаона* компонента и општа култура личности. Ако тога нема, говорна активност ће се показати као способност личности да фразира.

Ружић издваја три аспекта културе говора: лингвистички, естетски и социјални.

Лингвистички аспект. Култура говора има језичку базу, јер се најадекватнија примена и најефикасније функционисање језичких средстава у одређеној ситуацији остварују у оквиру језичког система и језичке норме која је на њему заснована.

Естетски аспект. Одавно је појам естетске функције говора споран, али преовлађује уверење да добар говор, поред основних, практичних функција, има и естетску функцију. Она се остварује уколико је говор мисаоно богат, убедљив и у томе тако организован да изазива доживљај лепога. Разуме се, естетска функција говора долази до изражаја и у свакодневном говору.

Социјални аспект. Позната је чињеница да у језичким заједницама постоји феномен територијалног (дијалекатског) раслојавања језика и његовог социјалног диференцирања (нпр. говорно диференцирање према степену образовања, према припадности појединим професијама, социјалним групама, сеоској или урбаној средини). Осим тога, постоје мање или веће разлике између књижевног језика и дијалеката, као што постоје и варијанте у оквиру једног истог књижевног језика. Те појаве, од којих неке доводе и до друштвених проблема, у најновије време изучава социолингвистика (са тежиштем на лингвистичком аспект) и социологија језика (са тежиштем на социологији).

Особине култивисаног говора за Ружића представљају правилност, тачност, јасност, живост (динамика), мелодичност и убедљивост говора.

Смиљка Васић (*Култура говорне комуникације*) бави се говором и пратећим средствима говора. Истиче значај комуникације. У суштини ова књига представља истраживање говорних норми на територији уже

Србије у 2. обимнијем делу књиге. У 1. делу је теоријски обрађен појам говора, односно правилног говора, говорне норме.

Ђорђе Костић (*О култури говора*) још је један аутор који се бави говором. Његов приручник је приручник за новинаре и спикере, за све оне који говоре у медијима. Бави се нормама у говору, проучава постојећи језик радија и телевизије. Бави се општим и посебним особинама говора.

Књига је претежно теоријска.

Може се закључити да у литератури на српском језику има теоријских књига али се оне баве претежно говором.

II. Приручници

Приручник који ће први бити поменут, *Речник језичких недоумица* Ивана Клајна, представља прави приручник намењен за практичну употребу једини код нас написан у форми речника. Пошто је без предговора, очигледно је да нам овде није занимљив стога што се ни у најмањој мери не бави теоријским аспектима језичке културе.

У *Странпутицама смисла* И. Клајна, сабрани су најзанимљивији чланци из НИН-а (за који И. Клајн годинама пише) који су подељени по тематици (семантика, лексика, стилистика и др.). Уз то су се наметнуле и неке специфичне теме: енглески језик (англицизми и лоше и буквално превођење) и хрватски и бошњачки. Неки од чланака посвећени су политици.

Књига Ивана Клајна *Разговори о језику* написана је тако да представља „занимљиву лингвистику“. Постоји проблем у друштву који се састоји у томе што већина људи сматра да има право да тврди шта је исправно а шта не у свом матерњем језику, а да при томе уопште не проверава своје тврдње, а камоли да се консултује са неким језичким стручњаком. Због тога, уочавајући проблем на време, Клајн ствара језичке приручнике овакве врсте који су намењени свима. Такође, Клајн региструје и појаву да се и сами лингвисти не труде да постигнућа своје науке пренесу „у масе“. Сама лингвистика развијала се у правцу који удаљава од практичних проблема. Он оваквим језичким саветницима успева да премости тај јаз.

Та књига састављена је од делимично прерађених чланака који су излазили у „Борби“, у рубрици „Разговори о језику“.

Једно од централних места у књизи заузимају стране речи, делом зато што су ауторова „ужа специјалност“, али и зато што су прилике у јавности наметале ту тему. Мисли се на дневну и недељну штампу, на честе жалбе, протесте и опомене из пера добронамерних али необавештених лаика који множење туђица приказују као највећу, ако не и једину опасност која прети савременом језику. У књизи се то питање поставља у реалнију и научнију перспективу. Пуно места заузеле су и расправе о дублетима, о правописним и фонетским недоумицама којима сваки језикословни приручник мора да се позабави и за које се једино званично решење може наћи у правописном речнику.

Књига је занимљиво илустрована.

Приче о речима Милана Шипке представљају такође један у низу језичких приручника иако рецезент упозорава да таквих књига нема довољно. Од сродних публикација код нас и у свету она се разликује по томе што је на популаран начин представила читав један лексикон (од близу хиљаду речи) с којим се срећу најмлађи читаоци, иако није намењена само њима.

Књига је написана узорним језиком и стилем. На неусиљен начин она читаоца уводи у нове светове речи, као средства међусобног споразумевања и зближавања људи, који управо у лексиси имају понајвише заједничког. А то је једна од значајнијих порука овог дела.

Исти аутор је у књизи *Зашто се каже* објаснио порекло и значење више од стотину устаљених израза. Шипка је о томе писао на начин који га сврстава међу малобројне стручњаке што о језичким питањима пишу јасно и занимљиво тако да читаоци њихово штиво доживљавају као праву лингвистичку белетристику.⁸³

Брига о правилности изражавања и о језичкој култури уопште, толико потребна у садашње време свакојаким језичких некоректности, основни је мотив за појаву две књиге језичког поучника *Слово о језику* које су написали Д. Ђупић, Е. Фекете, Б. Терзић. Она се објављује у нади да ће подстаћи све изразитије осећање да се о језику, као насуптилнијем изразу духа, најзад мора све више старати не само друштво,

⁸³ У последње време, захваљујући ауторима и издавачу (Прометеј, Нови Сад), који је осетио потребу за таквим књигама на тржишту, у књижарама се лако могу наћи нова издања језичких саветника М. Шипке и И. Клајна, који спадају у тзв. „занимљиву“ лингвистику и имају велику популарност. Та издања доступна су појединачно али и у комплету под заједничким називом „Занимљива лингвистика“.

већ и сваки појединац. Стога аутори у низу текстова упућују читаоца на постојеће језичке и правописне приручнике, неопходне сваком ко се на овај или онај начин бави писаном или говорном речју.

С обзиром на то да је ова публикација намењена ширем кругу читалаца, аутори су се трудили да текстови по начину излагања буду што једноставнији, приступачнији, неоптерећени строгим граматизирањем и лингвистичким теоретисањем и дефиницијама, али ипак да буду изложени у духу важећих граматичких, лексичких и правописних правила.

Избор тема диктиран је садашњом језичком праксом, те су се аутори старали да објасне она питања у којима се у јавној употреби често греша. Сем тога, низ чланака писан је на основу интересовања јавности. Чланци су тематски груписани у одређене целине, чиме је добијена боља прегледност. Пажња је сконцентрисана на фонетска, правописна и граматичка питања, нарочито на питања значења и употребе речи – словенских или туђица, са посебним освртом на фонетско, морфолошко и творбено прилагођавање ових последњих духу нашег језика.

Аутори су настојали да књигу конципирају тако да се збирком текстова о појединим питањима оцртају општије, системске језичке појаве. То значи да је постојала намера да, сужавајући поглед на један проблем, не изостане указивање на њега као на елеменат општег устројства језика, јер ниједна појава, ма како изгледала необична и издвојена, не функционише ван система и општих језичких законитости, али може – са становишта књижевнојезичког стандарда – да буде (не)регуларна и (не)стандардна, а по систему аналогije уочљива и у другим случајевима.

У литератури о српској говорној култури једна од најчешће разматраних тема јесу страни елементи у српском језику, питања степена и облика њихове адаптације као и претеривања која се ту често срећу. Динамика језичких промена стално доноси нову грађу, што приручници о култури говора одражавају у мери у којој прате ту динамику.

О страним елементима у српском језику најновијег времена подробно и документовано обавештавају обе књиге *Слова о језику* (1996, 2002), али и *Српски језички саветник* (2005, сачињен је на основу *Слова о језику I и II*). Круг језика из којих потичу позајмљенице које се разматрају у тим књигама врло је широк: белоруски, бугарски, енглески, јерменски, немачки, пољски, руски, турски, украјински, француски... Колико је добро што се разматрају многобројне позајмљенице из светских језика, посебно из енглеског језика и руског језика, јер је првих највише, а друге се сразмерно теже препознају, толико је добро и то што нису заборављени ни елементи из оних језика о којима се обично мање

пише и у вези с којима је више правописних и других недоумица. Такве информације биће незаобилазне у припремању будућих издања српског правописа, а и у проучавањима структуре слога у српском језику.

У склопу разматрања утицаја који долазе у српски језик из других језика предмет су често појаве нарушавања културе говоре у сфери јавне речи због недовољног знања страних језика.

Посебан проблем у кругу утицаја страних језика на српску говорну културу чине „дописнички варваризми“⁸⁴. Ко имало прати језичку страну текстова дописника из иностранства, није могао да не запази склоност ка употреби страних речи којих раније није било у српском језику, а која често показује да дописник слабо зна језик земље из које извештава, при чему су број и учесталост дописничких варваризама обично обрнуто сразмерни степену дописниковог знања тог језика.

Да би дописничких варваризама било мање, треба на њих указивати у стручној литератури. Тај вид бриге за културу говора корисно би било чвршће институционализовати стварањем стручног савета чији би чланови редовно пратили језик медија, а своје резултате саопштавали не само у стручним публикацијама него и у медијима у којима су грешке констатоване, директно уреднику, лектору и аутору текста, као и уреднику рубрике за писма читалаца, где таква рубрика постоји. После неколико таквих стручних и добро образложених препорука, дописници, вероватно, то не би могли игнорисати, него би се пажљивије односили према питањима говорне културе.

Лоша језичка култура у језику медија основна је тема приручника *Језичке доумице* (I и II) Е. Фекете. Наводе се примери који се у посебним поглављима анализирају и дају се правилна и образложена решења. Аутор, као и цела културна јавност, управо од медија очекује, тачније – захтева, одговоран однос према језику, особито говорном, који би требало да служи као пример узорног говорења и изражавања, ако се већ узима (с правом) да је језик једна од најважнијих, ако не и најзначајнијих националних и културних вредности народа.

Оно што је битно у оваквим текстовима, који су практичне природе, јесте да у њима лежи имплицитна теорија, тј. да би се испитао конкретан и појединачан језички проблем или „недоумица“ како то неки популарно називају⁸⁵, лингвиста мора бити теоријски образован.

⁸⁴ В. и Пипер (2004, 84–85).

⁸⁵ У овом раду користе се термилошки израз *проблемске речи и изрази*

У језичком проблему прво треба идентификовати језички ниво коме он припада, па тек онда видети које му место припада у структури датог језика, и како се у складу са тим понаша, у каквим констукцијама се може наћи, какву функцију може имати у реченици, у којим контекстима га можемо очекивати, да ли има неко стилско обележје, итд.

Лингвиста најпре проучава значења проблемских речи и израза. Затим ту реч (или конструкцију) пореди са сличним језичким средствима у датом језику. Ако је реч страна, тражи се њено изворно значење у језику из кога је потекла.

Када лингвиста треба да „пресуди“ о избору између два језичка средства, то јест да да савет „шта је правилније“ у одређеном контексту (исказу), његова арбитража почиње тако што се два језичка средства пореде међу собом. Овде подразумевамо да је реч о стандардним формама, што је нужно за правилну говорну делатност (о одступањима у књижевнометничком стилу, али и у другим стиливима, било је речи). Затим се испитује значење. Значење неке језичке јединице нужно је утврдити на основу сваког контекста у коме се она може јавити. Затим, установљавају се разлике у значењу и употреби и у складу са функционалним стилем коме припада порука у којој се дати израз налази и циљем који она има, треба изабрати боље решење између понуђених.

Ако је нека реч спорна, односно поставља се питање њене стандардности, одговор се тражи у речницима. Већ је давно постало опште место то да немамо одговарајући речник стандардног српског језика, ни једнотомни ни вишетоми. У недостатку савремених стандардних речника служимо се оним већ постојећим, речником Матице српске и речником САНУ. На велико задовољство јавности, како стручне, тако и лаичке, у октобру 2007. године изашао је први једнотомни речник српског језика.

Ако за неку реч немамо потврду у постојећим речницима, нити то како се она пише, на основу правописа, тражимо сличне изразе, који припадају истој врсти речи, који покривају сличне домене употребе, и слично се понашају у различитим контекстима. Тада посматрамо како се приближна реч понаша те та иста правила примењујемо у нашем случају.

Што се акцента тиче, проблемске речи и изрази разрешавају се тако што се прилагођавају постојећим правилима новоштокавске акцентуације. Те речи покушавају да се прилагоде систему иако је познато да то некад није могуће у потпуности (пр. *велепродаја*, *пољопривреда*, *парадајз* – речи којима се систем заправо стандардно „нарушава“; *оп-*

серваторија, еуфорија, категорија – речи које се често нестандартно изговорају, новине које се незадрживо устаљују вероватно ће захтевати ревидирање акценатске норме у будућности).

Новонастале речи (неологизми) које имају велику употребу у данашњем језику, а које су настале неким творбеним моделом, анализирају се тако што се издвоје и објасне сви творбени елементи, а потом цела реч (пр. *безбедностан*).

Када су у питању изговор и транскрипција страних имена, важи језичко правило да је исправан онај облик који је у нашем језику уобичајен, без обзира на изворну изговорну (и правописну) структуру речи (в. Правопис српског језика из 1993. године).

Бројеви у српском језику могу постати језички проблем – промена бројева по падежима и систем конгруенције (број + именица) често ни су правилни у текстовима са којима се срећемо.

За неке недоумице нужно је дати макар и површан увид у историју језика и развој појединих језичких облика (као у примеру *мнење* или *мњење*, Е. Ф.) Овај случај нам показује да се не само овај случај, већ и многе друге појаве у савременом језику заправо не могу разумети или протумачити ако се не зна (не прати) историјски развој језичке ситуације. Тако, кад је реч о посматраним варијантама *мнење/мњење*, произилази да би „историја“ била на страни облика *мнење*, а савременост на страни облика *мњење*. А којим ће се обликом ко служити више ће ипак зависити од језичког осећања и навике, а мање од историје, а и прописиваних правила која, треба рећи, не морају баш увек бити искључива.

Често проблем не зависи само од лингвистичких потреба, колико, ако не и више, од екстралингвистичких, тј. првенствено социолошко-културолошких и других околности. Посебно се то односи на именовања занимања, звања, титуле, функције, достојанства када је реч о женским лицима. Наравно да је овде битно видети какве су језичке могућности моционе деривације именица типа *nomina agentis*, као језичког знака за обележавање опозиције природног рода лица као носилаца тих занимања, титула и сл. Али ванлингвистички утицаји овде имају пресудан значај.⁸⁶

Нужно је познавање творбених језичких процеса. За решавање ових језичких проблема мора се знати историја српског књижевног али и народног језика (будући да је овај старији и да је стандардни језик настао из њега), затим граматика српског језика и норма на свим језичким

⁸⁶ Фекете (2006, 140).

нивоима. Такође, нужно је и стилистичко знање и о томе је већ било речи. Сва побројана знања неопходна су за онога ко жели да се бави језичким проблемима ове врсте и ко претендује на то да даје савете за употребу језичких средстава. За научника у овој области није довољно само добро сопствено језичко осећање, већ широки и далекосежни видици, умешност за компарирање, научничка моћ предвиђања развоја наука и науке којом се сам бави.

Правописна правила не треба схватити као крута, неприлагодљива и непроменљива. Нпр., употреба запете не мора бити обавезно и увек у складу с правилима интерпункције. Што се правила тиче, постоје, наиме, два опредељења: једно је тзв. *граматичка*, а друго тзв. *логичка* интерпункција. Прва подразумева употребу запете зависно од граматичких модела. Друга се, пак, ослања на језичко осећање говорника. У неким случајевима употреба запете може зависити и од субјективне (пр)оцене писца, при чему такав поступак може бити и у несагласности с формалним правилима, а доприноси или јаснијем приказу значењских односа у саопштењу или логичкој целовитости исказа, особито у сложеним текстуалним целинама.

Пресудно је да се новинама у језику врши не само изражајно, већ и садржајно богаћење језика или пак дате новине доприносе кварењу књижевног језика. Оцена зависи од тога да ли иновације употпуњавају неудовољене потребе језичког општења, али и од тога одговарају ли законитостима стандарднојезичке норме, да би стекле равноправни статус с другим речима у ширем оптицају.

У српском језику постоји и проблем са употребом двају писама. Када долази до мешања писама у истом тексту, правило је да латиницом не треба писати оно што се и ћирилицом може нормално навести (у тексту писаном ћирилицом). У ћириличком окружењу на име написано латиницом падежни и други граматички наставци такође се пишу латиницом и додају на име без цртице.

Аутор се користи најчешће правописом када има неку језичку недоумицу.

Примећује се да се у нашим приручницима поставља само питање да ли је нешто правилно или није, не обраћа се довољно пажње на контекст у коме се тај пример појављује. Најчешћи извори у којима примећујемо грешке или недоумице су новине или уопште језик медија. Фекете посматра и случајеве из правне терминологије и исправно закључује да „начелно узев, свака стручна или научна област у ситуацији да успоставља или употребљава речи и изразе сходно својим потребама

(потребама тзв. функционалног стила), понекад и на начин који не мора бити у складу са одредбама стандарднојезичке, књижевне норме.“

Милија Станић у књизи *За културу језика* бави се односом језика и друштва кроз призму културе језика. Станић истиче значај промена које се дешавају у језику и те промене повезује са стањем у самом друштву. Промене се не дешавају само у лексици, већ и у синтакси. Ако се развија друштво, развија се и реченица. Језик, мање или више, одражава друштвену стварност.

Овај аутор се бави и принципима нормативности у језику. Поставља се питање како да се односимо према разликама, разноврсним облицима у нашем језику, тј. према принципу нормативности. Да ли је увек могуће разноврсне форме којима се изражава исти појам свести на једну, докле се у томе сме ићи, шта треба сматрати нормом језика с обзиром на његов развитак, садашњу распрострањеност појединих језичких појава и употребу појединих облика? Изводи се закључак да се нормативност сваког језика мора одређивати према специфичностима развитка сваког од њих.

Право нормирање против је сваког насиља у језику и против пресецања развојних промена у језику. Ако нека појава у језику преовлада, освоји језичке позиције у једној језичкој средини, онда то постаје језичка норма без обзира на то да ли је до тада сматрана неправилном.

Станић се бави и конкретним проблемским речима и изразима у језику, односно њиховим тумачењем.

Милорад Телебак, као што смо већ говорили, на духовит се начин бави језичким проблемима. Књига *Говоримо српски – С лакоћом до језичке културе* састављена је од око 130 краћих текстова распоређених у 8 поглавља. Писана је памтљиво и духовито и доноси преглед већине проблема који изазивају проблемске речи и изрази у свакодневном изражавању. Примерена духовитост, какву видимо у тој књизи, јесте одлика популарне лингвистике. Улази у први ред приручника посвећених неговању српског језика, али без великих научних лингвистичких претензија.

III. Радови који се баве проблемима из других лингвистичких дисциплина, али који имају додирних тачака са језичком културом

Монографија Бранка Тошовића *Функционални стилови* представља веома важан рад из области стилистике на српском језику. Предмет те књиге јесте стилистичка диференцијација српског језика, односно раслојавање нашег језика на функционалне стилове и њихове подстилове. Пошто се свака говорна реализација може сврстати у одређени стил, јасно је да језичка култура и стилистика имају заједнички предмет истраживања само су приступ и циљеви другачији.⁸⁷ Оно што је важно за наше истраживање, а то је језичка култура у функционалним стиливима, нажалост, није предмет ове књиге, али оно што се може прочитати јесте однос стила и норме⁸⁸ (а норма је основ језичке културе) као и однос стила и клишеа, који представља негативну особину говора.⁸⁹

Функционални стилови увек носе информацију о томе колико су формиран у овире стандарднојезичких норми. Таква информација може бити потврдна (исказ је у складу са нормом) или одрична (исказ није у складу с нормом). Стандарднојезичка информација битна је јер представља један од елемената при утврђивању карактера функционално-стилистичке диференцијације. С тим у вези треба рећи следеће: основа свих стилова је стандардни језик – они се граде на бази важећих норми. Тек у процесу структурисања исказа долази до различитог степена непридржавања норми. Одступања имају два основна облика: свесно и несвесно. Свесно одступање представља намерно нарушавање језичких норми ради стварања посебних стилских ефеката. У систему функционалних стилова оно је максимално заступљено у књижевном функционалном стилу, а минимално или готово никако у административном, научном и публицистичком, односно у њиховим „ортодоксним“ текстовима. У језику књижевности свесно одступање од правила стандардног језика није једнако распоређено у свим композиционим деловима текста. У научном, публицистичком и административном стилу намерно одступање нема никакве сврхе, јер највећи део тих текстова има искључиво референцијалну функцију. У разговорном стилу, пак, постоји једна

⁸⁷ Види о томе на стр. 55–59 у поглављу *Стилистика*.

⁸⁸ О односу између функционалних стилова и стандардног језика в. Тошовић (2002. стр. 107, 140, 383, 393.).

⁸⁹ Н. д. стр. 140–141.

специфичност: свесно одступање није увек и стилски ефекат. Говорник не мора нарушавати норму да би се боље или упечатљивије изразио, или са неким другим циљем, већ то може чинити из чисто комуникативних разлога. Нпр., људи из града прелазе у разговору са сељацима на њихов језички израз и употребљавају неправилне облике да се са својим градским говором не би правили важним у њиховим очима. (Дешава се и супротан процес – да сељак покушава говорити као грађанин, што често доводи до комичног ефекта.) То, у суштини, јесте свесно нарушавање, али оно у таквом контексту не носи никакву конотацију. Међутим, ако исто лице на тај начин разговара са особама с којима комуницира искључиво стандардним језиком, то ће већ бити стилска маркираност. Када су у питању информативни и аналитички текстови који припадају научном, административном и публицистичком стилу, свако озбиљније одступање од језичке норме значи нарушавање функционално-стилистичке норме датог стила.

Из наведеног се може закључити да сваки стил понаособ има своје специфичности у одступању од општеважеће норме стандардног језика.

У разговорном стилу долази до великог мешања стандарда и суп-стандарда. Стандардни израз представља основу и тог стила, али се у њему максимално појављују све субстандардне врсте, пре свега дијалекат и социолекат. Нормативност разговорног стила је релативна и варијабилна особина: у једном случају она се гради у духу стандардно-језичких норми, у другом ништа од ње не остаје, а у трећем се меша нормативно и ненормативно.

Поједине врсте усменог изражавања погодују за разна одступања од књижевне норме. Несвесно нарушавање се сусреће у свим стилови-ма, али је најчешће у разговорном. Ортоепске, лексичке, граматичке и стилистичке неправилности настају у испрекиданом говору, „језику куварица“ (језику пуном изобличених речи граматичких неправилности), испреплетеном говору, тахилалији (прекомерној говорљивости), тахифазији (брзом начину изражавања), агитолалији...⁹⁰ У разговорном стилу је понекад присутно претерано настојање да се говори коректно, у духу норми, што доводи до појаве хиперурбанизма.

Један од најчешћих субстандардних слојева који се појављују у разговорном језику јесу дијалекти.

У разговорном стилу значајан простор добијају социолекти, пре свега жаргон – језички израз социјалних слојева и групација који се

⁹⁰ Н. д. стр. 393–394.

језички разликује од уобичајеног начина комуницирања. Исто тако, за овај стил је карактеристична употреба шатровачког говора.

Одлика разговорног стила је лабавија (еластичнија) кодифицираност. Чвршћа кодификација долази до изражаја у усменим формама других стилова. Слично бонтону, вербалну комуникацију регулише говорна етикеција, која препоручује шта и како говорити у одређеним ситуацијама. Она делимично захвата разговорни функционални стил, али је највећим делом усмерена на званичну комуникацију. Ова питања улазе у домен језичке културе, реторике и стилистике.

Било је речи о клишеу као негативној особини говора. Али клише је једна од компоненти одређених функционалних стилова. Једнообразном организацијом текстова, њиховим унифицирањем и шаблонизирањем постиже се лакше примање неког језичког садржаја од стране примаоца. И у новинарском стилу приметно је настојање да читалац, слушаалац и гледалац са што мање напора и у што краћем времену декодира информацију. Зато су у новинарском начину изражавања потребни клишеи. Устањеним изразима прималац се навикава на одређен начин пласирања информације, који се понавља сваки час, сваки дан, у сваком броју, у свакој емисији. Навика примања једнообразне информације једнообразним преносним механизмом доводи до максималног степена аутоматизма у декодирању, што и јесте циљ шаблонизације и унификације који се примењују у административном и публицистичком функционалном стилу. Зато се у овим стиливима они не могу сматрати стилском грешком, недостатком или баластом, иако који пут добијају екстремне димензије. Ако бисмо тражили основне разлоге за унификацију (смањивање разнородности текстова једнаке функционалне намене) и стандардизацију (доношење и примена правила за обликовање текстова ради економичности), рекли бисмо да су то следећи: смањење времена за декодирање, тачност и поузданост.⁹¹

Клишеи се не морају налазити само у лексичком слоју језика већ и на граматичком и текстуалном нивоу. Постоје синтаксички клишеи, композициони клишеи, жанровски клишеи, итд.

Клишеи се појављују као рефлекс комуникативних околности које се понављају. Коришћење клишеа поједностављује и убрзава процес информативне размене, зато што се они производе механички, без мисаоног напора.

⁹¹ В. Тошовић (2002, 140).

Социолингвистика Милорада Радовановића може бити вишеструко корисна за проучаваоце језичке културе иако се директно не бави језичком културом. Оно што је за нас било важно јесте дефинисање норме и стандардног језика јер нормирани, стандардни језик представља полазну основу за проучавања језичке културе.

Поред осталих, поглавље под називом „*Грамматика*“ *друштвеног статуса* важно је за језичку културу јер тај рад представља почетак проучавања етикеције и њеног испољавања у српском језику.

Јасно је да су ове области део једне шире дисциплине – социолингвистике, али су исто тако и део језичке културе. Може се видети директна повезаност и испреплетеност ове две дисциплине. Резултати социолингвистике директно су укључени и применљиви у језичкој култури.

Радовановић је лингвиста који је велики део рада посветио теорији стандардног језика. Може се с правом рећи да је дао најбоље дефиниције стандардног језика, језичке норме и језичког планирања.

Укупност правила у језику представља *језичку норму*. Задатак је језичке норме да имплицитну језичку конвенцију учини експлицитном, да је при том у што је могућно већој мери уједначи, да је кодификује и институционализује. Она, по традиционалним схватањима, обухвата *ортографску норму* (правила писања), *ортоепску норму* (правила изговарања), *морфолошку норму* (правила грађења речи и граматичких облика), *синтаксичко-семантичку норму* (правила образовања реченица), *лексичку норму* (правила употребе речи). Норма, дакле, обухвата све језичке нивое, укључујући ту и говорени и писани вид испољавања језика, па задира и у све области његове граматике. У том смислу, ортографска норма се остварује нормативним правописом, док се остале побројане норме прописују нормативним граматикама и нормативним речницима. Ипак, овако схваћена норма морала би обухватити још неколико сегмената. То су: *текстуална норма* (правила образовања текста, дискурса, говорног догађаја), *стилска (жанровска) норма* (правила образовања стилски или жанровски обележених формација), *прагматичка (контекстуална) норма* (правила саображавања језичких средстава нејезичким компонентама контекста – у избору и употреби, продукцији и интерпретацији саопштења). Само на тај начин схваћена и остварена језичка норма могла би обухватити укупно језичко знање (и компетенцију кода, језичког система и компетенцију комуникације, употребе језика), али и употребу језика, схваћену у оба могућна комуникацијска и стваралачка смера – и као произвођење и као тумачење језиком обликованих саопштења. Производ поступака нормирања језика јесте *нормирани језик*.

Он функционише као *стандардни језик* колектива којем припада. Стандардни језик има првенствено улогу комуникацијског, али и стваралачког инструмента за говорне представнике и говорну заједницу чија је својина. Познато је да је језичка норма по природи конзервативна, што значи да настоји да заустави, онемогући, односно успори спонтани или сврсисходни развој језика. Да она у томе никада до краја не успева, сведочи низ примера у историји људских цивилизација, па и податак да се нпр. стандардни српски језик до данас битно у много чему изменио у односу на стање предвиђено и прописано Вук–Даничић–Маретићевом језичком нормом. Језичка норма има и друге задатке: да предвиђа и усмерава еволуцију језика, како би овај на најефикаснији начин следио општи друштвени и културни развитак, односно промењене потребе, и могао у свакој епоси одговарати захтевима да буде прилагодљив и употребљив комуникацијски и стваралачки инструмент колективу чија је својина. Зато се и дисциплина која се бави теоријским и практичким питањима везаним за проблематику језичке норме и стандардног језика зове, најчешће, *језичко планирање*. Постоје за ово и другачија терминолошка одређења: *глотополитика*, *језичка политика*, *језичко планирање*, *језичка стандардизација*, *нормирање језика*, *језичка (говорна) култура*... И нормирани, стандардни језик неминовно подлеже променама које му омогућују да своје устројство и расположива средства прилагоди потребама колектива односно културе чији је инструмент, али се одликује и релативном стабилношћу (промене у језику сразмерно су спорије и уједначеније него у ненормираном језику). Ово нам даје право да за нормирани језик у функцији стандардног језика кажемо да је *еластично стабилан* или *флексибилан*. Тај његов квалитет, очигледно погодује и споразумевању, јер, када би се језик непрекидно или стихијски мењао, и када би остао непромењен или био непроменљив, то би споразумевању стварало непремостиве (унутарјезичке и изванјезичке) потешкоће.

Милорад Радовановић у још једној књизи даје допринос у изучавању језичке културе. У *Списима из контекстуалне лингвистике* Радовановић се и даље бави стандардизацијом и језичком политиком, али оно што је још важније за наша истраживања, уводи реторику у модерну лингвистику, односно међу првима код нас (а можда је још увек и једини у томе) залаже се за стварање једне нове реторике. Данас би се могло говорити о многим врстама реторике. Заправо би свака област човековог живота и рада имала неку врсту своје реторике. Могли бисмо издвојити (занемарујући за ову прилику њихове жанрове, стилове, регистре) реторику писане речи према реторици усмене речи, реторику јавне речи

према реторици приватне речи, итд., а затим конкретније: педагошку, научну, политичку, идеолошку, религијску, правну, новинарску, телевизијску, радијску, спортску, војну, административну, пропагандну, позоришну, естрадну... и пословну реторику.⁹²

Оно што Радовановић истиче као важно за српски језички стандард (а самим тим и језичку културу) јесте: даље ширење стандардног језика, и хоризонтално и вертикално, тј. у сва дијалекатска подручја, и у све друштвене слојеве (кроз школу и масовне медије првенствено, али и другачије), затим неговање стандардног језика у свим његовим функцијама и употребама и на целом говорном подручју равномерно, на крају, преправљање стандардног језика, тј. стандарднојезичке норме, на свим нивоима језичког система, и у свим његовим функцијама и употребама – са циљем повећавања комуникацијске и стваралачке ефикасности. Круг побројаних фаза, односно поступака, на овај начин би се затворио у континуирани процес језичког планирања, које тек тако може постати, осим дескриптивна, историјска и нормативна, и креативна делатност (окренута и ка језичкој, стандарднојезичкој, значи и комуникацијској, стваралачкој и цивилизацијској будућности).

Радовановић бележи и промене које су се догодиле у односу на традиционалну норму. Неке од тих промена могле би се схватити као карактеристика одређених функционалних стилова. Инвентар промена: кратки акценти, неакцентовани квантитет, судбина квантитета уопште, преношење акцента на проклитике, вокалске и консонантске групе, рефлекси „јата“, придевски вид, деклинација бројева, имперфект, дистрибуција аориста, морфологија потенцијала и плусквамперфекта, понашање герунда, „апсолутне“ конструкције, номинализације, предикатска декомпозиција, имперсоналне конструкције, глаголски вид, глаголски лик, глаголска рекција, творбени обрасци, фразеолошки обрасци, сложене везничке формације, удвајање предлога, елементи аналитизма у морфологији и синтакси, чланске лексеме, падежна синонимија, судбина словенског и партитивног генитива, уланчавање слободног генитива, понашање посесивних форми, егзистенцијалне конструкције, реченична интонација, парцелација реченице, реченични образци, поредак речи и реченица, поредак енклитика, позиција придева, стуктурирање појединих типова говорних чинова, говорних догађаја и текста, лексички и граматички конектори, адаптација посуђеница, индеклинабилни

⁹² Радовановић (2002, 108–128).

придеви и именице, синтаксички калкови, и тако даље, а у области лексике – терминологија.⁹³

Према свему ономе што се може препознати, утврдити, дефинисати као обележје савремених функционалних стилова у језику норма се не сме односити радикално прескриптивно, већ увек мора бити флексибилна. Норма се мора релативизовати, и то на неколико начина. Прво, ниједно од тих обележја не сме бити третирано у квалитативно искључивим вредностима „или/или“ типа, већ свако од њих ваља узимати у квантитативним вредностима „више/мање“ типа. Друго, норма се у овом погледу мора односити тако да се неко језичко обележје објашњава као дистинктивна одлика једног стила, а не другог, како се дата језичка појединост препоручује у једном, а не препоручује у другом, и сл. Треће, овакви се нормативни захвати морају спроводити с непрекинутом свешћу о томе да што налаже једна потреба, не подноси друга, што приличи једној ситуацији, теми, особи, околности, не пристаје другој итд. И четврто, језичка нормативистика подразумева и експлицитне инструкције о томе да су типичне погрешке у употреби функционалних стилова, с једне стране, *лингвистичке природе* (=мањкавост у језичкој, системској компетенцији) – препознатљиве када мешамо стилске особености, а с друге стране, *нелингвистичке природе* (=мањкавост у културној, комуникацијској компетенцији) – препознатљиве када неадекватно прелазимо с једног стила на други, погрешно повезујући стилове с ванјезичким ситуацијама, темама, саговорницима, околностима. Дакле, у овом би смислу на адекватно прелажење с једног стила на други вредело упућивати етикетом *промена кода* (*code-switching*), док би се на оно неадекватно понашање у том погледу могло упућивати етикетом *замена кода* (*code-confusing*). Појава, односно конституисање, изглед и развој функционалних стилова (са свим њиховим језичким особеностима, од лексичких до синтаксичко-семантичких) представља само облик функционалних додира, тј. прилагођавања језика (и култура које ови опслужују) општим токовима цивилизацијских и културних кругова којима припадају њиховој животној доби, и њиховим културним обрасцима, интеграцији знања и комуникацијских медијума у њима, барем у оквирима тзв. западне, европске верзије глобалног цивилизацијског и културног устројства.

У књизи *О Вуковом и вуковском језику* Милка Ивић наглашава да је крајње време (ова књига написана је 1964. године) да се приступи раду на састављању нормативне граматике савременог књижевног јези-

⁹³ Н. д. стр. 50.

ка. Колико је то нужан, значајан и обиман посао не треба наглашавати. Томе послу би претходно проучавање језика Вукових текстова било од несумњиве користи дајући, између осталог, основну оријентацију о томе какав став треба заузети према појединим новим појавама у језику које одступају од Вука.

Већ сама количина протеклог времена са свим што је са собом носила пружа сигурно јемство да се од Вуковог књижевног језика – који је био још језик у повоју – изградио до данас модеран књижевни језик са широким изражајним могућностима. Било би конзервативно, несавремено и ненаучно затворити очи пред овом истином и тврдити да Вук још увек треба да буде узор како данас треба писати.

За стандардизацију савременог српског језика најпогодније је узети као мерило за поређење језик који се огледа кроз штампу, радио, филм, другим речима – онај језик наше данашњице који се због масовног карактера више стандардизовао од језика лепе књижевности.

Норма мора пратити језичку реалност. М. Ивић нам као пример за то да српска норма не прати реалност показује обавезу поштовања послеакценатских дужина. Наша ортоепска норма још увек захтева да се, у правопису и школским граматикама, бележе послеакценатске дужине које не изговара ни Београд, ни Крагујевац, ни Нови Сад. Иза тог бележења потиче, у ствари, нереална концепција о томе шта значи бити веран Вуку и традицији.

Језик на коме се заснива култура једног народа довољно је значајан феномен да захтева непрестану, будну пажњу одговорних стручњака. Треба га не само плевити од нежељеног ситног корова – „грехова против чистоће“, треба још и више, и чак у првом реду, испитивати и каналисати његове главне развојне токове који извиру из услова прошлости и садашњости, а који су, увек, за сваки појединачни случај, друкчији.

Наша домаћа језичка наука посвећивала је највећу, ако не и искључиву пажњу на ситнице због чега нису обављени неки много битнији лингвистички послови. Такво стање довело је до тога да неки од најважнијих граматичких послова, чије би остварење било од озбиљне добити за општи развој наше културе, нису ни досада ни начети а камоли објављени.

Ивићева већ тада, 1964. године, скреће пажњу на функционално раслојавање језика и на нужност нормирања стилова и потребу да се они тако изучавају у школи.

За осветљавање свременог језичког стања битно је правилно одабрати пример који ће најбоље приказати живу, типичну језичку норму.

На то се, међутим, не мисли увек довољно, опет у првом реду због тога што није пречишћен појам о томе шта није више савремени српски језик. Сетимо се, рецимо, чињенице да се у граматикама, које приказују језик данашњице, могу често наћи и примери наведени из народне поезије.

Савршено је јасно указано и доказано да је процена тога шта је језички правилно а шта неправилно најприсније везана за питање социјалног престижа средине у којој је израз подвргнут анализи поникао; да се стандардни језик одликује „еластичном стабилношћу“ (Матезијусов термин, 1932); тј. да његова постојаност није апсолутна, већ прилагођива новим формама културног живота којем служи; да се језик културе неминовно интелектуализује (о интелектуализацији језика говорио је, такође још 1932. године, Бохуслав Хавранек), тј. добија одлике које верно репрезентују интелектуални свет образовног човека, оног, дакле, коме је тај језик првенствено намењен и чијој је бризи и поверен; да се богатство функција тога језика у друштву мери бројем њихових конкретних варијаната извајаних шароликошћу социјалне структуре дате средине и тематиком о којој се саопштава.

Већ одавно је лингвистичка теорија уочила потребу за разврставањем многобројних форми језичке манифестације уз примену следећа 2 критерија: А) какав се социјални однос кроз њих испољава; Б) каква им је конкретна функција.

По првом критерију треба прецизно разликовати службено саопштавање од присног разговора, вулгарно изражавање од интимног ћаскања и сл. По другом треба водити рачуна о свим оним разликама у језичком поступку које намеће тематика о којој се саопштава и намена саопштења.⁹⁴

Бранислав Брборић у *Социолингвистичким огледима* дотиче се поља језичке културе, највише бавећи се језичком политиком и језичким планирањем. Да би се низак ниво језичке културе српског друштва поправио, мора се прво увести ред и правило у образовању и јавној употреби језика.

Школство је полазно подручје употребе стандардног језика. У школама – од основних до универзитетских – сви су наставници дужни пре-

⁹⁴ Милорад Радовановић је, као њен ученик, прихватио теоријске поставке Милке Ивић (која је она, пак, преузела од Пражана), и искористио их је као темељ за своја проучавања теорије стандардног језика.

давати на стандардном језику, а на њему су ученици дужни одговарати. Сви уџбеници писани су тим језиком. Потреба да се норме стандардног језика поштују и негују у целокупном наставном процесу утолико је већа што је дијалекат у појединим срединама поприлично различит од усвојеног модела стандардног језика.

Државна управа и школска администрација јесу класична подручја стандардне употребе језика. У нашем политичком систему обухватају органе и организације различитих друштвено-политичких заједница. Рад органа државне управе и других органа читује се, између осталог, у разноврсним актима и материјалима па је и те како значајно да језик ових органа буде не само усклађен с нормом него да буде и потпуно јасан и разумљив. Исто важи и за прописе, акте и разноврсне материјале који настају у раду нашег Парламента и Владе.

Тржишна комуникација и пословна кореспонденција морају се обављати на стандардном српском језику.

Развијајући научноистраживачке делатности језик непрекидно грамамо и развијамо, а све то тражи извесну стандардизацију како бисмо осигурали интердисциплинарно споразумевање.

Издавачка делатност и штампа дужне су имати лекторску службу која ће се бринути о језику штампаних дела и новина.

Све уметничке гране укључују, мање или више, језик као средство изражавања или споразумевања између стваралаца и корисника уметничких дела. Неким је гранама уметности језик главно или чак једино средство изражавања. Споменимо позориште и филм и наравно књижевност, која остаје трајно извориште опште језичке културе.

Преводна литература, уметничка и неуметничка важан је извор доброг језика који је основ језичке културе. Не сме се дозволити да се превођењем баве нестручни, неквалификовани и неталентовани људи.

За језичку културу, а посебно за културу говора, од изузетног значаја су подручја јавне речи: радио и телевизија.

Језик реклама, плаката, фирми, назива улица и тргова, саобраћајних и других знакова не може остати без спомена, јер прожима различите сфере друштвеног живота (трговину, саобраћај, туризам...) ⁹⁵

Сва ова подручја употребе стандардног језика пред нашим су очима, али савремена језичка наука на стиже да их прати нити се друштво

⁹⁵ Б. Брборић (2000).

довољно организовало да нађе одговора на бројна питања што их намеће језичка пракса.

Не треба се бојати језичких иновација, чак ни оних које се појаве у најближем суседству ако испуњавају реалне комуникацијске потребе и ваљано се уклапају у систем, јер се на границама српских земаља неће постављати гвоздене завесе. Известан полицентризам српске културе, језичке и опште, није само неизбежан него је и пожељан, премда основни инструменти језичке стандардности треба да буду утврђивани и кодификовани на једном месту, у једном центру, што никако не значи да у њиховом обликовању треба да суделују стручни људи само из једног центра, из Београда, макар му сви признавали свесрпску „престоничку матичност“.⁹⁶

Познати српски социолингвиста Ранко Бугарски дао је велики допринос теорији српске језичке културе. У неколико наврата, у двама књигама, *Лица језика* и *Језик у контексту*, као и у раду „Шири смисао језичке културе“ објављеном у зборнику *Актуелна питања наше језичке културе*, Бугарски се бави питањима језичке културе. У неколико поглавља поменутих књига (*Лица језика*: „Од културе говора до језичке културе“, *Језик у контексту*: „Култура у језику и језичка култура“, „Лингвистика и језичка култура“) нуди један шири приступ тој дисциплини покушавајући да прошири традиционално схватање језичке културе где се она схвата као познавање и поштовање норми стандардног облика матерњег језика у изговору, правопису и граматичи, као и општих препорука које се тичу лексике, фразеологије и стила. Он нам нуди један шири концепт у коме је језичка култура врло широк појам, где као језгро можемо посматрати говорну културу а око поменутог језгра требало би систематски изграђивати један слојевити омотач који би омогућио прелаз од уског нормативистичког поимања културе говора ка једном ширем социолингвистичком схватању језичке културе као обухватнијег и надређеног концепта. Са тежиштем на стваралачкој употреби језика, на сврсисходном вербалном општењу, на активном развијању језичке и комуникативне способности, језичка култура би на савремен начин упућивала ка ономе што се у језику и са језиком може.

Овако схваћена језичка култура обухвата и културу вербалног комуницирања, у чијим би се оквирима нарочита пажња посвећивала принципима прагматике и реторике. Под прагматиком овде мислимо на модерну лингвистичку дисциплину делом утемељену у филозофији

⁹⁶ Н. д. Брборић се залаже за језичку интеграцију.

језика, и посебно на запажене и широко популаризоване теоријске доприносе мислилаца какав је амерички филозоф Грајс.⁹⁷ То су, пре свега, свеобухватни конверзациони принципи *кооперативности* и *учтивости* у опхођењу са саговорником. Први од њих оличен је у максимама *квалитета* (говорити истину, уз избегавања обмана и лажи), *квантитета* (говорити колико треба да бисмо били информативни, ни мање ни више од тога), *релевантности* (држати се теме) и *начина* (бити јасан и срећен у излагању). А други принцип налаже да се при свему томе буде учтив, како би се саговорнику указало поштовање. Под реториком, пак, мислимо не толико на класична начела говорништва као умеће убеђивања, колико на вештину организовања говорних догађаја и смењивања говорних чинова у различитим говорним ситуацијама као што су, на пример, школски час, куповина, пословни састанак или политичка дебата.

Овде већ видимо колико је језичка култура повезана са културом друштвеног понашања на једној страни и културом мишљења на другој: прикладно језичко понашање важан је састојак одговарајућег друштвеног понашања, а из тога како неко говори лако се наслућује и како мисли. Круг се, даље, битно проширује укључивањем културе слушања – и то не само туђег говора него и другог мишљења. Наиме, овим се излази из граница стандардног варијетета матерњег језика.

Поред потребе за познавањем светских језика коју намеће савремена цивилизација, треба неговати исправне ставове према другим језицима и према њиховим говорницима, јер се иза карактеристично негативних исказа о другим облицима говора типично крије одбојност према њиховим носиоцима. Тим путем може се деловати на сузбијању друштвено штетних појава какве су лингвоцентризам и етноцентризам. И ту је реч о прихватању другог као основном састојку језичке и опште културе.

Језичка култура не може се замислити без неопходне мере лингвистичке културе – темељних чињеничних знања о природи, структури и функцијама језика, те о језицима света, јер овде, као и другде, проверено знање представља најпоузданију брану против раширених стереотипа и предрасуда свих врста.

Према изложеном, један од битних делова језичке културе јесте спремност да се чују и други гласови, да се комуницира на толерантан, уравнотежен и цивилизован начин. Уместо да потхрањује несигурност и тиме спутава изражавање, језичка култура треба да подстиче *жељу*

⁹⁷ Мишчевић и Потрч (1987), Бугарски (2001, 102).

за комуницирањем са различитим појединцима, друштвеним групама и културама. Треба тежити једном целовитијем концепту *језичког образовања* које, тумачећи човека и друштво кроз језик, шири друштвену свест о језику и креативним језичким могућностима. Захтеви модерног живота на дневни ред постављају једну одговарајућу концепцију језичке културе коју би данас морали формирати традиционални посленици на овом подручју – језички стручњаци, педагози, писци наставних програма, уџбеника и приручника, лектори, новинари, преводиоци и сви други. Таква језичка култура указује нам се као вредан циљ образовне и језичке политике, али и опште културне и друштвене политике.

Ставови о језику. Модерна социолингвистика заслужна је за укључивање ставова о језику раширеним међу појединим групама говорника у говорним заједницама у област језичке културе. Међутим, у нашој земљи је у истраживачком смислу урађено мало на овом подручју.

Веза између језичких ставова и језичких знања: степен познавања чињеница о језику утиче – или бар може да утиче – на манифестовање ставова о језику.⁹⁸ Та веза истиче значај оне компоненте језичке културе коју називамо **лингвистичком културом** (фонд чињеничних и теоријских знања о језику и језицима, као и језичким варијететима, којима располажу говорне заједнице, друштвене групе и појединци). Ако просечан ниво језичке културе у нашој земљи није висок, са великом вероватноћом се може претпоставити да је степен лингвистичке културе још нижи. То показују истраживања, али и расправе о језичким питањима у јавности, као и разна јавна или приватна изјашњавања иначе образовних људи о појединим језичким питањима – почев од писама уредништвима новина, преко учешћа на трибинама, до слободног разговора.

Пошто се основна знања, језичка као и друга, стичу у школи, а на узрасту критичном и за обликовање ставова, требало би обезбедити потпунију и доследнију заступљеност савремених научних сазнања о језику у школама.⁹⁹ То је, наиме, једина реална шанса да се код већине популације, напоредо са ширењем језичких знања, делује и на ставове према језику. Овом циљу може се – према приликама – тежити кроз наставу матерњег језика, нематерњег језика, страног језика, или пак опште лингвистике као засебног предмета.

⁹⁸ Бугарски (1997, 252–253).

⁹⁹ Овде посебно треба указати на проблем наставе српског, односно матерњег језика и програма лингвистике. О томе се расправљало на научно-стручном семинару у Петници *У светлу језичке културе за 21. век* (29. 04–02. 05. 2001).

Због ограничености простора не може се у довољној мери показати колико су ставови према језику и култури важни за тему којом се бавимо. Ово је само крупнији детаљ у тој великој слици. Чињеница је да нпр. верујући људи, у зависности од јачине својих убеђења, много пажљивије користе језик (мање вичу, псују и сл., бирају теме о којима говоре и о којима су спремни да слушају итд., не лажу, не клеветају, не оговарају и сл.). То није мала популација, штавише сваким даном је све бројнија, и није наважан фактор у планирању рада на неговању језичке културе. У патристичкој литератури се често скреће пажња на грех празнословља, свернословља, хуљења итд., али, ређе, и на грех ћутања када треба говорити.¹⁰⁰

Језичку толеранцију Бугарски¹⁰¹ посматра на три плана: 1) интернационалном, 2) интергрупном и 3) интерперсоналном. Нас овде интересује интерперсонална језичка толеранција као део језичке културе појединца.

Интерперсонална језичка комуникација, службена као и неслужбена, јавна као и приватна, такође, мора да буде толерантна да би била цивилизована, а и истински делотворна. Ово значи да комуникатори треба да се понашају као равноправни партнери, уз узајамно поштовање личности, испољавање стварног интересовања за размену која је у току и спремности да се разлике у мишљењима расправе на начин прихватљив обема странама. Добар начин да се ово постигне јесте да се поштују принципи кооперативности и учтивости у вербалним интеракцијама, укључујући тзв. конверзационе максиме које је формулисао амерички филозоф Пол Грајс а које су данас широко заступљене у литератури лингвистичке прагматике. Реч је о скупу упутстава да се говори истинито и искрено, онолико колико је прикладно а не више или мање од тога, да се држи теме а не удаљује од ње, да се буде максимално јасан, итд.

Са овим захтевима повезане су и појаве које социјални психолози и социолингвисти проучавају под заглављем теорије прилагођавања, а које се тичу финих и често несвесних прилагођења сопственог говора говору саговорника. Ово се може чинити конвергентно (испољавајући добру вољу умањивањем говорних разлика, чиме се говорник представља у повољнијем светлу) или дивергентно (дистанцирање од непожељног партнера наглашавањем тих разлика). Позитивно прилагођавање очигледно је сигуран знак толеранције, док негативно прилагођавање

¹⁰⁰ О ставовима према језику које имају верујући људи као и о богослужбеном језику пише Р. Бајић (Бајић, 2007).

¹⁰¹ Бугарски (2001, 108–109, 112).

открива њено одуство. А општије говорећи, настојање да се саговорнику наметну не само теме за разговор него и језички варијетет па чак и језик на коме ће се он водити индикатор је егоцентричности а тиме, у основи, и нетолеранције.¹⁰²

Још једна књига која припада социолингвистичкој литератури користила нам је у утврђивању теорије језичке културе. То је књига Милана Шипке *Језик и политика*. Пре свега, Шипка је, служећи се дефиницијама својих претходника (Рајића, Бугарског, Шкиљана, Пипера и др.), покушао дефинисати језичку политику: „Језичка политика је теоријски фундирана, смишљена и институционализована дјелатност којој је сврха (1) да се, у складу с идеолошким опредјељењима и усвојеном општом политиком, прокламовањем начела, утврђивањем конкретних ставова и доношењем мјеродавних одлука, регулише јавна употреба језика (тачније: језика или језичких варијетета) у одређеној друштвеној заједници, односно појединим областима друштвеног живота: администрацији, медијима, судству, школству, војним формацијама и другдје), и (2) да се подстакну, начелно усмјере и конкретним мјерама подрже процеси језичког планирања и језичке стандардизације како би се језик људског колектива коме служи изградио и развио као ефикасан инструмент јавне комуникације и стваралаштва и тако успјешно ријешили проблеми његовог функционисања.“¹⁰³

Оно што је за нас битно а у вези је са језичком политиком јесу две ствари: повезаност језика и политике, односно како политика утиче на језичку културу (да ли јој доприноси или пак одмаже) као и то какав је „политички језик“ или другачије речено – језик политичара, и како њихова језичка култура утиче на језичку и општу културу једног народа.

Нас интересује и онај аспект језичке политике који се бави усмеравањем и подржавањем процеса језичког планирања и језичке стандардизације. Језичка политика је, значи, надређена планирању и стандардизацији.

Веза између језика и политике постоји; она је друштвено условљена и природна, и не може се сматрати (уколико се остварује у назначеним границама) да је неприродна, наметнута и непожељна.

Језичка политика обухвата планирање језика у оном сегменту у коме се налазе планирање језика, финансирање лингвистичких истраживања, доношење друштвених норми (прописа и закона) о спровођењу и

¹⁰² Бугарски (1997, 112).

¹⁰³ Шипка (2006, 20).

употреби језичке норме у школи, администрацији и другде, одређивање цена нормативних приручника итд.

Језичко планирање представља „опште усмјеравање политичких и лингвистичких активности у правцу изграђивања стандардног језика као функционалног и ефикасног инструмента свеукупне комуникације и стваралаштва у оквиру одређеног друштвеног колектива. Према томе, језичко планирање и језичка стандардизација односе се као пројекција (план) и реализација (конкретан рад на остваривању тога плана), тј. као замисао и остварење или задатак за његово извршење. Језичко планирање долази до израза углавном у избору норме, најчешће органског идиома који има највише изгледа да буде прихваћен као основа језичког стандарда на ширем простору...”¹⁰⁴

У међусобној надређености или подређености постоји овакав хијерархијски низ: идеологија → (општа) политика → језичка политика → планирање језика → језичка стандардизација. Односи између елемената тога низа могу се показати на бројним примерима.

Стандардизација језика је у великој мери друштвени, па онда и политички чин. Осим тога, политика утиче на развој науке о језику у одређеној друштвеној заједници и интензитет и ширину лингвистичких активности изван планирања језика и језичке стандардизације стварањем услова за несметано бављење различитим лингвистичким дисциплинама (општом лингвистиком, филологијом, граматиком – историјском, описном, компаративном, а не само нормативном, лексикологијом, лексикографијом, семантиком, етимологијом, ономастиком, лингвостилистиком, лингводидактиком итд.). У свему томе утицај политике је нормалан, пожељан, па чак и неопходан. Лингвисти нпр. могу изградити и понудити идеалан правопис, али га они сами, без политичких одлука, не могу спровести. Политички органи утврђују и школске планове и програме, одобравају уџбенике, одлучују о називима појединих предмета, поред осталог и о називу матерњег језика. Зато је ту веза политике и језика реалност која се не може превидети.

Политика којој смета научна истина настоји да онемогући научно-истраживачки рад, а тиме и утврђивање објективних научних спознаја (у нашем случају о језику), па онда преко различитих државних механизма (најчешће ограничавањем буџетских средстава) смањује или потпуно ускраћује улагања у развој лингвистике и њених дисциплина.

¹⁰⁴ Шипка (2006, 34).

Кад се ради о стандардизацији, политика не утиче на све фазе и поступке у оквиру тога процеса, него само на оне које су у директној вези с функционисањем у друштву (акцептуација, имплементација и експанзија норме), не мешајући се ни на који начин у истраживања и друге научне активности, поготово не диктирањем унапред постављених политичких циљева и захтева. Само таква политика у подручју језика и науке о језику може се сматрати конструктивном и потребном. Све изван тих оквира је политичко насиље над језиком, његова злоупотреба у политичке сврхе, па је стога штетно и за језик и за друштвени колектив у коме се таква политика води. По томе је, онда, могуће утврдити јасне границе нормалног политичког ангажмана у домену језика и штетног уплитања политике у језичка питања и науку о језику.¹⁰⁵

Ако би се језик у функцији политичке пропаганде свео у нормалне, демократске оквире, **језик политичара** би се морао усавршавати и култивисати како би служио као ефикасно средство уверавања људи у исправност и корисност понуђених политичких програма, па би у том смислу политичари и сви други који се баве политичким деловањем требало да раде на развијању културе свог говора. Тиме би, с обзиром на велики удео политике и политичких тема у медијима а и уопште у јавној комуникацији, допринели и подизању опште културе говора и језичке културе у целини. Насупрот томе, политичари често својим неправилним, стереотипним, „високопарним“, а нејасним говором, пуним отрцаних фраза које се понављају, делују управо у супротном смеру. Они, заједно с бирократијом у власти и администрацији, чији су део, креирају па онда, уз учешће и помоћ посленика у медијима (новинара, уредника, редактора и других), пласирају у јавност специфичан, лош језички израз, који се обично назива бирократским језиком. Таквим говором они се, заправо, симболизују као политички бирократи, без инвенције, властитих идеја и способности да успешно решавају друштвене проблеме, поред осталог и оне на језичком плану.

На крају Шипка истиче: „Политику као друштвени феномен, какв је и сам језик, морају узимати у обзир социолингвисти, затим стандардолози, лексиколози, односно ономастичари (у мери у којој политика

¹⁰⁵ Језичком политиком у српском језику поред Радовановића, Шипке, Брборића, бавио се и Рајић (1982, 113–117), а један од најзаслужнијих стручњака за српску језичку културу јесте Павле Ивић захваљујући коме долази до оснивања Одбора за стандардизацију српског језика (1997. године).

утиче на лексички састав језика и разна именовања и преименовања), па и они који се баве језичком културом и културом говора.¹⁰⁶

Педраг Пипер је још један међу лингвистима који се бави проблемима језичке и говорне културе¹⁰⁷, али је посебно важно то што је он један од ретких који се тиме бави са теоријског аспекта. У својој књизи *Српски између великих и малих језика*, у раду „О српској говорној култури данас“, даје реални опис стања српске језичке културе.

Распадом српскохрватске језичке заједнице, статус српског језика данас је другачији него пре. Смањила се територија на којој се српски језик говори, смањео се број људи којима је то матерњи језик, мања је држава, мање је српских дијалеката, мањи је значај српског језика у свету, мање се учи у свету, мање се преводи са српског језика на друге језике, мање се користи српска ћирилица, мање је писмених Срба, све је мање српских речи у српском језику, а из свега произлази све нижа српска језичка култура.

Да би се овако лоша ситуација поправила, требало би изградити нови однос већине говорника српског језика према сопственом језику као највећој тековини националне културе који сви, према својим могућностима, морају непрекидно култивисати са осећајем за праву меру отворености према спољашњим утицајима и за утемељеност на најбољим вредностима аутентичне националне традиције, како би се српски језик развијао као добро неговани словенски и европски језик с богатом традицијом и јасном самосвојношћу.¹⁰⁸

Одбор за стандардизацију српског језика могао би овде имати кључну улогу. „Добро би било саставити библиографију радова важних за културу језика и говора, и разаслати је уредницима и лекторима у медијима с препоруком да те књиге набаве и користе. Лекторе би требало извући из анонимности и дати им место на импресуму или неком другом видљивом делу књиге, побољшати њихов професионални углед и статус, окупити их у удружење лектора за српски језик, окупљати их на семинарима за усавршавање лекторског посла, награђивати за најбољи рад, а унапређи-

¹⁰⁶ Шипка (2006, 53).

¹⁰⁷ Пипер углавном користи термин *говорна култура*.

¹⁰⁸ Због тешке ситуације деведесетих година, због свих зала која су се десила под окриљем некаквог национализма (у најгорем смислу), истицање било каквих симбола који имају националне предзнаке изазива зазор и тескобу код већине Срба. Тако и истицање српског језика (макар то било и са најбољом намером) није пожељно последњих година. Зна се да језик има и ту важну, симболичку функцију, а сви национални симболи и обележја бивала су схваћена као опасно србовање.

вању лекторског посла свакако би допринело установљивање лекторског смера на универзитетским студијама српског језика.¹⁰⁹

Пипер даје темељан списак свих оних питања којима би се у што ближеј будућности требало позабавити. Нека од њих наводимо: српска говорна култура и српски језички стандард; друштвени и лингвистички статус српске говорне културе; естетско и функционално у говорној култури; говорна култура посматрана на различитим језичким нивоима, говорна култура и правопис, говорна култура и функционална раслојеност српског језика, говорна култура у различитим говорним ситуацијама, односно у различитим дискурсима, говорна култура у рекламном дискурсу, говорна култура у наставном дискурсу, посебно у уџбеницима; говорна култура у различитим медијумима – сличности и разлике; говорна култура код Срба и код других народа; ставови према култури говора (код разних народа, у различитим социјалним групама, професијама итд.); говорна култура и језичка екологија; говорна култура и култура дијалога, језичка толеранција, говорна култура и говорна етикеција, говорна култура и беседништво и др.; српска говорна култура посматрана у историјској перспективи; патологија говора и патологија културе говора итд.¹¹⁰

За српски језик најважније је установљивање једне опште **стратегије неговања српске говорне културе**, која се мора (институционално) подићи на ниво националног интереса, што у суштини и јесте.

Организована брига за говорну културу морала би бити усмерена на четири главна стуба говорне културе једног цивилизованог друштва, а то су породица, школа, угледни појединци и лекторска служба у издавачким и медијским кућама.

Али, да би неговање културе говора имало изгледа на успех, у друштву треба створити и стално систематски одржавати свест о значају културе говора као саставном делу опште културе, услову за све иоле престижне професије, услову за развој што складнијих међуљудских и међунационалних односа, где је посебно важна етичка страна језичке културе и екологија језика.

¹⁰⁹ Пипер (2004, 85). У оквиру Одбора за стандардизацију српског језика Милан Шипка покретао је, у више наврата, иницијативе око усвајања кодекса (начела) српске језичке културе и језичког планирања (*Списи Одбора за стандардизацију српског језика X*, стр. 78–79).

¹¹⁰ Н. д. стр. 85–86.

Општа друштвена клима није превише повољна за бављење проблемима језичке културе. У времену транзиције брига за културу говора тешко може бити приоритет. Али просветним радницима то би ипак морао бити приоритет, јер опадање културе говора квари национални језик, а затим и националну културу, а с друге стране одговара говору мржње. Другим речима, рад на култури говора морао би у школама да добије већи значај и то као стални задатак који се никада не може сматрати потпуно оствареним и завршеним.

И у школи би се неговање културе говора могло институционализовати, прво организованом додатном едукацијом самих наставника, а затим и стварањем таквог система школских такмичења у којима би се познавање правописа и проблемских места из културе говора вредновало слично начину на који се награђују, на пример, најбољи рецитатори. И у начину оцењивања школских писмених радова познавање правописа и уопште језичке норме могло би добити можда нешто значајније место у односу на естетску страну рада, или можда чак и издвојену оцену. Поред тога, неговање културе говора не би смело бити задатак само професора српског језика него свих професора и свих који раде у просветном систему.

У времену када се подстичу различити видови такмичења, у школи и изван ње, треба више искористити индивидуалне склоности ученика и њихову здраву жељу за такмичењем, на пример, у беседништву, али и у другим облицима културе писменог и усменог изражавања.

Сви планови о томе како би се могла унапредити култура говора онолико су реални колико је држава за њих заинтересована и колико је спремна да их подржи, и финансијски и организационо.

V. Теорија језичке културе у славистици

У србистици не постоје компаративна проучавања језичке културе, нити је писано о језичкој култури у другим земљама. У нашој литератури то је спомињано узгред, више као напомена, док се тиме нико није систематски бавио.¹¹¹

Теорија језичке културе у кроатистици

Почетак системске бриге о хрватском књижевном језику можемо довести у везу са појавом часописа *Језик* чији је први број изашао 1952. године у Загребу. Без изузетка овде можемо говорити о часопису који се искључиво бави културом хрватског књижевног језика из два разлога. Као прво, сам назив часописа јесте *Језик. Часопис за културу хрватскога језика* што нам експлицитно говори да уредништво ни не помишља о називу српскохрватски језик. И као други разлог наводимо то што што

¹¹¹ Пипер узгред описује ситуацију са језичком културом и бригом о језику на словенској територији: „У Русији је, на пример, донет десетогодишњи федерални програм развоја руског језика, у Пољској се покушава правно регулисање питања прекомерне употребе страних речи, у Словенији се на научним скуповима интензивно расправља о језичким и језичко-правним аспектима укључивања у ЕУ, и о могућем ограничавању јавне употребе словеначког језика у Словенији, у Чешкој је за пројекат израде новог великог речника чешког језика обезбеђена подршка државног врха итд. Било би корисно када би се српски филолози на бар једном научном скупу подробније упознали с туђим искуствима и претресли језичке аспекте друштвених промена које су у току и које предстоје.“ (Пипер, 2004, 47–48) О упоредном проучавању наше и језичке културе у другим земљама можемо прочитати и у раду Ж. Ружића (Ружић, 1982, 147–152) у коме се аутор бави неговањем културе говора у Француској са освртом на нашу ситуацију.

већина аутора и сама говори о хрватском језику при томе имајући на уму не само западну варијанту српскохрватског језика већ посебан језик који има све особине књижевног језика¹¹².

Појава часописа је изазвана све већом потребом да се књижевни језик, чија се служба сваким даном све више шири, правилно развија. Задатак часописа био би да помогне у правилном развоју хрватског књижевног језика, да истакне основни принцип књижевног језика (па и хрватског) а то је *принцип еластичне стабилности* и да помогне језику у задовољавању потреба свих својих различитих функција.

Наравно, идентификован је проблем слабог проучавања савременог језика.

Пре тога, у Хрватској је излазио часопис за културу књижевног језика *Хрватски језик* (1938–1939). Часопис *Језик* представља наставак бриге за хрватски књижевни језик. Часописи за културу књижевног језика излазе већ у Београду и у Сарајеву. Академик Александар Белић је 1932. године покренуо *Наш језик*, часопис за изучавање савременог српског језика и неговање језичке културе. Београдско културно средиште наставило је 1949. године издавање часописа *Наш језик* у издању Института за српски језик САНУ. До сада је изашло тридесет осам књига нове серије.¹¹³

Сарајевско културно средиште почело је 1949. са издавањем часописа *Питања савременог књижевног језика* (Институт за савремени језик при Вишој педагошкој школи у Сарајеву).

У првим бројевима *Језика* постоје три целине: ауторски чланци, затим *Питања и одговори* где на постављена питања читалаца одговара лингвиста из уредништва, и последњу целину *Осврти* чине најчешће прикази новоизашлих публикација. Касније се у часопису периодично јављају и текстови који се баве језичком културом у образовању и налазе се у посебном поглављу *Из школске праксе*. У овим текстовима се обрађују актуелни проблеми из школске праксе који су у вези са савременим језиком и језичком културом.

¹¹² Коришћење термина *књижевни* и *стандардни језик* зависиће пре свега од тога који су термин користили аутори чије радове будемо користили у овом истраживању. У хрватској језичкој традицији више је коришћен термин књижевни језик.

¹¹³ Наше је мишљење да би часопис *Наш језик* требало да више истакне своју намену – очување културе савременог српског језика. Потребно је више радова који се баве језичком културом и који би се штампали у овом часопису. Кратко време (20 свезака) излазио је *Језик данас, гласило Матице српске за културу усмене и писане речи*, но, нажалост, рад на часопису је обустављен.

У првим бројевима текстови који се баве језичком културом с аспекта данашњице поприлично су застарели и то се највише примећује у томе што се као ствараоци језичке културе сматрају само добри писци. Ипак, и тада је јасно (Љ. Јонке посебно то истиче) да је књижевни језик раслојен и да постоји све већа потреба да се такав књижевни језик стандардизује.

За изучавање проблематике хрватске језичке политике важни су чланци Петра Скока, Људевита Јонкеа, Радослава Катичића, Иве Шкарића...

Оно што је универзалан проблем језичке културе и тада се наглашава а то је слабо интересовање за проблеме језичке културе иако се сматра да је ова култура у најужој вези с развитком цивилизације.

Проблем туђица је такође за свагда универзалан.

Још тада, половином XX века, Скок истиче неопходност увођења метода за проучавање језичке културе. Међутим, ни до дана данашњег није установљена и потврђена методологија за истраживање језичке културе, ни у хрватском ни у српском језику.

Прашка лингвистичка школа имала је велики утицај на теоријска утемељења хрватских лингвиста који се баве стандардним језиком. Теоријска истраживања у Хрватској знатно су заостајала за развијеним срединама иако су Хрвати имали велике научнике као што су били Стјепан Ившић и Петар Скок који су имали врло жив однос с главним лингвистичким европским средиштима. Касније су млађи лингвисти лакше и брже прихватили нове идеје. Иако су били блиски истраживањима Прашке школе, хрватски лингвисти су се релативно касно и сами почели бавити савременим стандардним језиком а самим тим и језичком културом.

Ако говоримо о томе, увек имамо на уму Људевита Јонкеа који је и сам био прашки ђак. Када је 1952. покренут часопис *Језик*, била је одмах уочљива Јонкеова упућеност у стандардолошка питања. Идеје Прашке школе важне су и у раду других хрватских лингвиста последњих деценија, с тиме да су они прашким истраживањима додали и свој допринос.

Људевит Јонке увео је у своја расуђивања Матезијусово начело еластичне стабилности те је управо на њему засновао своје схватање језичке културе. Као бивши прашки студент он је донео тековине Прашке лингвистичке школе која је тада са својом већ лепо утемељеном науком о књижевном језику, на том и на другим подручјима представљала најсавременија лингвистичка достигнућа. Људевит Јонке и Златко Винце

значајно су допринели историји хрватског књижевног језика. Далибор Брозовић ударио је темеље општој теорији стандардних језика која далеко надмашује прашке почетке и развија језичку науку чак у светским размерама.¹¹⁴

Далибор Брозовић је 1970. у Загребу написао књигу *Стандардни језик* у издању Матице хрватске, која се ослања на проучавања Прашког лингвистичког круга (истраживања Матезијуса и Хавранека) и која и дан данас служи као основа за теоријска проучавања стандардног језика.

Будући да је немар према развоју писмености и језичкој култури попримио узнемиравајуће размере како у школама тако и на свим другим подручјима друштвене делатности, намеће се потреба појачавања рада на неговању језика. У том правцу јављају се чести гласови хрватских лингвиста у стручној и дневној штампи.

Језичка култура треба да буде заједничка брига свих јер је језик својина целог друштва. Због небриге према језику може доћи до заостајања на културном плану, што доводи до духовног и материјалног сиромаштва и до регресије на сваком кораку. Култура усменог и писменог изражавања део је опште културе сваког човека – а тиме и основа ширег образовања без којег је незамислив општи, културни и технички напредак земље, а од којег зависи и животни стандард људи.

На годишњој скупштини Хрватског филолошког друштва 1974. године одлучено је да се оснује комисија за реорганизацију Секције за културу хрватскога књижевног језика, која би појачала и проширила рад на неговању књижевног израза. Чланови који формирају такво тело долазе са Филозофског факултета Свеучилишта из Загреба, Института за хрватски језик, Друштва хрватских лектора, Завода за школство, активна наставника хрватскога језика, педагошких академија.

Један од основних задатака такве секције треба да и надаље остане давање одговора на писмена и усмена питања, али са променом која ће се састојати у томе да свако питање и одговор који да на њега језички стручњак, буде уведен у картотеку. Та картотека служиће за даља обрађивања тих проблема и писање теоретских расправа а служиће и као грађа за нове граматике, језичке саветнике и друге приручнике. Осим тога, та ће картотека омогућити увид у оне појаве које нису нормативно утврђене или стандардно прочишћене и јасне и у којима постоје колебања чак и међу стручњацима. На седницама би се о томе расправљало и доносило о томе заједнички закључак, који би као препорука зналаца био

¹¹⁴ Катичић (1976, 82).

подлога за коначно усвајање појединих решења и у језичкој употреби и у приручницима. Нужна је повезаност Секције и образовних установа.

Већ 1970. године основано је Друштво хрватских лектора у Загребу.

И данас за учења о савременом стандардном језику остају жива начела Прашке школе: аутономија стандардног језика и еластична стабилност.

Сви говорници морају учити стандардни језик, различите су само тешкоће које се при томе срећу. Због тога су богати, разноврсни и зналачки састављени приручници најтемељнији захтев језичке културе. Да би се, дакле, о језичкој култури уопште могло озбиљно говорити, потребно је изградити граматике, речнике, опште и специјалне, правописе, језичке саветнике и стилистичке приручнике. И није их довољно саставити и објавити, него је потребно створити навику и потребу код свих говорника да се њима и служе.

Стандардни језик мора бити строг у својим захтевима, мора се јављати као друштвена норма од које се не допушта одступање. Стандардни језик мора бити пропис и ограничење (јер се заснива на чврстој и обавезној норми). То је потребно, као и други стандарди што су потребни, да би се могло живети у савременом свету. Као и други стандарди, то је мерило цивилизацијског нивоа неке друштвене заједнице, која је спремна да поштује високо усаглашене и прописане захтеве и процедуре.

Једно од питања којим се бавила већина лингвиста у хрватској стручној литератури (али не само у хрватској) јесте питање страних речи у хрватском језику и пуризам, тј. однос према пуризму.¹¹⁵

Разговарамо ли о језичкој култури, пуризам је незаобилазна тема. Сам појам културе неког језика укључује у себе и бригу око његове чистоте. Културе нема без вредоносних разлика.

Пуризам је, пре свега, културно опредељење. При изграђивању језичког стандарда свака заједница мора се одредити према пуризму. Како ће бити то опредељење зависи од многих чинилаца и од чисто унутрашњих, језичких, и од спољних, историјских и друштвених. Од језичке заједнице до језичке заједнице разликују се и критеријуми пуризма.

Пратећи развој хрватског стандардног језика можемо јасно уочити изражену тежњу за језичком чистотом и правилношћу, посебно лексичком. Хрватска језичка култура подразумевала је сталну бригу око

¹¹⁵ Финка (1973, 80–85), Катичић (1974, 84–90), Филиповић (1977, 43–47), Винце (1979), Тежак (1990), Михаљевић (1998, 97–101) и др.

језичке чистоте. Али живот и његове потребе траже брза решења, не чекајући на оптимална теоретска оправдања и на оптимално време. А кад нека реч продре у језик онда ју је тешко истерати јер она већ има своје место и службу коју врши у језику. Напротив, ако бисмо такве речи у већој мери одстранили из језика (замислимо да је тако нешто могуће), нарушили бисмо језичку стабилност.

Речи и изрази, захваљујући сопственој семантичкој иновацији, најчешће су отклањали све препреке што су им наметали пуристи. Они у тој борби побеђују зато што је за реч важнија функција коју она мора обавити него етимолошка, историјска и дијакхронијска правилност.

3. Винце упућује на то да о правилности или неправилности неке језичке појаве можемо просуђивати с две тачке гледишта: на основу њене филолошке оправданости, односно на основу њене аутономне функције у књижевном језику.¹¹⁶

Катичић посматра пуризам као обавезан елемент језичке културе. „Bez purizma kao produžetka refleksa jezičnog samoodržanja, kao načela reda i suvislosti, – ne može biti jezične kulture pa su čistunstvo u tome smislu i jezična kultura upravo sinonimi.“¹¹⁷

Било је и оних са пуристичким опредељењима који су били против свих речи страног порекла и који су се залагали за њихово протеривање из језика и замену домаћим еквивалентима, али већина стручњака правилно расуђује о тим питањима. Речи стране по пореклу не посматрају се као јединствен појам, оне се разликују по степену одомаћености, односно прилагођености. Треба их посматрати кроз континуирану скалу од сасвим туђег до сасвим адаптираног, узимајући у обзир фонетске, графичке, морфолошке и семантичке особености сваке речи.

Финка разликује туђице у ужем смислу од посуђеница. „Posuđenice koje su ušle u dani jezik, koje su se pokorile njegovim unutrašnjim zakonima, ne škode jeziku, nego ga obogaćuju, ne umanjuju njegovu nacionalnu samobitnost. Strane riječi koje se unose bez potrebe – koje imaju potpune sinonime u domaćem jeziku – kvare govor.“¹¹⁸

М. Михаљевић, пак, има сложенију поделу речи у језику. Пре свега речи (називе) у неком језику треба поделити на домаће и стране. Стране речи даље делимо, у зависности од прилагођености, на туђице (нису се прилагодили у потпуности) и на посуђенице (потпуно су се прилагоди-

¹¹⁶ Винце (1979, 79).

¹¹⁷ Катичић (1974, 84).

¹¹⁸ Финка (1973).

ле). Посуђенице још можемо поделити на усвојенице (толико су се интегрисале да не постоји за њих домаћи еквивалент – не треба их сматрати страним речима) и прилагођенице (види се њихово страно порекло али су доста добро уклопљене у језик).¹¹⁹

Кад год се јави потреба за новом речи која би именовала неки нови појам или предмет, у језику се стварају услови за три могућности: а) нова реч се ствара од већ постојећих елемената у језику или од елемената класичних језика (латинског и грчког); б) мења се значење већ неке постојеће речи; в) долази до позајмљивања речи из страног језика (углавном је то онај језик из којег је потекла и сама појава или појам коју та реч означава). Трећа могућност се најчешће јавља.

Књига Иве Шкарића *У потрази за изгубљеним говором* бави се говорном културом, односно културом усменог изражавања. Овај аутор се веома много бавио проблемима језичке, али пре свега говорне културе јер, како сам каже, после гутембершке галаксије ушли смо у нову, говорну еру.

Култура говора указује на две основне тежње: на поштовање саговорника и на говорно стваралаштво. Култура говора претпоставља општу културу, али не произилази самим тим из ње. Култура говора као умеће мора за темеље имати говорне универзалије.

Култура говора је и поштовање другог толико да се желимо с њиме поистоветити, бар симболички, прихватајући његов начин говора, док траје тај контакт. Та говорна дарежљивост може потећи само из истинског осећања свог говора и истинског поштовања туђег.

После уводног дела, који се бави теоријом језичке културе, следи поглавље о реторици. Аутор истиче да је савременом научном методологијом потребно проучавати све облике јавног говорења те из тога стварати педагошке програме које ће говорне вредности развијати а не заустављати њихов развој. Без таквих истраживања и без потпоре других савремених хуманистичких достигнућа, реторика би била ретардирана.

Култура слушања је обавезан елеменат језичке културе. Данас су сви визуелни типови јер нас на то наводи школовање и читање. Истина је да слушна перцепција и слушна меморија у нашој писменој цивилизацији артрофира. Постајемо „глува цивилизација“. Наше урођене способности нису, међутим, такве. Деца, нпр. чим једном чују, све упамте.

¹¹⁹ Михаљевић (1998, 97).

Да би се говор рехабилитовао у сфери културе, ваља почети са рехабилитацијом слушања говора.

Тамо где природне способности заказују ускаче метода. Постоје методе за пажљиво слушање говора (имагитивно, логичко и антиципацијско слушање говора). Туђи говор треба хтети и слушати јер је то ствар пристojности, доброг васпитања, културе.

Конвенционалан говор је саставни део говора. Конвенционалне говорне форме налазимо у ословљавању, поздрављању, представљању, кратким сусретима, честитањима, изјавама саучешћа, телефонирању, у службеним разговорима, трговини, у јавном превозу, на послу, у разговору с ауторитетима, шалтерском разговору, дипломатским разговорима итд. Многе су мисли стереотипне и њихов говорни израз већ је давно срочен. То су тзв. општа места.

Конвенционалан говор помаже да се тамо где су ситуације препознатљиве реагује најбоље а то значи на проверен начин. Потребно је и овој „споредној“ функцији говора посветити више пажње.

Говор у масмедијима. Трећи део књиге описује говор у масовним медијима. Аутор изриче нека запажања, сугестије и савете о говору на радију и телевизији. Овај говор посматра, пре свега, као слушалац а затим као стручњак – фонетичар.

Даје рецепте за добар говор на радију и телевизији (говорност, особност, логичност, поетичност, правилност). Овде видимо да је правилност тек на 5. месту. На крају аутор анализира истраживање које је вршио међу гледаоцима телевизије Загреб. Мали део на крају књиге обрађује проблеме хрватскокрпске ортоепије.

Користан потез за хрватску језичку културу повукли су хрватски лингвисти из Одјела за хрватски језик осјечког огранка Матице хрватске. 2005. године основали су језички телефон – једном недељно, у трајању од једног сата, факултетски, високошколски и гимназијски професори одговарају на језичка питања. Поступак је једноставан, користан грађанима, а на добробит језичкој култури.

Осим поменутих чланака из часописа *Језик* данас се не може издвојити много радова који се баве хрватском језичком културом. Нема монографије која се бави питањима језичке културе, а поготово не са теоријског аспекта. Једноставно још увек нема таквих монографија. И иначе је то подручје веома запостављено у савременој хрватској лингвистици. Могли бисмо поменути само давно објављену књигу Људевита Јонкеа *Књижевни језик у теорији и пракси*, те можда књиге недавно пре-

минулога Стјепка Тежака *Хрватски наш свагда(ш)њи* (1991), *Хрватски наш осебујни* (1995), *Хрватски наш (не)заборављени* (1999) и *Хрватски наш (не)подобни* (2004). Ипак ова дела су практични приручници.¹²⁰

Иако се језичкосаветничка литература појављује још у XIX веку језичка пракса углавном их није прихватала. Без обзира на то што су се хрватски језички саветници у прошлости писали према строго постављеној схеми правилно-неправилно, ваља-не ваља, а да се на дају детаљнија обавештења зашто је то тако, ипак су они служили обогаћивању и развијању језичке културе.

Међу овом практичном литературом морамо издвојити књиге Стјепка Тежака, а посебно прву у низу, *Хрватски наш свагда(ш)њи*, јер она није уобичајени језички саветник за практичну употребу. Књига настала прикупљањем радова који су штампани у часописима и намењена је просветним и културним радницима за усавршавање језичке културе. Језички савети овде се дају у широкој, не само граматичкој или правописној, него и социolingвистичкој, историјској, лингвостилистичкој, комуникацијској и културолошкој расвети.

Тежак истиче намеру као основну компоненту у комуникацијском чину („писати и говорити значи уверити“), те на тај начин повезује времена прагматичка истраживања са језичком културом.

У уводном делу Тежак тумачи феномен културе речи, разграничавајући јасно појмове језичке и говорне културе, али и културе речи. За језичку културу, поред осталог, важна је подједнако и култура говора и култура слушања.

Још један важан елеменат језичке културе јесте и језичка толеранција. За хрватски народ толеранција подразумева толеранцију према српским речима и српском језику, чега нема без толеранције према српском народу.

Норма је основ језичке културе, али норма стандардног језика мора бити еластично-стабилна, стандардни језик увек мора бити функционално поливалентан. Еластичност је нужна ради прилагођавања језика свему што је ново, а стабилност ради очувања састава језика који омогућује разумевање на временској и просторној оси једне једнојезичне заједнице.

Књижевни језик не можемо одвојити од његових пратилаца – дијалеката, жаргона, вулгаризама. Тежак из оквира свог истраживања не

¹²⁰ Критичку анализу постојећих језичких приручника (који су изашли до 1990. године) даје Иван Сивић (Сивић, 1990, 155–160).

испушта језик медија и језик уметности. Реч у стрипу, на радију, реч у позоришту, на филму, телевизији – све ово има непрекидан утицај на језичку културу.

Теорија језичке културе у бошњакистици

У Босни и Херцеговини готово и да нема лингвистичких активности (осим израде основних норматива бошњачког стандарда), а управо би ту, с обзиром на сложеност језичке ситуације и бројне проблеме који се у вези с тим јављају, требало покренути озбиљна социолингвистичка истраживања. За таква истраживања, међутим, актуелна политика није уопште заинтересована. Уместо тога проблеми употребе језика покушавају се решити политичким надметањима.¹²¹

Код Бошњака нема значајних бављења језичком културом. Једино се може истакнути практични приручник Сенахида Халиловића *Гнијездо лијепих ријечи* намењен ученицима основношколског узраста.

У језичкој политици и језичком планирању што се бошњачког језика тиче постоје две струје. Прва струја залаже се за формирање јединственог бошњачког језика који ће бити говор Бошњака. Друга струја, пак, залаже се да „нови“ бошњачки језик треба да буде језик свих грађана Босне и Херцеговине, један заједнички језик и Бошњака, и Срба и Хрвата. Реално гледано, стање је такво да се не може очекивати остваривање тенденција друге струје, док је утемељивање и утврђивање посебног бошњачког језика, језика Бошњака у Босни и Херцеговини, за шта се залаже прва струја, већ постала реалност.

Када је реч о најмлађем стандардном језику на територији бивше СФРЈ, црногорском, још увек се не може говорити о јединственим постулатима језичке културе, нити о неким специфичностима црногорске језичке културе. Наиме, Уставом се у службену употребу у Црној Гори 2007. године први пут и формално уводи (до тада званично непостојећи) црногорски језик који преузима статус службеног језика. Још увек не постоји онај минимум литературе (нормативни и практични прируч-

¹²¹ О језичким приликама у Босни и Херцеговини више у Радовановић (2004, 153–171), Брборић и др. (2006, рад С. Танасића стр. 322–330).

ници, и сл.) која би могла показати најважније тенденције у овом језику. Остаје да видимо како ће се и на којим основама развијати стандардни црногорски језик, те његова језичка и говорна култура.

Теорија језичке културе у словенистици

У словеначком језику термин језичка култура представља пре свега теоријски потпомогнуту негу књижевног језика. Постоји уже и шире значење појма језичке културе¹²². Уже значење се односи на поштовање норми одговарајућих за дати језик. Треба рећи да то коришћење језика у складу са нормом не мора самим тим што је правилно бити и идеално; често споразумевање може бити отежано иако је норма стандардног језика испоштована.

Језичка култура у свом ширем значењу представља свесно неговање књижевног језика с поспешивањем и усмеравањем језика и праћењем промена у свим врстама говорне делатности. Циљ овако схваћене језичке културе јесте свестрано развијен, устаљен и јединствен књижевни језик, као и развијена језичка култура оних који тај језик употребљавају.

Из обе ове дефиниције може се закључити да је језичка култивисаност говорника зависна од лингвистичке теоријске неге језика.

Од 60-их година прошлог века до данас можемо пратити рад двојице лингвиста што су се бавили словеначком језичком културом али који имају супротна гледишта, која се односе, пре свега, на пуризам. То су Борис Урбанчич и Јанез Градишник. Први заговара лингвистичке ставове, који омогућавају здрав развој језика на свим нивоима и противник је пуризма. Други, пак, важи за ортодоксног пуристу који свакој речи која има страно порекло проналази словеначке еквиваленте (постојеће речи или оживљава архаизме), или их сам осмишљава. Обојица су писали за језичке рубрике у новинама и часописима у којима су износили своја размишљања о језичкој култури и о својим ставовима о језику које су темељили сваки на својој идеологији.

Борис Урбанчич је словеначки лингвиста који је прихватио идеје и учења Прашке лингвистичке школе, као и теорију језичке културе коју је та школа основала као засебну грану лингвистике. Урбанчич, зајед-

¹²² Јагодич (2003).

но са још неколицином лингвиста, 60-их година прошлог века доноси учења Пражана у словеначку лингвистику. Старање о језичкој култури поделио је на три смера: деловање и утицај оних који користе језик као средство за рад (новинари, писци, преводиоци...), рад лингвиста и популаризација књижевне норме (подучавање језика, лекторска служба). Заговарао је потребу за неговањем језика која мора бити утемељена на научним критеријима у складу са начелом еластичне стабилности. Био је изразити противник пуризма. Борио се против насиља над језиком, које су самовољно спроводили лингвисти конзервативних схватања не сагледавајући стварно стање у савременом језику. Своје погледе износио је у језичким рубрикама часописа „Дело“, а касније, 1972. објавио је књигу под називом *О језиковни култури*, која је доживела многобројна издања и до данас није изгубила на актуелности. Писао је и за часопис *Језик и словство* који се бави језичком културом и савременим језиком и штампа се последњих педесетак година. Радови Бориса Урбанчича штампани у том часопису углавном су се бавили пуризмом као појавом која је директно супротстављена језичкој култури, док се у радовима штампаним последње деценије, бави појавом надирања англицизама у словеначки језик, посебно у говору и у популарној музици.

Јанез Градишник није лингвиста, већ писац и преводилац, али је добро лингвистички поткован. Бавио се језичком културом и о томе писао такође у језичким рубрикама разних словеначких листова. Важи за екстремног пуристу који је тврдио да словеначки језик има ту могућност да лако замени све речи страног порекла домаћим еквивалентима, па чак и оне које су се усталиле у језику. Противио се томе да само лингвисти одлучују о питањима савременог језика, јер свако ко говори тим језиком има право да суди о језичким питањима.

Вратимо се на рад Б. Урбанчича. Његова књига *О језиковни култури* бави се теоријом језичке културе и циљ јој је упозорити на проблеме који се јављају у језичкој култури, уочити их и покушати их решити. То је важно да би се утврдиле и потврдиле, прихватиле или одбациле све оне препоруке које су дали компетентни, али и они који то нису, у намери да усмере и побољшају језичку културу.

Такав циљ захтева јасне и темељне теоријске поставке. У другој половини XX века у свету се појавила теорија језичке културе чију су основу поставили лингвисти Прашке школе. Књига је настала управо на тим темељима.

Прва карактеристика стандардног језика је то да је функционално поливалентан, што значи да га је могуће користити у свим сферама дру-

штвеног живота, њиме се може све именовати, њиме се могу изражавати мисли и сви други садржаји, јасно и тачно. Друга особина стандардног језика је да је устаљен и јединствен.¹²³

Да би стандардни језик имао ове особине, потребна му је посебна, стална и дуготрајна нега – језичка култура.

Старање о језичкој култури иде у три смера:

1. Књижевници, новинари, преводиоци и писци научних и популарно-научних дела су најчешћи корисници и творци стандардног језика. Што су већи мајстори језика тиме је значајнији њихов утицај у језичкој култури. Њихов језик служи лингвистима као грађа за рад.
2. Теоретичари језика, лингвисти, испитују језичке појаве, откривају законитости и тенденције у језичком систему, инвентарису језичко богатство, суделују и саветују при стварању назива и стручне терминологије, упозоравају на слабости у језичкој пракси. Важна дела која доприносе развоју језичке културе су нормативни приручници, речници, правописи, у којима се налази подлога за општу употребу језичког система у процесу споразумевања, а то је кодифицирана норма стандардног језика.
3. За језичку културу није мање важно проучавање језика у школи и ван ње (језичке емисије на радију и телевизији, језичке рубрике у дневним новинама или часописима, језички течајеви...), рад лектора, језика масовних медија и других установа. Овај значајан посао – а можемо га назвати популаризација књижевне норме и надзирање њене реализације у пракси – морају обављати језички стручњаци.

Начела, која чине основу језичке културе, заснована су на различитим гледиштима. Најважнија су три: функционално, националистичко и пуристичко. За прво је важан рационални, за за друга два емоционални однос према језику. Предмет језичке културе с обзиром на функционални критеријум јесу сва она средства која се могу сврсисходно употребити у датом тренутку и са одређеном намером, без обзира на порекло и

¹²³ *Јединственост* је особина стандардног језика која се посебно истиче у изучавањима словеначког стандардног језика, стога што је словеначки увек био окружен јачим и престижнијим језицима који су га угрожавали. Отуда се јавља и пуризам као битна одлика словеначког стандардног језика. Међутим, данас су тенденције мало другачије. Јединственост се више не схвата као окамењеност или униформисаност језичког израза. Стандардни језик схваћен је као гибак инструмент којим се са лакоћом достижу сви циљеви (Урбанчич, 1972,19).

старину тих средстава. Од свих принципа на којима се заснива језичка култура, функционални је најмлађи. Он је касно ушао у словеначку језичку културу и врло је тешко прихваћен управо због поменутих јаких емоционалних схватања језика где рационални аргументи никад немају ону снагу и жар као емоционални.

Ако између језичке теорије и праксе нема усаглашавања, ако су оне дијаметрално супротстављене, ту постоји проблем. Функција теорије није постојање ради постојања, већ њена применљивост у пракси. Не може се говорити то да данас говорници не знају свој сопствени језик (овде не мислимо на полуписмене говорнике). Стандардни језик не може бити језик који добро познаје само мали број људи. Норма мора пратити праксу, мора поседовати ону еластичну стабилност о којој је још Матезијус говорио и на којој и почива теорија стандардног језика. Оно што чини словеначку норму нефлексибилном јесте пуризам (борба против туђица и позајмљеница) као и отпор према свим променама у језику. Најчешће су пуристи лаици, нелингвисти, који, као што је случај и у другим словенским земљама, пишу новинама, полемишу о језичким питањима. Проблем је што наука није равноправна у учествовању у тим полемикама и јавним дебатама као што би требало, већ на површини брига о језику остаје у рукама лаика. У таквом зачараном кругу се налази стандардни словеначки језик.

Теорија језичке културе, као млада наука, још увек нема потпуно формирану теорију и методологију проучавања. Ова дисциплина је још увек млада и није се потпуно осамосталила, а ипак је тако плодна и важна. За језичку културу од највећег значаја је да се у теорији и методологији ослободи субјективизма.

Језик је у спрези са друштвом, тако да све друштвене промене и историјски догађаји остављају последице у језику. Тако је и у словеначком језику. Словенци дуго нису имали сопствену државу, већ су били укључени у Аустроугарску, државу која је обухватала бројне народе, али у којој је немачки језик био привилегован. И сама територија на којој су живели Словенци била је подељена, што је онемогућавало стварање неког моћног средишта, које би формирало јединствен језички израз. Богати слојеви, који су некада (али и данас) представљали узор у смислу лепог и култивисаног говора нису били Словенци. Из овог следи да је словеначки на својој територији био запостављен и неугледан језик. Немачки је извршио велики утицај на словеначки језик, тако да се много речи из немачког задржало до данас.

Отпор германизмима и окретање ка панславистичким идејама и касније стварање Југославије, отворили су врата налету речи из словенских језика, пре свега, из тадашњег српскохрватског језика. Страх због могућег губљења националне индивидуалности пренео се у сферу језика у виду пуризма.¹²⁴

Пуризам се, независно од времена у којем се јавља, манифестује на три начина: 1) отклања нове појаве у језику, фаворизује старо стање, спречава динамичност која је основна карактеристика језика; 2) за узор намеће народни говор; 3) одстрањује из језика туђе примесе и залаже се за спречавање нових туђих елемената. Пуризам се често представља као брига за чистоту језика, али га је боље на подручју језичке културе видети као израз језичког конзервативизма. Пуризам покушава „поправити“ језик и језичку културу али враћањем на старо стање, архаизирањем, што је погрешно. Језик се развија само тако што иде напред.

Оно што још обележава стање словеначког језика је мода у језику, тј. употреба помодних језичких средстава која могу ометати нормалну комуникацију и кварити језичку културу. Ова појава најчешће се примећује у говору омладине, чији је језик сиромашан и која се изражава експресивно и неконвенционално. Изразе који су део моде у језику не треба сматрати грешкама, већ стилским слабостима (стилским грешкама), те их не треба избацивати из језика као непотребне. Ова појава позната је многим језицима у Европи.

Словенци имају потешкоће са усвајањем стандардног језика управо зато што програм образовања није какав би требало да буде, што теорија језичке културе нема јасне поставке па долази до тога да језички приручници и језичке рубрике нису усаглашене, него дају некад чак и потпуно различите савете за добру употребу језичких средстава.

Реални је и тај проблем што лингвисти дуго нису имали слуха за изучавање савременог стандардног језика и та област им није била занимљива.

Лекторска служба није на високом нивоу иако има велики утицај на јавну употребу језика. Дешава се и данас да лектори имају пуно пуристичких, националистичких и других заблуда па у складу са њима искривљују језичку норму, стварајући вештачке језичке творевине. Пуризам се тако показује у свом правом значењу, као лингвистички израз ксенофобичног осећања или прејаког осећања колективне угрожености.

¹²⁴ Први пут се пуризам јавља у словеначком језику у првој половини XIX века, у доба Метерниховог апсолутизма.

Теорија језичке културе у македонистици

Пажљиво проматрајући Библиографију научно-стручних радова¹²⁵ на македонском језику може се приметити да нема пуно радова који се најшире баве проблемима језичке културе. Може се извести закључак да од постојећих, можемо издвојити методичке радове којих има највише¹²⁶. Како се и у даљем истраживању показало, бројни су и радови који се баве језиком јавне комуникације¹²⁷. Нормом, као стубом стандардног језика, бавили су се многи научни радници¹²⁸. Ставовима о македонском језику бавила се Елена Петроска.

Очекивало се да ће наша истраживања о бављењима језичком културом у Македонији показати да та тематика није тамо довољно обрађивана. Међутим, супротно томе, последњих година, захваљујући огромном доприносу и делу Благоја Корубина, аутори се све више окрећу питањима језичке и говорне културе, сматрајући ту тему као веома важну за сопствени национални идентитет који им је често бивао (а и сад бива) уgroжен¹²⁹.

Може се ипак стећи утисак да нема систематске бриге о језичкој култури у Македонији, али, за разлику од Србије, у Македонији се поправило стање у образовању. Тачније, на факултетима који формирају наставне кадрове (филолошки, филозофски, факултети природних наука – наставнички смерови, академије уметности, факултети за физичку културу итд.), обавезна је настава македонског језика (тачан назив предмета је *Македонски језик – култура на говор*), најмање два семестра, на првој или последњој години студија у зависности од факултета. На неким смеровима, као што је новинарски на пример, настава македон-

¹²⁵ В. библиографију, Мургоски (1996).

¹²⁶ Тиме су се бавили А. Николовски, Е. Бабамова, Р. Паноска.

¹²⁷ *Македонскиот јазик во јавното општење*, (група аутора), Филолошки факултет, Скопје, 1995; О. Мишеска-Томић, *Јазикот во јавната комуникација*, Друштво за применета лингвистика на Македонија, Скопје, 1981; С. Симон и др., *Македонски јазик во јавното општење во Република Македонија*, Филолошки факултет, Скопје, 1995. Такође, 2000. године штампан је још један зборник радова са скупа *Македонскиот јазик во јавното општење* о коме ће у раду посебно бити речи.

¹²⁸ Радови В. Сиљаноског, Љ. Стефановског (бавио се и језичком културом у ужем смислу).

¹²⁹ О делу Б. Корубина и политичким проблемима који имају директан утицај на језик биће даље речи.

ског језика одржава се три године. Ипак, иако постоји настава говорне културе, она не доноси очекиване резултате. Зашто је то тако? Зато што су групе на факултетима велике, зато што је планом одређено два часа недељно предавања без вежби, зато што не постоји прилагођен програм за наставу говорне културе, него је то остављено произвољном избору професора. Најчешће се на овим часовима обрађују правила из фонетике, акцента и правописа.

Постоји, између осталог, много радова о позајмљивању речи из страних језика. Поред бојазни од нарушавања система македонског језика због великог утицаја енглеског језика, постоји бојазан од утицаја српског језика на македонски.

Чињеница је да радови из језичке културе нису систематизовани.

У радовима писаним на македонском језику подједнака је употреба термина језичка и говорна култура. С тим што можемо приметити да је језичка култура схваћена најчешће као поштовање норме, и као брига за развој и примену стандардног језика, и на тај начин је најчешће обрађивана.¹³⁰ Врло ретко имамо шире схватање језичке културе за које се ми залажемо у овом раду.

Начелно се може говорити о неколико институција у Македонији које се баве савременим језиком, а самим тим и бригом за језичку културу. Поред филолошког факултета „Блаже Конески“, то су Македонска академија науке и уметности, Савет за употребу македонског језика који се налази у оквиру Министарства за културу и Институт за македонски језик „Крсте Мисирков“¹³¹. Крајем деведесетих донет је и Закон за употребу македонског језика.

¹³⁰ „Културата на зборувањето или јазичната култура може да се разбере, и најбргу така треба да се разбере, само како поим за свесна грижа за изразувањето, грижа за развојот и примената на литературниот/стандардниот јазик. Или, уште поубаво, како чин на свесно и совесно негување и култивирање на литературнојазичниот израз во средината во која се делува. Под култура на говорот или јазична култура денес се кријат, пред се, барањата нечиј говор да биде во потполна согласност со важечката јазична норма. Понекогаш, пак, може да се отиде и подалеку, така што под јазична култура се подразбира целокупната култура на поединецот којшто придонесува јазичниот израз да се негува, да биде убав, привлечен и разбирлив. Јазичната култура е прашање кое во сегашново време, и не само сега, е прашање кое се поставува како особено важен проблем на практиката, важно прашање на училиштето, домот и пошироката средина.“ Бојковска (2000, 151).

¹³¹ Нажалост, ситуација у Институту за македонски језик је веома лоша. Иако научни радници желе да раде, држава је ове године престала да финансира све научне пројекте на овом институту.

Ове године навршава се 11 година од смрти Благоја Корубина, познатог македонског лингвисте. Корубин је имао широко поље интересовања и деловања. Бавио се македонским књижевним језиком и његовом нормом, његовим унутрашњим и спољашњим променама, језичком политиком и језичким планирањем и практичном проблематиком македонског књижевног језика. У његову част, сваке године одржава се манифестација „Денови на Благоја Корубин“ коју је иницирало Одељење за савремени језик Института за македонски језик. У овире те манифестације разматрају се проблеми савременог македонског језика и језичке културе. Највише радова из тих области штампано је у зборницима радова са тих скупова.

Међу словенским језицима македонски је језик са најмлађим стандардним језиком.¹³² Упркос томе, његова норма бележи постојан напредак. Међутим, брига за стандардни језик, посебно у његовој јавној и службеној употреби, није увек подједнака и на високом нивоу. О језичкој култури се пише, али недовољно, а залагања стручњака и институција не дају велике резултате.

Као и у осталим словенским језицима утицај страних речи нарушава лексички и синтаксички систем. Поред англицизама који представљају реалну опасност по структуру свих словенских језика, у македонском језику приметан је велики утицај србизама, који су, захваљујући самим друштвено-политичким околностима, као и директном међујезичком контакту, константно присутни у македонском језику¹³³. Англицизми продиру у језик најчешће преко појмова које именују, самим цивилизацијским развојем друштва, индустријализацијом и компјутеризацијом. Србизми, пак, поред директној међујезичког контакта улазе у македонски језик и преко културних и забавних садржаја.¹³⁴

Бављења стандардним македонским језиком заснована су на схватањима Прашке лингвистичке школе, а даље се настављају на учења

¹³² С изузетком политичких језика, бошњачког, црногорског (в. о томе радове Д. Петровића у Петровић, 1996). Стандардни македонски језик кодифициран је 1945. године.

¹³³ Супротан процес, пак, није примећен. Истина је да македонски врши утицај на српски језик, али је то на нивоу дијалекта а не на нивоу стандарда. Српски, односно српскохрватски језик, посебно пре распада СФРЈ, понашао се као доминантни језик у односу на македонски.

¹³⁴ Примећено је да се у Македонији претежно слуша музика извођача и аутора са српског и хрватског говорног подручја и самим тим на овим језицима, а пошто се зна да је језик најчешће саставни део музике, тиме је олакшан уплив страних речи из ових језика.

Далибора Брозовића и Милорада Радовановића. Пошто језик нема апсолутно статички карактер, норма, иако јој је основни атрибут стабилност, мора бити еластична, управо да би могла пратити развој самог језика. Али, норма мора управљати тим развојем јер промене не смеју угрозити систем језика, и нарушити његов интегритет, па касније довести и до нестанка неког језика или његове асимилације од стране неког другог језика.

Поред великог броја новопридошлих речи из страних језика, које су се у већој или мањој мери уклопиле у систем македонског језика, постоји проблем у њиховој употреби, односно злоупотреби. Најчешће се те речи употребљавају зарад стварања лажне слике о учености особе која их употребљава и других јефтиних ефеката.

Што се тиче употребе стандардног језика у функционалним стилевима, примећено је да се норма слабо поштује у публицистичком (посебно у електронским медијама: лоша артикулација гласова, непоштовање акценатске норме и сл.), али је то непоштовање најизразитије у административном функционалном стилу.

Средства за јавно информисање имају велику улогу на формирање и очување језичке културе. А да би то и било тако и да се не би дешавало да медији кваре језик, сваком приликом мора се указати на постојеће грешке, на оно шта представља највећи проблем у језику медија, директно и јасно утицати да се те неправилности и одступања од норме обавезно и хитно уклоне. Тада ће језик медија бити узор за добар говор. Медији могу користити ширењу језичке културе, тако што могу креирати емисије/рубрике које ће се бавити проблемима језичке културе, давати препоруке за конкретне проблемске речи и изразе, као и препоручивати добру литературу за читање и богаћење изрази.

Неопходна је афирмација и популаризација лингвистике и језичке културе кроз различита предавања, скупове, семинаре, курсеве, преко средстава за јавно информисање, итд.

Субјективност је важан фактор за подизање културе говора. Потребно је деловати тако да сваки појединац има свест о важности употребе стандардног језика јер правилан говор део је језичке културе појединца, а самим тим се осликава и ниво опште културе самог појединца. Пошто појединци чине друштво, већи број таквих људи, доприноси култивисању друштва у целини. Самом жељом за знањем и развојем појединаца расту и културне потребе друштва.¹³⁵ А раст културних потреба

¹³⁵ О културним потребама в. стр. 14–15.

треба схватити као задужбину коју остављамо будућим генерацијама. Брига за правилан и негован говор јесте брига за само друштво које њиме говори и за његов идентитет.¹³⁶

Наука треба да се ангажује на решавању ових проблема. Она не сме бити херметички затворена, преокупирана само својим научним пројектима, већ треба бити отворена према јавности и спремна на популаризацију проблема из области савременог стандардног језика.

Велика је потреба за разним врстама уџбеника и приручника, као и за популарном литературом, која је лагана и јасна, лака за употребу и решавање проблемских речи и израза.

Став македонских методичара је јасан: лоша је настава македонског језика на свима нивоима. Појединци слабо познају свој сопствени језик. Разлог може бити само један: недовољно ангажовање појединаца – било ученика, било наставника.

Стаматоски оцењује ситуацију у македонском језику¹³⁷. Износи следеће закључке: већина говорника којима је македонски матерњи језик, солидно владају књижевном нормом. То се огледа у њиховим јавним наступима и разним презентацијама. Лидери великих политичких партија такође сасвим коректно познају књижевну норму. Електронски и штампани медији, јавне установе, па и велике организације одавно имају лекторске службе. Тако се природно врши додатна обука корисника стандардног језика. Мада, може се забележити поприличан број језичких грешака.

Шта карактерише данашњу ситуацију у македонском језику? Прво, велики налет интернационализма, чак и у случајевима где постоје одговарајући еквиваленти у македонском језику. Иако македонски језик није пуристички језик, не треба некритички прихватати све утицаје са стране. Друго, велика је количина речи из англосаксонског говорног подручја који улазе у македонски језик, а које се прихватају без неопходног прилагођавања. Треће, често се посеже за речима турског порекла.

¹³⁶ Идентитет и суверенитет су проблеми са којима се македонско друштво суочава готово непрекидно. Одвојили су се од Југославије, чији су били саставни део, и постали самостална држава, међутим, и даље постоје проблеми са непризнавањем имена Македонија од стране суседа Грка, као и непризнавање самосталности и јединствености македонског језика од стране Бугарске академије наука, која је званично, пре неколико година, прогласила македонски језик, заједно са јужним српским дијалектима, делом своје дијалекатске зоне (в. о томе и радове Д. Петровића у Петровић, 1996).

¹³⁷ Стаматоски (2005).

Четврто, постоји тежња за оживљавањем архаизама, и пето, често долази до стварања неологизама који се тешко прилагођавају у језику.

Често се сумња у потребу за лекторисањем књижевних текстова, а сличне проблеме имамо и у осталим словенским језицима. Потребно је лекторисање књижевних текстова, али квалитетно и тако да не штети уметничком и стилском ефекту којем писац тежи.

Нека истраживања показала су да образован Македонац у језичком погледу јесте испод нивоа образованих суседа, Срба и Бугара, мада не постоји озбиљно истраживање на ту тему.

Правописна проблематика је увек актуелна.

Постоји пуно радова који осликавају употребу стандардног језика у конкретној употреби, у посебним функционалним стилевима. Може се приметити да када се говори о практичним проблемима норме, то се ради на конкретним примерима који су класификовани по функционалним стилевима, јер је и сам језик тако подељен, па је такав метод разумљив.

Оно што је занимљиво, а што нисмо нашли у литератури на српском језику, можемо пронаћи у тексту Александре Ђуркове *Музиката и јазикот*. Ауторка показује како музика може позитивно, односно негативно деловати на језичку културу.

Образовање и наука као његова основа представљају стуб за формирање језичке културе и бригу о њој, али није мала и улога јавних средстава у томе.

Истицање и неговање националних вредности путем музике је готово ствар далеке прошлости. Таква је ситуација и у Србији и у Македонији. У тзв. забавној музици доминантан је енглески језик, док народну музику данас представљају већином извођачи тзв. турбо-фолк музике. Турбо-фолк музика представља шунд у сваком смислу (како на музичком, тако и на језичком плану), који треба ставити на маргину и музике и културе и борити се против њега као појаве која квари језичку, музичку и општу културу у неком друштву.¹³⁸

Још нешто, недопустиво је толерисање језичких грешака у текстовима музичких композиција.

Треба споменути да је превођење (и као теоријска и као практична дисциплина) веома важна област за језичку културу. Преводилац је

¹³⁸ Сувишно је говорити о текстовима турбо-фолк композиција, који вређају интелигенцију и моралне вредности.

посредник између два језика. За обављање деликатног посла као што је превођење, преводилац мора имати високи ниво језичке културе и треба у свом изразу имати све оне позитивне језичке особине о којима је било речи. У исто време, преводилац је онај који директно утиче на развој језичке културе других људи, јер он, прилагодивши га нашем језику, обликује уметничко књижевно дело које ми, тако преобликовано, конзумирамо. У том смислу, његов допринос развоју језичке културе није мањи од доприноса самог књижевника, аутора књижевног дела.

Језичке навике, као у осталом и многе друге, формирају се код деце у најранијем узрасту. Зато је важно да говор у књигама и емисијама за децу буде правилан у најширем смислу. Овде не мислимо само на граматичку правилност, која се може чинити најважнија, него и на говор који је богат, леп, стилски примерен, разумљив, прилагођен узрасту коме је намењен, затим ослобођен непотребних страних, неразумљивих и сувишних речи.¹³⁹

Бројни су радови који се баве македонском језичком културом у образовању.¹⁴⁰ У суштини, међу ауторима ових радова преовладава мишљење да језичка култура ученика и студената није на ниском нивоу. Али, ипак, тај ниво може и треба бити виши. Проблеми су, као и на ширем словенском простору исти: слаб наставнички кадар, мали број часова матерњег језика, претежно изучавање књижевности у средњој школи на уштрб наставе језика и језичке културе, недостатак или мали број часова језика на факултетима, мали број и лош квалитет уџбеника. Само превазилажењем ових проблема може се подићи ниво језичке културе у некој заједници. Висока језичка култура је најбоља заштита националног језика. Породица, школа, наставници и средина у којој се налазе јесу најважнији фактори за грађење и развој језичке културе код ученика. Наставник има доминантну улогу у васпитно-образовном процесу те његов говор представља образац који ученик у свом говору подражава. Које су онда особине које треба да карактеришу језички израз наставника? То су: познавање граматике, правописа и лексике стандардног језика, индивидуална обојеност језичког израза, убедљивост, рационалност, милозвучност, пластичност, јасноћа, течност и тачност, динамичност и логичност. Самоанализа и самокритичност у изражавању морају бити присутне код сваког наставника, као и свест о томе да

¹³⁹ Текстовима за децу бавила се Елка Јачева-Улчар у свом раду *Македонскиот јазик во еден превод на печатен материјал наменет за деца со едукативна содржина*, али је те текстове посматрала само кроз призму граматичке правилности.

¹⁴⁰ В. Каранфиловски (2000), Бојковска (2000) итд.

његов модел језичког понашања директно врши утицај на изражавање ученика. У овом смислу, посебно су важни и материјали који се користе у образовном процесу, као и њихов избор од стране наставника, који зависи од потреба ученика. Сва та средства (штампана, аудио-визуелна и сл.) јесу важан фактор за подизање степена језичке културе а и шире – свеопште културе ученика.

2002. године у Скопљу је одржан скуп под називом *Норма и речник* из кога је настао и зборник истог назива. У једном од радова¹⁴¹ видимо да највеће проблеме стварају феминитиви и позајмљенице. Што се феминитива тиче, општа препорука јесте да не треба нагло и на силу вршити интервенције у језику, нити да наука треба наређивати употребу или забрану ових облика, већ треба ставити на располагање све облике који су могући и који су у складу са нормом, да, уколико се јави потреба, они могу бити употребљени у одређеној ситуацији.

Други проблем, укључивање страних речи у нови систем и њихово нормирање, може се решити уз помоћ неколико препорука. На првом месту, уколико је могућа замена стране речи домаћом без промене у значењу, препоручује се употреба домаће речи. Даље, ако акценат позајмљенице не одговара акценатској норми језика примаоца, то одступање од акценатске норме, не треба сматрати грешком. Могућа је и појава акценатских дублета. Трећа препорука је да интернационализми не буду посредно укључивани у језик преко енглеског језика и да имају форму енглеских речи, већ да имају облик из грчког, односно латинског језика. Приликом прихватања неке позајмљенице треба прихватити само њен основни облик, док се изведенице морају формирати у духу језика у који улазе. Треба тежити да позајмљенице улазе у језик-прималац директно, а не преко језика-посредника, да би се онемогућио утицај још једног језика, језика-посредника.¹⁴² И у македонском језику приметни су проблеми које Т. Прћић назива псеудонормом.

2001. године политичка ситуација доводи до тога да Македонија и званично постаје двојезична заједница, то јест да албански језик постаје равноправан са македонским стандардним језиком на великом делу територије Републике Македоније, што свакако захтева потпуно другачију језичку политику као и много већу бригу за очување македонског језика.

¹⁴¹ В. Минова-Ђуркова (2002).

¹⁴² Најчешћи језик-посредник јесте српски језик, али се дешава да то буду и бугарски и руски.

Бојазни од смањивања и нестајања македонског језика доприносе и реалне појаве као што су бела куга, алармантно исељавање Македонаца, посебно младих и радно способних и то најчешће високообразованих, немогућност повратка људи који су избегли у време сукоба са Албанцима 2001. године. Македонски престаје бити функционалан у одређеним областима као што је компјутерска терминологија. Постоји још један узрок смањивању функционалности македонског језика, а који наводи Васил Дрвошанов у раду „Фактори што го загрозуваат македонскиот дијасистем“. То је захтев послодаваца и власника компанија од својих радника знање најмање једног страног језика, посебно што су данас, поред пословних партнера, често и сами капиталисти странци, па је инсистирање на познавању страних језика неопходно. То може довести до истискивања македонског језика из употребе у таквим компанијама, али и шире у зависности од сфере у коју се инвестира капитал таквог предузећа.¹⁴³

Поред ових фактора постоје још неки који квари македонски стандардни језик, а то су: недовољна брига масовних медија за македонски језик, непоштовање законских одредби о употреби језика, нелекторисање текстова, снобизам изражен кроз коришћење латиничног писма и страних речи у називима фирми итд.

Да би се ово превазишло, потребно је повећати животни стандард људи, као и повећати бригу и љубав за свој језик који представља симбол народа и државе, а има и конкретних предлога како да ситуација са језичком и говорном културом буде боља:

¹⁴³ Не можемо се са тим сложити у потпуности јер сматрамо да учење страних језика и владање њима не може угрозити матерњи језик код појединца, већ управо супротно – може само проширити видике, повећати језичку, као, и у осталом, општу културу неке особе. Али, примећујемо следеће: интернационалне компаније у Србији, поред српског, најчешће користе енглески језик у својој службеној употреби (званични уговори, обавештења, обуке и предавања и сл.). Ту видимо паралелну употребу двају језика. Међутим, енглески језик често постаје доминантан, и то из више разлога: власник, директори, руководиоци најчешће су странци, често без знања српског језика, те они комуницирају са запосленима искључиво на енглеском језику. И зато се дешава, да запослени којима је српски матерњи језик, често између себе и у неформалној употреби несвесно мешају ова два кода – српски и енглески, и то претжно у писаној форми, па долази до својеврсне пичинизације. (Ова појава је примећена у неким интернационалним компанијама у Србији). Исто, велики проблем представља маркетиншка и пословна терминологија која, захваљујући глобализацији и ширењу тржишта, као и растом конкуренције, невероватном брзином улази у српски језик у потпуно изворној (енглеској) форми и остаје да егзистира неприлагођена.

- 1) Кренути са бригом и систематским проучавањем језика у јавној комуникацији.
- 2) Изградити ново и допуњено издање Правописа са усаглашеним правилима. Правопис мора бити савремен, израђен на највишем нивоу и прихваћен од највећих научних и културних институција.
- 3) Поправити ситуацију у образовању и настави македонског језика тиме што ће се повећати број часова, увођењем часова македонског језика на апсолутно свим факултетима у Македонији, уређивањем наставних планова и програма као и поделом самог предмета на два – на македонски језик и на књижевност.
- 4) Обновити Центар за школовање спикера и водитеља.
- 5) Формирати дуготрајну и исправну језичку политику у држави.

Теорија језичке културе у бугаристици

Бугарска језичка култура данас није на високом нивоу. Иако је стање алармантно, нема добро организоване систематске бриге за језик и интересовања за говор. Многи бугарски научни и културни радници и писци, који су водили бригу о чистоти, правилности, тачности и лепоти писмене и усмене бугарске речи, иако су за собом оставили богату традицију, остали су заборављени.

Под језичком културом подразумева се владање нормом усмене и писмене форме књижевног језика (правила изговора и акцентуације, лексике, граматике и стилистике), али и умеће коришћења изражајних средстава језика у различитим условима комуникације у складу са циљем и садржајем говора. Језичка култура је део индивидуалне културе сваког човека, тј. део националне културе једног народа. Праћење савременог бугарског књижевног језика последњих 10–15 година показује постојање константних карактеристичних грешака и слабости у говору и писању његових говорника. Бугарски језик има добру, плодну традицију дугу хиљаду година, и баш због тога не би требало дозволити да дође до потпуног кварења бугарске језичке културе.

Кратко враћање у прошлост бугарске језичке културе открива нам читаву раскош образаца за очување правилности и лепоте бугарског књижевног говора. Бугарски лингвисти, писци, песници писали су у

својим делима, у новинама, говорили на радију и телевизији, јавним местима, дизали су свој глас за чување националне језичке културе.

Писци су се, у неку руку, супротстављали лингвистима стављајући на прво место лепоту и музикалност језика па тек онда граматичку и правописну правилност.¹⁴⁴

Међу најзначајнијим бугарским лингвистима налази се А. Теодоров-Балан који у својим радовима и уџбеницима развија идеју да је језичка култура појединаца део његове опште личне културе.¹⁴⁵ Том проблему посвећена је његова студија *Език и култура*. Висока језичка култура неке личности је језичка уметност која је изнад свих уметности. Правилан изговор и писање представљају основ за добру језичку културу.

Теодоров-Балан је истицао да се у бугарским школама претежно изучава писмено изражавање, пре свега, на штету усменог. Нажалост, још увек се образовне институције нису промениле, још увек се предност даје писменом изражавању што штети развоју говорне културе. Говор је тесно повезан са мишљењем, те развијање говора доводи до развоја бржег мишљења и штета је што се та чињеница занемарује. Усмени исказ има дикцију, прикључују му се мимика и гестови и стога је много богатији од писменог. Теодоров-Балан се залагао да се говору додели заслужено место у бугарском образовању.

Теодоров-Балан је лингвиста који је међу првима говорио о лепоти као обавезној компоненти доброг говора у стручној, лингвистичкој литератури. Касније се многи лингвисти прикључују таквим пословима и то најчешће пишући за језичке рубрике разних часописа и дајући препоруке како треба говорити и писати.

Залагањем појединих лингвиста (понајвише Л. Андрејчина) све је већи интерес за бугарску језичку културу која се сада формира на савим солидним теоријским основама.

Андрејчин се највише бави изговором и фонетиком и правилима акцентуације. У својим научним радовима повезује теорију са језичком праксом. Проучавање граматичког система и прецизне анализе језичких појава давале су му могућност да активно помаже развој језичке културе свог народа.

Изучавање бугарског језика у школама не сме бити само себи циљ. Учење граматичких правила треба служити, пре свега, за стицање језич-

¹⁴⁴ Код нас је о томе писао Бранко Поповић (Поповић, 1982, 341).

¹⁴⁵ Више о делу и раду А. Теодорова-Балана в. Манолова (2002).

ке културе. Језичка култура се формира на основама учења језика у школи. Међутим, још увек се у бугарским установама за средње и високо образовање не полаже много труда на учење говорне и писане језичке културе.

Норма стандардног језика се не сме схватити као крута законитост, већ је треба разумевати као еластично стабилну, склону променама.

Андрејчин у својим радовима дели језичка својства на лепа и ружна.¹⁴⁶ Питања лепог и ружног у језику веома су важна. Лепо и ружно у језику имају широк дијапазон значења, а то није случајно. То има дубоки корен у природи језика и у психи народа. Појам лепог у језику у вези је са здравим језичким навикама, правилношћу у језику, логичношћу исказа, бригом за изговор. С друге стране, као многобројне негативне језичке особине можемо навести механичку употребу књижевног језика, сувишне стране речи, неправилне облике, нелогичне изразе, шаблонизирани изразе, немаран изговор. Борба са овим средствима која кваре језик основни је задатак сваког културног Бугарина.

Обавезна је стална борба за чистоту језика, међутим, треба се клонити пуристичких и конзервативних схватања у језичкој култури. Препоручљива је велика умереност у борби за језичку чистоту, која не допушта крајности.

Није довољно да се језик воли. То је неопходно, али љубав за језик подразумева и неуморну бригу за њега, жељу да се њиме у потпуности овлада, али и да се он богати, активно и са знањем користи, са свим својим изражајним могућностима.

Оно што је још проучавано а има везе са бугарском језичком културом јесте сценски говор. Сценски говор био је предмет проучавања многих познатих песника, писаца, лингвиста и позоришних педагога. Ако се негде систематски усавршавала бугарска језичка култура, то је онда у позоришту. Сценски говор представља важан део књижевног језика и може имати велико дејство на језичку културу слушаца – добар сценски говор представља узор за добру језичку културу.

Говорна етикеција (као и она писана) спада у круг области којима се бави језичка култура. Под говорном етикецијом подразумевамо правила за говорно понашање које зависи од узajамног односа међу говорницима. Етикеција је појава у друштвеним односима у сваком народу ко-

¹⁴⁶ Оно што у овом раду називамо *позитивна комуникативна својства говора* и *негативна комуникативна својства говора*, Андрејчин назива *хубост* и *грозота в езика* (Манолова, 2002, 19).

ја се читава у одређеним, честим ситуацијама. Учтивост је апсолутно неопходна приликом комуницирања. Последњих деценија је примећено неумеће да се комуницира учтиво, сведоци смо неучтивости у комуникацији, огорчености и грубости.

Говорно понашање је стереотипни аутоматизирани говорни поступак. При комуницирању људи се служе шаблонизираним изразима, клишеима – који праве формулске изразе у језику. Потребно је усталили те изразе, уједначити их и нормирати. Нажалост, правила за овакво говорно понашање се не уче у школи, што представља велику слабост образовног система. У многим европским земљама, међутим, постоји засебан предмет у школама – *Учтиво говорно понашање*.¹⁴⁷

Говорна култура се може научити и кроз васпитање. Усваја се у породици, али не може свака породица усадити деци неопходну културу говорног понашања. Околина такође може помоћи усавршавању навика за културно општење.

При усвајању норми говорне етикеције треба нагласити да је учтивост важна не само за говорење, већ и за слушање. Човек би требало не само да учтиво и љубазно говори, већ и да учтиво и љубазно слуша. Познавање и вођење рачуна о говорној етикецији део је опште културе појединца.

Испитивања језичке културе односе се и на језик медија. Медији се баве различитим садржајима и темама, намењени су свима, без изузетка. Због тога имају велики број конзумента на које врше разне утицаје, па и језички.

Ако искључимо специјалну терминологију (пре свега политичку и економску) која чини саставни део публицистичке лексике, осталу лексику можемо поделити на неутралну, општу и експресивну. Та лексика се мења у складу са променама у друштвено-политичком животу.

Што се емоционалности у публицистичком стилу тиче, треба рећи да она друштвени а не лични карактер, и најчешће има ироничан или саркастичан тон.

Савремена публицистика нема много везе са богатом бугарском публицистичком традицијом. У последњим деценијама примећена је невероватна вулгаризација медија. Језик и стил приближили су се језику улице, језику најпростијих друштвених група. Такав је постао језик и електронских и штампаних медија.

¹⁴⁷ Манолова (2002).

Већина бугарских новинара је високообразована, па је тек онда тешко разумљива ниска језичка култура у медијима. Један од разлога за то може бити својеврсно одбијање и непотчињавање норми. Могуће је да и у бугарском језику постоји појава коју можемо назвати псеудонорма, настала под утицајем страних језика.¹⁴⁸

Новинари не бирају средства да би постигли циљ, а који се огледа у што бољем тиражу, па су склони употреби разних вулгаризама, жаргона, сленга за постизање јефтиних ефеката.

Новинари се често огрешују и о правила етикеције. Језичка култура савремених новинара требало би да служи као пример добре изражавању. Недопустиво је зато огрешење о норме изражавања и правила етикеције.

На крају, треба рећи да у бугарској лингвистици нема пуно теоријских радова на тему језичке културе. Бављења језичком културом углавном су се сводила на језичке чланке у новинама и на мали број језичких приручника – саветника. Колико је познато, нема организоване наставе језичке културе у школама и на факултетима.

Теорија језичке културе у русистици

Језичка култура има дугу и плодну традицију изучавања у Русији. Због обиља литературе и материјала на руском језику, покушаћемо се ограничити на период од последње две деценије, од распада СССР па до данас. Велика друштвена промена догодила се распадом Совјетског Савеза, што је неминовно утицало и на језик (почетак демократизације друштва допринео је демократизацији језика и сл.), међутим, истраживања теорије језичке културе наставила су се на добру традицију која се формирала у совјетској епоси.

Културне прилике, свакако, утичу на промене у језику. Уколико су друштвене промене велике, долази и до великих језичких промена. Пример за то имамо у Русији: дошло је до промене у друштвеном уређењу, наступају економске реформе, развијају се демократске институције, до-

¹⁴⁸ Л. Манолова у приручнику (Манолова, 2002, 127–130) скреће пажњу на постојање псеудонорме у бугарском језику. Она псеудонорму запажа највише у публицистичком стилу.

лази до реформе образовања – све те промене директно су се одразиле на плану језика и комуникације. Долази и до промена у дотадашњим лингвистичким ставовима, трага се за новим стилистичким ресурсима, за новим жанровима у језику, и на крају, долази до сасвим новог поимања саме норме. Норма се не схвата више као систем забрана и заповести већ као избор језичких средстава.

Позитивне промене огледају се и у томе што је руски језик успео да се ослободи од једностране идеологизације и шаблона који су били карактеристични за језик совјетске епохе. Али процеси језичке либерализације имали су и своју негативну страну: они су често прелазили у језички анархизам. Тако да нпр. многи публицистички текстови обилују жаргонским изразима и вулгарним и простим језиком.

Оно што се десило са језиком и у језику није прошло незапажено. Јавност је постајала све забринутја за будућност свога језика, долази до појачаног интереса за проблеме језичке културе у средствима масовне комуникације и у школама – гимназијама, средњим специјалним, вишим и високим школама. Због тога долази до укључивања реторике у школске планове и програме, а у школске планове виших и средњих специјализованих школа које нису друштвеног (хуманистичког) профила, уводи се нови предмет *Руски језик и говорна култура*.

Дешава се да у последње време долази до вулгаризације језичког израза, не само на нивоу разговорног језика, већ и у текстовима масовних медија, политичких наступа, белетристике. Ова појава бележи се у последњих десет-петнаест година (после пада перестројке и комунистичког режима и распада Совјетског Савеза). У штампи се појављују такве речи и изрази који се до тада нису смели јавно исказивати.

Интерес за реторику у Русији појавио се у другој половини XX века, у 90-им годинама настао је прави „реторички бум“. Неореторика, као и пре, ослањала се на класичне основе, али сада реторика се користи за изградњу реда нових лингвистичких дисциплина – прагматике, функционалне лингвистике, стилистике текста и др. Реторика шири сферу значења термина „вештина речи“ и бави се, у суштини, питањима оптималног (најповољнијег) говорног контакта у свим говорним ситуацијама. Велико занимање је за проблеме појединачних реторика (пословна реторика, педагошка реторика, реторика свакодневног говора...). Реторика се поново предаје у гимназијама у Русији а, такође, једна је варијанта или компонента (практичне) функционалне лингвистике у општем образовању у средњој школи.

Савремени руски лингвиста и реторичар, В. И. Анушкин, реторику изједначава са језичком културом.¹⁴⁹

У саставу класичних наука и вештина реторика, као учење о убедљивом и ефектном говору, корелира са граматиком (учење о правилности говора), логиком (учење о истиности мишљења и непротивуречности исказа), поетиком (учење о уметничком говору) – реторика проучава реални прозни говор. У XIX веку из реторике се рађа стилистика као учење о средствима говорног деловања, а средином XIX века обједињавање филолошких дисциплина рађа словесност као учење о развијању дара речи и свих укупних говорних производа говорне културе. XX век на место класичне реторике и словесности предлаже нови предмет – Културу говора – учење о нормама књижевног језика, а у школи – аспект развијања говора. Предмет култура говора – чисто руски феномен, национални, уведен у руску науку између 1920. и 1930. године захваљујући Винокуру, Виноградову и Ожегову.

Нове теорије, рођене у XX веку због развијања говорних технологија, историјски произлазе из реторике, често имају аналогне проблеме и користе се њеном терминологијом. Свака национална филологија има своје говорне (језичке) дисциплине. На пример, у Америци је то теорија комуникације, итд.

Реторика постаје општа наука за све интелектуалне професије. Идеја општости реторике и логике за све области делатности исказана је још у антици, у средњем веку реторика се називала краљицом науке и уметности, а данас је неопходно говорити о професионалној реторици, која изграђује теорију комуникације за разне специјалности (пословна реторика, политичка, војна, дипломатска, правна, црквена, педагошка, медицинска, трговачка...).

Реторику можемо посматрати на два начина: као науку, тј. теоријску дисциплину, и као вештину, тј. као практичну дисциплину. Реторика се бави теоријом и вештином говора, затим вештином мишљења, теоријом и праксом савршеног говора и учењем о говорном васпитању човека.

Савремена реторика је пре свега учење о правилној изградњи говора.

Није случајно то што се упоређују речи реторика и култура. Анушкин објашњава шта ове две речи имају заједничко. Може се доћи до закључка да и једна и друга у извесном смислу означавају стварање и развој. Култура народа и појединца заснивају се на традицији. Култура је стваралачки процес који је устремљен у будућност и претпоставља

¹⁴⁹ Анушкин (2003).

стварање нечег новог. Процес стварања новог везан је са реторичким проналаском. Проналазак у реторици претпоставља изградњу нових, неочекиваних решења, оригиналних мисли и речи, који допуштају квалитетну и ефектну промену садржаја и стила делатности. Проналазак је квалитетан само онда када он улази у одређену културну традицију и када је подвргнут критеријима укуса и стила. Стил живота појединца формира се стилем говора.

Демократизација језика коју примећујемо данас има негативну страну, а то је да језик почиње да се наружује, да у њега улазе псовке, које могу ући и у штампу, иако руска говорна култура то брани. А ако је могуће такве речи штампати, онда се оне могу наћи и на телевизији, значи други млади људи сматрају себе ослобођеним од културних обавеза...

Савремена цивилизација је оптерећена обиљем информација које се обрушавају на нас. Претходне форме говорне културе не ишчезавају него се само обогаћују.

Нове говорне технологије формирају погодно тло за стилске иновације. Комуникација преко Интернета, електронском поштом, мобилним телефоном формирају нове стилове говора. Тај говор се не може заснивати на културној традицији, али ако корисник није новаторски и креативно настројен, не може се ослањати на факте културе која већ постоји.

Етичка страна говора постоји – говорници треба да сnose одговорност за своје речи.

Анушкин наглашава да постоје проблеми у школству и високом образовању. У школи се уче формална правила функционисања језика, а не уме се показати како се кроз речи организује цео човеков живот. Наводи земље које имају високу језичку културу (Јапан, Француска, САД). Такође, помиње и проблем са позајмљеницама које се јављају у говору чак и када имају адекватну замену.¹⁵⁰

Уџбеници:

Велики је број уџбеника из руске говорне културе са којима се можемо срести на сваком кораку у слободној продаји. Ови уџбеници најчешће су намењени студентима виших школа, али их могу користити и ученици у школама, гимназијама, лицејима и колеџима, као и сви они који се професионално баве језиком (наставници, писци, новинари, уредници у медијима, глумци, итд.)

¹⁵⁰ Н. д. стр. 35.

Теорија језичке културе у њима претежно је уједначена.¹⁵¹

А. Н. Васиљева у књизи *Основы культуры речи*¹⁵² полази од схватања да говорну културу¹⁵³ можемо посматрати на два начина. С једне стране, говорна култура је практична дисциплина која се бави употребом језичких средстава и својстава у говору, као и језичком способношћу коју говорник испољава (реализује). А с друге стране, говорна култура представља науку која се бави језичким средствима и својствима која се могу наћи у говору. Овако схваћена говорна култура има следеће нивое, тј. аспекте проучавања: усклађивање са књижевно-језичким нормама, усклађивање са стилистичким и ситуационим нормама, проучавање садржаја и комуникативних намера.

Основни критеријум говорне културе јесте критеријум књижевно-језичке правилности. Правилношћу се бави **елементарна говорна култура** – наука о нормама књижевног језика. Наредни, виши ниво подразумева стилистичко усклађивање и комуникативну сврсисходност, који су неодвојиви од проучавања садржаја текста и намере говорника.¹⁵⁴ Тако се центар проблематике говорне културе преместио из области нормативности у област функционално-комуникативних могућности. Теорија говорне културе мора се бавити целокупним друштвеним окружењем у којем се комуникација одвија, поред изучавања језичке реализације неопходно је изучавање контекста који је неодвојив и узајамно повезан са том језичком реализацијом.

Говорна култура повезана је са многим лингвистичким и сродним дисциплинама. Прагматика проучава говорни акт, чин, реализацију али и контекст и савремена говорна култура користи прагматичка истраживања. Нижи нивои истраживања говорне културе (елементарна говорна култура) у вези су са фонетиком и фонологијом, лексикологијом, морфологијом и синтаксом.

¹⁵¹ Уједначеност теоријских тумачења јавља се скоро као правило у литератури на руском језику. Разлике су само у степену модернизованости теорија, односно ширине схватања језичке културе.

¹⁵² Дело представља универзитетски уџбеник из теорије језичке културе.

¹⁵³ У руској литератури најчешће се користи термин *говорна култура* (*культура речи*).

¹⁵⁴ 60-их година прошлог века бављења говорном културом у Русији базирала су се на књижевно-језичкој правилности, да би се већ 70-их та истраживања усмерила на повезаност стилистике и прагматике са говорном културом.

Виши нивои истраживања повезани су са стилистиком, лингвистиком текста, анализом дискурса, социјалном психологијом и социолингвистиком, са етиком и естетиком.

Говорном културом може се овладати у мањем или већем степењу, у разним видовима и у различитим жанровима комуникације. Није неопходно да појединац подједнако успешно овлада свим видовима и жанровима комуникације. Важно је да овлада културом говора у актуелним видовима комуникације, односно у онима које су њему објективно важни.¹⁵⁵

Треба поменути и **говорну некултуру**¹⁵⁶ која се огледа у намерном нарушавању принципа и критерија говорне културе и говорног понашања најчешће за остварење сопствених неморалних циљева (најчешће у политичком дискурсу и у различитим видовима пропаганде). Средства за постизање тих циљева су лаж, ширење дезинформација, агресија у језику, говор мржње, итд.

Компоненте које чине комуникацију могу бити: екстралингвистичке, паралингвистичке (гест, мимика, поза, изглед) и лингвистичке (језичке). Говорна култура не може их посматрати одвојено јер су оне обично тесно повезане.

Општи проблеми и критеријуми говорне културе конкретизују се у зависности од вида комуникације (у зависности од услова, жанра, ситуације). Говор се може реализовати у усменој и писменој форми па, према томе, говорну културу можемо делити и према начину реализације.

Теорија говорне културе обухвата и проучавање језичких норми. Савремена норма није ограничена на фонолошки, лексички и граматички ниво, већ нормирање, поред формалне, обухвата и функционалну норму.

Поред критеријума језичке правилности и стилистичке усклађености, постоји низ критеријума којима се бави теорија језичке културе а који потичу још из античког доба. То су следећи критеријуми: тачност, логичност, јасноћа, чистота, изражајност, богатство, естетичност, сврсисходност. За савремени руски језик карактеристична је тесна повезаност ових критеријума с функционално-стилистичким нормама, што значи да квантитет и квалитет сваког од ових критеријума зависи од функционалног стила. (Нпр. научни текст као своју интегралну особи-

¹⁵⁵ Посебно је важно да појединац овлада оним врстама дискурса који су важни за професију којом се бави.

¹⁵⁶ *Антикултура речи.*

ну има тачност и логичност, док су за језик књижевности карактеристични изражајност, речничко богатство и естетичност.)

Један од принципа језичке културе јесте то да комуникација треба да се остварује у складу са поштовањем етикеције, говорне и писане.

Видели смо да говорну културу према начину реализације можемо поделити на културу усменог и писменог говора. Култура усменог говора подразумева културу слушања, а култура писменог говора културу читања. Поред перцепције, култура говора се бави и говорном продукцијом.¹⁵⁷

Спој реторичких учења и савремене теорије говорне културе препознаје се у говорним стратегијама и тактикама у сложеним ситуацијама комуникације. Данас се том проблематиком бави **функционална говорна култура**.¹⁵⁸

Веденскаја и др. *Русский язык и культура речи* описује стање у савременом руском језику (нарушавање традиционалних књижевних норми, низак стил писменог и усменог говора, вулгаризација јавног говора) које већ дуго изазива бригу лингвиста али и других који користе језик у професионалне сврхе. Снижавање нивоа говорне културе разних друштвених слојева, па чак и интелигенције, изазвало је потребу константног изучавања говорне културе на свим нивоима образовања.

Поред основних лингвистичких знања¹⁵⁹ (која су, наравно, неопходна да би се достигао висок степен говорне културе) ова књига пружа и знања из стилистике и реторике. Међутим, најважнији део посвећен је питањима говорне културе.

Говорна култура схваћена је као владање нормама књижевног језика у усменој и писменој форми, при чему се остварује избор и организација језичких средстава одговарајућих датој ситуацији да би се задовољио циљ комуникације, а све то у складу са етичким нормама датог језика. Говорна култура садржи три основне компоненте: нормативну, комуникативну и етичку. Нормативни аспект говорне културе сматра се најважнијим, међутим, норма је овде широко схваћена, а не уско као неки ограничавајући фактор језика.

Комуникативни аспект налаже такав избор језичких средстава који може остварити циљ комуникације. С тим у вези говорници морају

¹⁵⁷ Карактеристикама читања и слушања текстова из различитих функционалних стилова као и продукцијом тих текстова бави се Васиљева (1990, 128–220).

¹⁵⁸ Васиљева (1990, 220–248).

¹⁵⁹ Стицање основних лингвистичких знања спада у домен језичке културе.

владати функционалним стиловима свога језика, али и оријентисати се на основу прагматичких услова комуникације од којих зависи избор и организација језичких средстава.

Етички аспект подразумева знање и коришћење правила језичког понашања у датим ситуацијама. Под етичким нормама подразумевамо етикецију (говорне формуле поздрављања, питања, молбе, захваљивања и сл., обраћање на „ти“ односно „Ви“, избор имена, презимена или надимка, форме обраћања и др.)

На етикецију утичу екстралингвистички фактори: узраст учесника комуникације, њихов социјални статус, карактер односа међу њима (службени, несљужбени, другарски, интимни), време и место комуникације итд. Говорна етикеција има националне специфичности. Сваки народ има изражен сопствени систем етикеције.

Комуникативне особине говора које истиче ауторка јесу следеће: тачност, разумљивост, чистота, богатство и разноврсност, изражајност.

Као што су стилистичка проучавања придружена теоријским проучавањима језичке културе, у руској литератури се примећује придруживање још једне дисциплине – реторике. Изучавањем најефективнијих метода и начина за убеђивање у процесу комуникације бави се посебна дисциплина – теорија аргументације (нова реторика). Максиме успешне комуникације, принципи кооперативности и принципи учтиве комуникације део су изучавања теорије језичке културе.

И слушање је део језичке културе и доприноси ефективности комуницирања. По неким истраживањима умеће слушања не поседује више од 10% испитаника. Слушање представља процес перцепције, разумевања нечијег говора. Слушање је могућност усредсређивања на говор саговорника, способност издвајања из говора идеје, мисли, емоције, ставове свога саговорника. То је психолошка способност која се остварује при контакту с другим човеком. Слушање зависи од личности, карактера и интересовања слушаоца, његовог пола, узраста, друштвеног и службеног положаја. Нпр. доказано је да су жене пажљивије и бољи слушаоци од мушкараца. Исто, подређени (нпр. на послу) пажљивије слушају своје надређене, него обрнуто.

Постоје две врсте слушања: нереклексивно (пасивно) – умеће пажљивог слушања без изношења својих ставова, и рефлексивно (активно) – подразумева активно учешће у говор сабеседника.

И други руски уџбеници, па и Максимовљев, *Русский язык и культура речи*, баве се језичком културом тако што читаоца и корисника

уводе прво у основне садржаје опште лингвистике. Основи реторике се увршћују у област говорне културе, где се чак, конкретно, могу видети и применити оне комуникативне говорне особине, али и стилске фигуре којима се бави стилистика.

Да би се подигао ниво говорне праксе, неопходно је, пре давања икаквог савета или препоруке, теоријски обрадити проблеме језичке културе, у свим жанровима свих функционалних стилова, у свим комуникационим ситуацијама, а посебно у онима који су неопходни за омогућавање нормалног функционисања појединаца у савременом друштву.

Култура комуникације односи се и на правилну употребу техничких средстава која нам омогућавају комуникацију, те се посебно у данашње време мора усталити (па чак и нормирати) коришћење телефона, мобилног телефона, телефакса, електронске поште, пејџера и сл.

Под говорном културом сматра се такав избор и организација језичких средстава, која омогућавају најефектније достизање постављених задатака у одређеној говорној ситуацији с обавезним поштовањем књижевно-језичке норме. Норма књижевног језика је општеприхваћено употребљавање језичких средстава, обавезно за све говорнике датог језика. Две основне особине норме јесу устаљеност и променљивост. Устаљеност умногоме омогућава сукцесивност културних традиција народа, континуирани развој националних књижевности. Школа је стуб усвајања норми.

Променљивост језичке норме је неопходна. Развојем друштва развија се и језик. Норма, као и сам језик, мења се под утицајем разговорног језика, дијалеката, позајмљеница, лексике различитих социјалних и професионалних група.

Промене у језику имају за последицу појављивање варијаната неких норми. То значи да једно значење или једна људска мисао могу бити изражени на различите начине, помоћу различитих речи и различитих граматичких средстава. Може се рећи без преувеличавања да се варијантност норми јавља као неизбежни пратилац развоја једног динамичног језика какав је руски. Варијанте могу бити типична обележја неког функционалног стила.

Још један уџбеник за више школе, *Русский язык, культура речи* М. В. Невежине, представља савремена теоријска достигнућа из области стилистике и функционалних стилова, језичке културе и пословне етикеције. Оно на шта је посебно стављен акценат је административни

и публицистички стил, а ауторка издваја пословну комуникацију као важан сегмент комуникације у савременом друштву.

Ми не можемо данас говорити више о језичкој или говорној култури уопштено. Сам језик је обавезно раслојен, те говорити о општој говорној култури више није упутно. Невежина посматра говорну културу кроз сваки функционални стил посебно.

И овде је говорна култура схваћена као владање нормама књижевног језика у усменој и писменој форми, али и као умеће употребе изражајних језичких средстава у различитим условима комуникације и у складу са циљем комуникације. Говорна култура има два нивоа: говорну правилност и говорну вештину.

У савременој руској лингвистици данас разликујемо два нивоа говорне културе – *нижи* и *виши*. Нижи ниво подразумева правилност, тј. поштовање норми руског књижевног језика на свим нивоима.

Када човек овлада правилним и добрим говором, он достиже виши степен говорне културе. То значи да није важно само не правити грешке, него знати одабрати најбољу формулацију за оно што се жели изрећи, а да при том циљ комуникације буде испуњен. Висок ниво говорне културе представља особину културног и образованог човека и циљ коме сваки говорник треба тежити.

Говорна култура садржи три аспекта: *нормативни, комуникативни и етички*.

Било је речи о нормативном аспекту. Можда треба поновити да норма не може бити сведена на то да ли је нешто правилно или неправилно, већ мора да има флексибилност о којој је било речи – нешто је у једном случају допустиво док у другом није, а то зависи од контекста.

Комуникативни аспект подразумева владање функционалним стиловима одређеног језика, добру оријентацију у прагматичким условима комуникације од којих зависи избор и организација језичких средстава.

Под етичким аспектом најчешће се мисли на говорну етикецију (усмену и писмену). Говорна етикеција је микросистем национално специфичних језичких јединица, прихваћених и прописаних у једном друштву. Помоћу њих се установљава контакт између сабеседника. И унутар система средстава говорне етикеције постоји функционално-стилистичко раслојавање синонима. Говорна етикеција минимално се појављује у научном стилу, више у публицистичком, још више у административном, а највише у разговорном и књижевноуметничком. *Формуле учтивости* представљају типичне ознаке етикеције.

Говорна култура се ослања на читав низ сродних дисциплина али и на логику, психологију, педагогију, социологију... Често говорну културу изједначавају са стилистиком, али говорна култура има шире границе, не бави се искључиво функционалним стилизовима и стилистичким средствима. Говорна култура има и теоријски и примењени карактер. У домену теорије говорна култура се ослања на фонетику, граматику, стилистику, историју језика, док се у домену праксе везује са реториком.

Основни задатак говорне културе јесте очување књижевног језика и његове норме. Овде видимо националну важност говорне културе.

Невежина руску говорну културу дели на две целине које имају своје подтипове:

1. Прва целина обухвата подтипове који се налазе изван граница књижевног језика. То су: народни, прости и арго тип.

Народним говором говори се у селима, обележје му је дијалекат.

Простим говором говоре необразовани. Њихов говор карактерише непознавање функционалних стилова сопственог језика као и непознавање његових норми. Носиоци оваквог говора своје говорно неумеће покушавају надоместити употребом страних речи чије значење ни не познају. Једно од обележја ове врсте говора јесте јака дијалекатска основа. Говорници знају да постоји књижевни престижан говор али га не познају у довољној мери и муче се да у свом говору користе нека обележја „доброг“ говора, те у њиховом изражавању наилазимо на мноштво поштапалица.

Арго се користи да би се нека информација сакрила од особа које нису директно укључене у процес комуникације. Данас најчешће арго представља тајни говор лопова, наркомана и других маргинализованих друштвених група.

2. Друга целина говорне културе обухвата типове који припадају сфери књижевног језика а разликују се само по нивоу говорне културе говорника. То су елитни, средње-књижевни и фамилијарно-разговорни тип.

Елитни тип означава максимално владање свим могућностима једног језика, што подразумева успешно коришћење оног функционалног стила који захтева одређена комуникативна ситуација, затим строго разликовање особина усмене и писмене реализације говора, успешно коришћење језичког богатства (синоними, различите форме изражавања, а у говору – разноврсне интонације), поштовање свих норми, наравно и етичких, и што је најважније – увек и све у језику

користити сврсисходно и не злоупотребљавати стране речи. У исто време говорници тог елитног говора добро и слободно владају језиком, тако да се могу играти са њим, употребљавати разноврсна језичка средства тако да она одговарају датој ситуацији. Треба рећи да говорници елитног говора имају критички однос према говору, како према туђем, тако и према сопственом, са циљем да постигну савршенство у изражавању. Често преиспитују сопствено познавање језичких норми, консултују правописне и друге језичке приручнике и речнике. Елитни тип говорне културе повезан је са високом општом културом, не везује се само за поштовање норми стандардног језика. У време пре стандардизације неког језика, или данас, међу људима на селу где се говори неким дијалектом, постоје говорници елитног типа говора. Тај говор није само правилан, већ и стваралачки, пре свега учтив, прилагођен саговорнику, циљу и условима комуникације. Број оваквих говорника у једној заједници никада није велики. Друштвена елита не мора говорити елитним типом говора. Други назив за елитни тип говора је **полифункционални тип**.

Говорници **средње-књижевног типа** говора нису до краја овладали књижевним језиком, тј. његовим нормама. Дешава се да чине говорне и комуникативне грешке. Ови говорници оријентишу се према говору медија, а медији најчешће у својим текстовима шире средње-књижевни тип говора. Говорници средње-књижевног типа говора не владају добро свим функционалним стиловима, већ најчешће оним који је својствен професији којом се баве као и разговорним стилем. Слабо користе речнике и друге језичке приручнике, а своје изражавање сматрају перфектним. Овај тип говора је најмасовнији. Однос према елитном типу говора код говорника средње-књижевног типа је различит, они или теже да њиме овладају или су противници елитног типа. То зависи од нивоа опште културе појединца. Различито је понашање и према страним речима. Овом типу својствено је или стремљење ка свему што је страно (у животу и у језику) или ксенофобија.

За **фамилијарно-разговорни тип** карактеристично је владање само разговорним стилем. У овом типу говора обилују нестандартна лексика, жаргонизми, језичке грешке. Носиоци овог типа најчешће су млади људи.

Еколингвистика представља нови правац говорне културе. Предмет еколингвистике је култура мишљења и говора, заштита и „оздрављење“ књижевног језика, проналажење и одређивање правца његовог обогаћивања и усавршавања, естетика говора.

Ауторка истиче следеће комуникативне особине говора: правилност, тачност, логичност, чистота, изражајност, богатство и сврсисходност.¹⁶⁰

Једним од највећих достигнућа у области славистичке теорије језичке културе можемо слободно назвати руски енциклопедијски речник *Култура русской речи*¹⁶¹ који је изашао у оквиру пројекта Института за руски језик Руске академије наука 2003. године. Речник представља прво енциклопедијско издање о руској говорној култури и савременом истраживању у тој области. Садржи објашњења основних појмова теорије говорне културе, функционалне стилистике, реторике, а, такође, и неких појмова из теорије комуникације и других посебних дисциплина које су у вези са говорном културом. Речник се ослања на сличне претходне добре речнике из богате руске лингвистичке традиције. Ово капитално дело неопходно је за изучавање теорије језичке културе али може служити и као практични приручник и у ту сврху могу га користити наставници, студенти, ученици средњих школа, и сви они који желе правилно, изражајно и убедљиво говорити и писати, посебно новинари, лектори, уредници и издавачи, правници, маркетиншки стручњаци и др.

Циљ речника је показати повезаност језичке културе са другим теоријским и практичним дисциплинама. Проблематика језичке културе више није само скуп језичких норми већ и изражајност и ефективност исказа. У данашње време језик који нас константно окружује и који има највећи утицај на формирање говорне културе појединца и друштва јесте језик медија. Зато већину проучавања савременог језика треба усмерити баш према језику медија, те се савремена лингвистика мора бавити појавама као што су лингвистичка демагогија, вербална (језичка) агресија, језичка манипулација и сл.

И у овом речнику срећемо се са дефиницијом говорне културе која се не разликује од оних са којима смо се раније сретали. „*Култура речи* (культура владения языком) – это такой выбор и такая организация языковых средств, которые с учетом ситуации общения и при соблюдении собственно языковых, коммуникативных и этических норм позволяют обеспечить наибольший эффект в достижении поставленных коммуникативных целей.“

¹⁶⁰ Не бисмо се овде задржавали јер је о комуникативним особинама говора већ било речи у раду. Наша одређења (преузета већином из руске литературе) не разликују се од закључака које у свом уџбенику износи Невежина.

¹⁶¹ Иванов и др. (2003).

Говорна култура подразумева поштовање три типа норми: језичке (фонетске, лексичке, граматичке), етичке (говорна етикеција) и комуникативне (правила ефективне комуникације).

Са говорном културом повезана је култура владања функционалним стиливима: разговорним, књижевноуметничким, научним, публицистичким и административним. Култура употребе функционалних стилова једног језика незамислива је без овладавања стилистичким ресурсима тога језика.

Широко схватање говорне културе као дисциплине која изучава услове, принципе, правила и средства оптималне организације усменог и писменог изражавања представља, у суштини, главне тенденције развоја савремене руске лингвистике.

Можемо сјединити изучавања говорне културе, реторике и стилистике, због тога што се реторика може схватити као учење о општој ефективности говора, а не само као учење о ораторској вештини каквом се сматрала у античко доба. Ефективни говор подразумева одабир између језичких средстава, а питањима избора традиционално се бавила стилистика. Оваквим сједињавањем сродних лингвистичких дисциплина добија се општи корпус појмова и термина које користе све три дисциплине.

Владање изражајним језичким средствима представља један од обавезних услова за формирање нових текстова у различитим функционалним стиливима. Тако, на пример, у већини публицистичких текстова може се видети употреба поређења, епитета, метафора и других стилских фигура, чиме се показује да стилске фигуре и тропи нису само одлика књижевноуметничког стила.¹⁶² Није довољно само познавати фигуре и тропе, него је потребно и знати у којим функционалним стиливима их је могуће наћи, као и где их је најбоље употребљавати да би се постигла максимална ефективност израза.

Савремена научно-методолошка истраживања довела су до израде типологије најраспрострањенијих грешака и недостатака који се јављају у говору. За означавање ове важне сфере истраживања појављује се

¹⁶² Данас су популарна истраживања везана за метафору, која се не схвата више као стилска фигура већ као израз човекова поимања света и сопствене околине (О томе је писала Душка Кликовац у књизи *Метафоре у мишљењу и језику*, Библиотека XX век, 2004. Београд).

термин **ератологија**.¹⁶³ Ератолошка истраживања посебно су корисна у настави језика, али и за језичку праксу уопште.¹⁶⁴

Теорија језичке културе у украјинистици

Као и у осталим језицима којима смо се бавили, и у украјинском језику постоји схватање да је језичка култура део опште културе и једна од њених манифестација – језичка култура је прва ознака културе појединца. Оно што је карактеристично за руски језик а видимо и у украјинском, што није случај са осталим словенским језицима, јесте многобројност уџбеника за језичку културу. Самим тим, види се да је настави језичке културе у Украјини посвећена велика пажња.

Исто тако се може видети да постоји велики број, пре свега, практичних приручника, али они у себи садрже теоријски део (најчешће као уводни део), а циљ таквих приручника јесте васпитавање говорника да правилно говоре и пишу, да се правилно изражавају. Подизањем језичке културе појединаца, подиже се језичка култура народа који ти појединци чине.

У уводном делу књиге *Култура украјинської мови*¹⁶⁵ износе се теоријски постулати украјинске језичке културе¹⁶⁶. *Језичка култура* схваћена је као грана лингвистике која повезује умеће правилног говора и писања са правилним избором језичких изражајних средстава. Ако се пројектује на конкретан језички систем, језичка култура утврђује норме: лексичку, граматичку, стилистичку, ортоепску и ортографску.

Само се у време настанка науке о језику језичка култура могла сматрати саставним делом лингвистике. Језичка култура се пре свега из кру-

¹⁶³ *Ератология*.

¹⁶⁴ Свим поменутих областима (појмовима из области говорне културе, реториком, функционалним стиливима, стилским фигурама и тропима, грешкама и недостацима у говору) бави се овај речник. Концепт теорије језичке културе с почетка рада базиран је претежно на теорији која се појављује у овом енциклопедијском речнику, с тим што смо се трудили да је прилагодимо српском језику.

¹⁶⁵ Јермољенко и др. (1990).

¹⁶⁶ У украјинском језику ова дисциплина зове се *культура української мови*. Реч *мова* је вишезначна и у зависности од контекста може се преводити као језик или као говор. Трудићемо се да у складу са контекстом говоримо о језичкој, односно говорној култури.

га лингвистичких дисциплина осамосталила као практична дисциплина. Она је неодојива од других сродних области лингвистике као што су стилистика, лексикологија, граматика, историја језика (посебно књижевног), теорије превођења. Данас не можемо замислити било какву наставу друштвених, али и природних наука без учења говорне културе.

Језичка култура подразумева и опште прихваћену *говорну етикецију*: формулске изразе поздрава, молбе, питања, захваљивања и сл. који зависе од дате ситуације, социјалног статуса говорника и саговорника, њиховог пола и узраста...

Социолингвистички и етнопсихолошки моменти дуго нису улазили у сферу језичке културе која се до скоро бавила само препорукама да ли је нешто правилно, односно неправилно, у складу са нормом односно противно норми. Са развојем културе, а посебно у вишенационалним заједницама, велику тежину добијају социолингвистички и психолингвистички аспекти језичке културе. Језичка култура је задужена да пажљиво и брижљиво формира односе међу језицима (то јест међу говорницима) сваког народа.

Данас смо често сведоци језичког нихилизма израженог у формули да није важно како неко говори, а то се читава код људи који се немарно односе према сопственом говору. Одгајани у атмосфери стереотипа и масовне културе, они не могу бити творцима оригиналних идеја. Данас, у већини, однос према култури свог језика и језика целог друштва је лош, те је сам ниво језичке (па и опште) културе целог друштва веома низак.

Поред тога што подразумева општу културу појединца, језичкој култури морамо додати још једну категорију – етичку, која се огледа у љубави према матерњем језику, језичко-националној самосвојности која постаје реалност само при активном односу према речима, када постоји потреба за брушењем сопственог језика, за слушањем и схватањем речи, и овладавањем језика који се почиње користити као средство за изражавање сопствених мисли.

Флексибилност и динамичност норми морају постојати. У пракси нормативна теоријска одређења не морају увек бити испоштована. Норма се не сме односити само на општу језичку правилност, односно неправилност, већ и на стилистичку прикладност, односно неприкладност. Норма се кодификује у речницима и граматикама, међутим, она се кроз њих не може изразити у потпуности. Речници и граматике не могу описати и прописати целокупну употребу језичких средстава, а не могу ни испратити саму динамику књижевнојезичке норме. То се може виде-

ти по неологизмима и okazaционализмима који су се појавили и заживели у језику али их још увек нема у речницима.

У стваралачкој особитости речничко богатство стимулише и буди језичке могућности. Управо у таквим, стваралачким ситуацијама језичка култура служи као оријентир. Уколико језичка култура спречава стваралаштво у језику, ако брани слободан избор речи, конструкција, фразеологизма, можемо је изједначити са пуризмом. Пуристичке тежње могу имати и позитиван и негативан карактер у зависности од становишта књижевног језика према њој. Тако, на пример, белоруски књижевни језик препун је варијанти јер још увек не постоји чврсто нормативно гледиште.¹⁶⁷

Функцију регулисања коју обавља језичка култура можемо квалификовати као култивисање језика. Сама ова функција важна је за украјински књижевни језик јер обезбеђује језичку стабилност повезујући традицију са иновацијама.

Оно што је данас реални проблем украјинског језика јесте продор великог броја англицизама, што се може повезати, не само са функционалним потребама већ и са модом у језику.

У украјинском језику је до сада више пажње посвећивано култури писаног говора на штету усменог. Норма у усменом говору постојала је само на нивоу ортоепије. Из тога је проистекао тако низак ниво усменог говора, посебно је ситуација лоша у електронским медијама. Оба вида реализације говора, односно њихова култура, изискује данас додатна темељна проучавања.

Украјински говор обилује *стереотипима*. Стереотипно изражавање није одлика неког посебног стила, оно се појављује у свим функционалним стилевима украјинског књижевног језика и у свим друштвеним слојевима.

Симболичка функција језика веома је важна за Украјинце. У доба комунизма чинили су конститутиван народ у Совјетском Савезу, да би се деведесетих година осамосталили. Исто смо видели и код других народа који су живели у државама у којима њихов језик никада није био фаворизован, негде чак и потискиван од стране доминантнијег.¹⁶⁸

¹⁶⁷ У овом смислу пуризам се изједначава са чврстом нормом, која је, како видимо, неопходна белоруском језику (али и српском језику). На основу тога може се видети сличност белоруског и српског језика.

¹⁶⁸ Симболичка функција језика (иако ту функцију има сваки језик) посебно је важна код Хрвата, Словенаца, Словака. Ти народи су у доба комунизма живели са другим народима (СФРЈ, Чехословачка).

У уводном делу књиге *Як ми говоримо* Б. Антоњенка-Давидовича истиче се важност језичке и говорне културе сваког појединца. Говор сваког појединца има индивидуалне црте које се огледају у богатству, односно сиромаштву лексике, у употреби речи и обрта, у формирању реченица и исказа. Тако и говор целог народа има своје изражајне, њему својствене особине; сваки народ у свој језик утка нека посебна значења.

Из онога како се у некој заједници говори, може се видети општи развитак те заједнице, стање у образовању и културни ниво. Што су говорници неког језика културнији, то је сам тај језик развијенији, богатији је његов лексички фонд, разноликији епитети, метафоре, поређења, шаролика је употреба пословица и изрека. Немогуће је да особа коју одликује високи интелект у исто време има примитиван говор.

Данас влада знатна равнодушност украјинских говорника према сопственом говору. Многи сматрају говор пуким комуникацијским инструментом који служи једино споразумевању.

Борба за језичку чистоту и високу језичку културу јесте борба за културу уопште. Бригу за очување језичке културе морају водити сви они који се језиком баве: лингвисти, новинари, уредници и издавачи, итд. Задатак језичких приручника, новина, научно-популарних и књижевних дела јесте да константно утиче на усавршавање и обогаћивање говора милиона читалаца.

На говор неког народа утичу друштвено-историјске, економске и политичке прилике. Нове потребе и нови начин живота изискују нове појмове. И украјински језик временом се мењао. На његове промене веома су утицали политички и историјски услови (распад Совјетског Савеза).

Одувек је руски језик вршио велики утицај на украјински језик, а посебно у доба Совјетског Савеза. Много је руских позајмљеница у украјинском и у књижевности и у живом народном говору.

Теорија језичке културе у словакистици

Једна од важнијих књига која се бави теоријом језичке културе, и то не само са тачке гледишта словачке лингвистике, јесте уџбеник *Základy jazykovej kultúry*¹⁶⁹. Овај уџбеник, иначе намењен студентима по-

¹⁶⁹ Краљ и др. (1990).

следње године филолошких факултета, бави се свим оним елементима који улазе у широку област језичке културе. Наша гледишта о теорији словачке културе у већини су се базирала на овом уџбенику који и сам представља резиме највећих савремених достигнућа у тој области.

Језиком, његовом изградњом и развојем баве се многе лингвистичке дисциплине али ни једна тако широко као језичка култура. Појам културе омогућује опште оцењивање језика и његовог стања у истој етапи развоја. Омогућава видети језик управо као културну појаву, запазити развојни ниво језика с тачке гледишта законитости његове културе и култивисања и дефинисати однос друштва према њему. Уз помоћ језика и језичке културе може се донети закључак о културном стању неког друштва.

Ако језичку културу схватимо као језички квалитет, можемо се запитати чиме се тај квалитет означава и могу ли се ти критеријуми идентификовати. Ако утврдимо те критеријуме онда можемо оцењивати и појединачне језичке изразе и поједине говорнике неког језика и средства за оцењивање и вредновање властите језичке продуктивности и језичког понашања. Све је ово веома важно и за саму праксу.

Такве оцене означавају стање језика, његову норму и развој. То је материјал који се мора узимати у обзир када се говори о језичкој култури.

Динамика развоја и закон културе језика. Динамика људског мишљења и људског рада имају непобитан смер усавршавања, а такође и језик има тај непобитни законити смер усавршавања. Култивисање и култура језика су законите. Законитост култивисања и култура језика изражавају се у социјалној сфери, зато је то социјална специфичност. Људи побољшавају услове свог живота и рада, и ако сарађују са законитостима културе језика, они свој језик култивишу.

Култивисање језика се изражава у својој усклађености са потребама човека, у развијању и побољшавању услова за испуњавање многобројних улога језика. Ти услови могу бити интерни (квалитет самог језика) или екстерни (како се језик употребљава и околности у којима се употребљава). Тако можемо разликовати културу језика (и говора), културу језика једног народа, и културу језика појединца. Овде постоји дистинкција између термина култура језика и језичка култура (култура једне језичке заједнице) и култура језичке употребе.

Култура језика је процес, ступањ и стање усавршавања језика, у ширем смислу то је и резултат испољавања језика у његовој диференцираности и еластична стабилност његових средстава. Култура језика је

израз постигнућа целокупне културе једног друштва. Модерна друштва не могу се задовољити с интуитивним и практичним познавањем језика. Неопходно је темељније изучавање различитих форми комуникације. Самим развојем друштва и његовом организацијом расту и комуникативне улоге језика. Теоријским изучавањем помаже се диференцијација језика и фиксирање његових средстава, ствара се предуслов за виши ниво развоја језика као и на развој језичке културе самих говорника. Теоријским изучавањем култивише се и сам језик: диференцирају се и устаљују његова средства, помажу се унутрашњи развојни процеси, повећава се могућност за напредак културе говора. То је извор за даљу динамичност језика и његовог култивисања.

Теорија културе књижевног језика формирала се захваљујући теоријама Прашке школе.

Сам језик није ограничен на обављање говорних улога и не може се а priori говорити о томе да ли језик може бити некултивисан. Ако језик користи особа која има високу културу, тај језик може обављати сваку функцију. Култивисан говорник култивише сопствени језик, док некултивисани говорници могу свој језик кварити, загађивати, дестабилизovati, могу користити језичка средства несврсно и тиме приметно отежати остваривање функција језика. То су негативни утицаји ниске језичке културе на културу језика.

Језичка култура представља ниво језичке праксе неког друштва и савремену слику добијену квалитетним општим стањем употребе језичких средстава у пракси, то јест у говору. У језичкој култури се испољава култура језика. Као наука, језичка култура је учење о усавршавању говора.¹⁷⁰

Језичка култура може заостајати за високом културом језика, тј. за стањем високе теоријске разрађености, до чега доводе различити узроци (слаба или лоша теорија културе језика, односно теорија књижевног језика, на пример, пуризам; нагле друштвене промене; утицај неког страног језика, на пример, утицај енглеског језика на многе језике у свету последњих деценија). На језичку културу врше утицај следећи чиниоци: а) култура језика (нарочито разрађеност и прихваћеност језичких норми); б) језичко образовање; в) језичко знање; и г) културни ниво друштва.

Култура језика утиче на језичку културу посредством језичке норме. За језичку културу пресудна је разрађеност, приступачност и прихва-

¹⁷⁰ Језичка култура (jazyková kultúra) овде има синонимно значење са појмом говорна култура.

ћеност језичких норми од стране говорника. Језичка норма се установљује у лингвистичким радовима, монографијама, уџбеницима. Развој језика подразумева и промену његових норми те промена у пракси мора бити праћена променама у нормама и обрнуто.

И словачки језик има проблеме у поштовању норми у усменом изражавању. Још увек се традиционално даје предност писменом изражавању, те је тако норма чвршћа и боље се поштује у писменом изражавању, на уштрб усменог. Међутим последњих година долази до позитивног помака. У језичким уџбеницима скреће се пажња на усмено изражавање, говори се о развијању комуникативних вештина ученика, о реторици.

Лингвистичко образовање је важан чинилац језичке културе. Лингвистичко образовање је предуслов да се теоријско знање примени у пракси. Оно што се може замерити језичким уџбеницима јесте то да су увек у мањем или већем раскораку са језичком реалношћу и са променама у језику. Постоји конзервативна тенденција у лингвистичким радовима где се слабо назире динамичност која је, како је речено, основна особина језика. Ако се у најбољем случају и описују неке језичке промене то су оне које су се својом редовношћу у појављивању, може се рећи, већ усталиле у језику. Неопходно је да лингвисти схватањем развојних тенденција у језику, предвиде нове појаве и промене у језичкој пракси. То од лингвиста захтева прогностички приступ језику. Међутим, нема такве лингвистичке теорије која би имала израђени и потврђени методолошки апарат за пројективне нормативне радове.

Директан утицај на образовање имају популарне публикације, практични приручници, међутим, и ту постоји иста асиметрија – приручници такође каскају за променама у језику.

Језичко образовање допуњује се на различите начине. Један од њих је ваншколско језичко образовање, где на језик ученика врше утицај прочитана литература, новине, телевизија, позориште...

Језичко знање има много сегмената, а најважнији су следећи: а) језик као објективна постојећа друштвена појава; б) говорна способност; в) комуникативна ситуација; г) рефлекс говорне способности у складу језика и комуникативне ситуације; д) културни ниво друштва.

О културном нивоу друштва већ је било речи.

Култура говора¹⁷¹ је мера, ниво коришћења и способности употребе језичких средстава (али и физичких – мимике и гестова) у кон-

¹⁷¹ Kultúra jazykového prejavu.

кретном случају, и то с обзиром на предмет, комуникативну ситуацију, адресата и циљ конкретне комуникације. Култура говора бави се искључиво усменим видом изражавања те се она бави и пратећим нејезичким средствима говора, као што су мимика и гестови, а и физичким језичким средствима као што су јачина, боја, висина гласа.¹⁷²

Већ смо раније говорили о томе да су стилистика, реторика и језичка култура повезане и да чине један систем. Стилистика и реторика повезане су са језичком културом, али оне нису идентичне са њом и не могу је заменити. Стилистика је једна од лингвистичких дисциплина (није независна наука) док реторика има статус самосталне науке. Између стилистике и језичке културе као теоријских дисциплина постоје суштинске разлике.

Стилистика класификује, описује вредности језичке јединице с тачке гледишта њене стилистичке важности и употребљивости, износи предлоге како створити неки текст, док *језичка култура* (као наука) квалификује језичке употребе, језичко понашање и ниво језичке културе заједнице, открива услове и особине добре употребе језика, указује општи циљ и смер језичког (комуникацијског) развоја, али се не бави појединим областима језичког система нити резултатима или употребама језика – укључује укупне његове саставне делове са гледишта комуникативне вредности и ванјезичких чинилаца.

Реторика, као савремена дисциплина, доживела је велике трансформације у односу на то како је изгледала у прошлости. Од свог настанка, реторика је имала за циљ вршење утицаја на слушаоце, убеђивање слушаоца у нешто и придобијање и уверавање слушаоца у сопствене ставове и схватања. Ови циљеви остали су својствени и савременој реторици која је постала област изучавања говора, говорног понашања, изражајних средстава, грађења текста. Данас можемо говорити о *новој реторици* као теорији појединачног говорног резултата и језичке употребе а ефекат, убеђивање, аргумент и публика суштински су појмови реторике.

За разлику од реторике језичка култура (као наука) се не усмерава посебно на механизме и средства којима се утиче на слушаоце, него на усавршавање говорног изражавања уопште, у свој његовој комплексности. У томе лежи основна разлика између реторике и језичке културе.

¹⁷² О језичкој култури усменог изражавања в. Краљ и др. (1990, 95–107), а о језичкој култури писменог изражавања н. д. 108–110 стр.

Предуслови, захтеви и критеријуми језичке културе:

1. добро познавање предмета, односно појаве о којој је реч;
2. иста слика света и заједничка култура учесника у комуникацији;
3. познавање језичког система и језичке норме књижевног језика као динамичког система могућности;
4. усвајање богатог инвентара изражајних комуникативних средстава;
5. поштовање организације (норми) језика, његове стабилности, историјског континуитета и идентитета;
6. креативна употреба језичког система;
7. диференцирање употребе језичких средстава;
8. истинито, јасно, лексички, граматички и стилистички чисто изражавање;
9. једноставност, тачност, сврсисходност и једнозначност употребљених средстава;
10. погодност и примереност употребљених комуникативних средстава;
11. логичност говора;
12. погодна употреба сликовитог изражавања (метафора) с обзиром на естетичност и еуфоничност изражавања;
13. ефикасност, убедљивост и изражајност употребљених средстава;
14. садржајна испуњеност и оригиналност говора (без фразирања и клишеа);
15. економичност, ефективност и јасноћа говора;
16. узимање у обзир времена, места, ситуације и контекста комуникације;
17. промишљена, одабрана и примерена форма комуникације;
18. посебни осврт на адресата у комплексу физичких, психичких, ситуационих и других чинилаца;
19. добра комуникацијска активност, тј. добра реализација сигнала укључујући технику говора и писања, технику преноса из једне форме у другу (техника читања, мимика и гест);
20. примерено и уверљиво говорење.

Овај скуп чинилаца утиче на ниво и квалитет језичке комуникације, језичке употребе и културу говора. Комплексна појава говорне културе са поделом на мале делове указује пут од теорије ка пракси. Можемо

га искористити као инвентар, скуп критеријума за оцењивање језичке културе једног друштва и језичке културе одређене употребе.¹⁷³

Стање у словачкој језичкој култури не може се описати само једном речју, добро је или није добро. Да бисмо оценили ситуацију, крећемо од следећих претпоставки:

1. ниво културе словачког језика је висок;
2. језичка култура на нивоу целе заједнице је позитивна;
3. књижевни словачки језик је раширен на целој територији Словачке¹⁷⁴ и у свим слојевима друштва;
4. средства масовне комуникације су бројна;
5. културни и образовни ниво друштва континуирано расте;
6. постоје стабилне централне управне институције;
7. општи ниво јавног живота се перманентно поправља;
8. учвршћује се језичко знање у широким слојевима друштва.

Видимо да се ситуација са словачким језиком поправља, међутим још увек егзистирају неке појаве које негативно утичу на језичку културу. То су, пре свега, бирократско изражавање које се највише испољава у стереотипном изражавању и фразирању, затим осредњи, просечни ниво говора у средствима масовне комуникације, опадање језичког ауторитета неких културних институција (посебно позоришта), одсуство изучавања матерњег језика на факултетима природних и техничких наука, и смањивање броја часова матерњег језика на свим типовима школа и неефикасна припрема младих за јавно усмено говорење.

Теорија језичке културе у бохемистици

Књижевни чешки језик постоји од XIV века. С обзиром на тако дугу традицију, можемо кренути од претпоставке да бављење језичком културом (мада можда не под тим називом и довољно систематизовано) има исто толико дугу традицију. Пошто се наше интересовање базира на савременом стању нећемо улазити у историју бављења овом пробле-

¹⁷³ Више о томе н. д. 61–94. стр.

¹⁷⁴ Језичка култура Словака ван Словачке и уопште Словена ван њихових матичних земаља представља истраживачки проблем за будућност у проучавањима језичке културе.

матиком, али ћемо се овде осврнути на важне, пре свега лингвистичке догађаје који су обележили прву половину XX века.

Већ почетком прошлог века чешки књижевни језик је проширио функције на сва подручја живота и деловања па се појавила потреба за стручним деловањем и праћењем језичких појава. Усавршава се терминологија у разним областима. Долази до тзв. демократизације језика која се огледала посебно на лексичком, фразеолошком и синтаксичком плану. Демократизација језика се остваривала прихватањем говорних субстандардних елемената који су могли бити укључени у норму, као и одбацивањем архаичних елемената из стандардног језика.

У исто време млада генерација чешких лингвиста окупљена у Прашком лингвистичком кругу 1926. развија своју делатност. Бавећи се проблемима књижевног језика и језичке културе, Круг замера тадашњој кодификацији, као и пуристичкој пракси.

Прашки лингвистички круг почео је деловати 1926. и окупио је многобројне од тада водећих лингвиста, било као чланове (Н. Трубецкој, Р. Јакобсон, В. Матезијус, Б. Хавранек), било као излагаче на својим редовитим састанцима (О. Јесперсен, В. Брендал, Е. Бенвенисте). У дјеловању Круга судјеловали су и филозофи (Е. Хасерл, Р. Карнап) и књижевни теоретичари (Ј. Тињанов, Ј. Мукаржовски), а радови настали око Круга објављивани су у часопису *Travaux du Cercle linguistique de Prague*. Иако је било покушаја да се дјеловање Круга обнови и након Другога свјетског рата, најважнији су резултати постигнути управо у првих десетак година његова постојања.

Навешћемо основна теоријска начела Пражана: култивираност језика је појам надређен језичкој исправности, и одређена је потребама и применом књижевног језика с гледишта његове функционалности, сврховитости. Критеријуми функционалности су еластична стабилност стандардног језика, као и адекватност израза одређеној сврси. Адекватност је утврђена објективном и субјективном проценом, а постиже се језичким средствима која се функционално диференцирају и бирају. У неговању језичке културе лингвиста мора узети у обзир два фактора: и стабилност стандардног језика и његову функционалну слојевитост.

Посвећујући посебну пажњу функционалном аспекту језика и питањима језичке културе, Пражани су положили темеље модерној европској лингвистици.

Принципи теорије језичке културе у данашњој чешкој лингвистици засновани су на формулацијама Прашког лингвистичког кружока. Интерес за језичку културу само се наставља на традицију европског

образовања када се поново јавља интерес за проблеме културног изражавања. Као један од најзаслужнијих за ову проблематику у то доба наводи се Винокур, који се језичком културом бави у својим предавањима *Књижевни чешки језик и језичка култура* (1932) и у раду *Култура језика* (1925).

Као самостална дисциплина, теорија језичке културе конституише се углавном у словенским земљама (пре свега у Чешкој и Русији) и у Немачкој.

У ранијим концепцијама језичка култура је била ограничена углавном на сферу књижевног језика, баш зато што му је одлика конзервативност и зато што се у њему највише примењују захтеви спојени са изражавањем културног и организованог живота неке заједнице. Теорија језичке културе се, према томе, на почетку развијала у тесном споју са теоријом књижевног језика и функционалном стилистиком. Б. Хавранек, један од оснивача језичке културе као теорије негованог, култивисаног књижевног језика, има тезу да је циљ постићи устаљеност књижевног језика и његову прецизну функционалну издиференцираност у складу са особеностима средине и друштва у коме се користи.

Важна средства савремене језичке културе су кодификација, популаризација стандардног израза, школско и ваншколско образовање.

Теорију језичке културе можемо посматрати са две тачке гледишта: као статичну дисциплину која се бави стањем и резултатима одређеног језика на одређеном ступњу његова развоја, али и као динамичну дисциплину која спроводи јасан аспект деловања, процесуални у смислу побољшања, развијања датог стања. С тим у вези и схватање језика као предмета утврђеног нормирања и култивисања који је усмерен или ка променама или делимичним реформама и регулисању обрнутог од законитог, или ка очувању постојећег стања језика и његових реалних или привидних вредности одговарајућих датом стању и ступњу.

Широк предмет интересовања захтева интердисциплинарност тако да у теорији језичке културе имамо преплитање језичке културе и социологије, социolingвистике, етноlingвистике, језичке политике итд.

Језичка култура најчешће у језику делује у области грађења нових речи, стручне терминологије, у ортографији и ортоепији.

Иницијатори и творци области језичке културе у Чешкој биле су лингвистичке институције које су издавале речнике, граматике, стручне часописе, приручнике за кодификацију стандардног језика, или значајни појединци, лингвисти, писци, јавне личности и сл. Већ током тих триде-

сет година, а нарочито у раду послератних настављача прашке теорије стандардног језика предмет теорије језичке културе престаје се ограничавати само на књижевни језик. Теорија језичке културе, наиме, бавиће се могућностима изражавања једног језика (идиома који не мора бити стандардни) које могу искористити сви говорници тог језика у процесу споразумевања у конкретном случају а у зависности од искоришћавања дате способности коју говорници имају самим познавањем одређеног кода. Осим језичке културе, у смислу састава језичких средстава, укључује се култура изражавања, тј. говорна култура (култура усменог и писменог изражавања). Тиме се истовремено тачно дефинише разлика између језичке правилности (поштовање важеће кодификације) и језичке културе која је заснована на примереном коришћењу језичких средстава с обзиром на утврђену сврху и циљ комуникације (тако, на пример, у уметничкој књижевности фамилијаран тон и некњижевна средства могу бити прихватљива па чак и пожељна, што је функционално и жанровски одређено). Поред ових има и још мањих разлика између језичке и говорне културе. Док је језичка култура претежно институционалне природе (њоме се баве институције које објављују велике речнике и нормативне приручнике, академије наука и сл.), култура говора више суделује у пракси, помаже нарочито оним говорницима који својим јавним и службеним наступима највише врше утицај на језичку норму и који тиме формирају узус који околина прихвата. То су радници у медијима и редакцијама, писци, преводиоци, учитељи, политичари итд.

Посматрајући разлике између језичке и говорне културе долазимо до четири области теорије језичке културе:

1. Ниво средстава једног језика, наиме, највише творевине једног стандардног језика.
2. Развијеност и културно изражавање могућности стандардног језика (помоћу речника, граматике, правописа). Успех тог деловања је условљен добрим познавањем и поштовањем језика и његове норме, али и његових реалних промена. У томе често постоји велики конфликт супротних гледишта – конзервативног и прогресивног. Видимо да постоје различити степени толеранције према променама у језику.
3. Стање и ниво језичког испољавања у ризници сфера споразумевања, јавног и приватног, у говорној или писаној форми.
4. Културно и развијено изражавање способности и навика које говорници употребљавају у најразличитијим сферама јавног и приватног изражавања.

Иако се теорија језичке културе формирала као самостална дисциплина у XX веку, занимање за тај предмет има дугу традицију, повезану са нормирањем језика (стилизацијом говора и текста бавили су се још антички реторичари). Данашња теорија језичке културе надовезала се на тако дугу и плодну традицију.

Пуристичке тенденције, као део традиције теорије језичке културе у Чешкој, временом су јачале или слабиле, у зависности од друштвених, историјских и политичких околности у одређеном тренутку.

Теорија језичке културе у полонистици

Пољски језик, заједно са руским и украјинским, спада у ред оних којима говори највећи број људи из велике језичке заједнице словенских народа.

Потребно је нагласити да је нарочито у периоду транзиције земље пољски језик морао да реагује, посебно на лексичком нивоу. Нове цивилизацијске потребе захтевају стварање нових речи или позајмљивање из других језика.

У савременом пољском језику приметан је и приличан број речи енглеског порекла које су путем средстава јавног информисања – штампе, телевизије, радија – ушле у фонд савремене пољске лексике, што се, уосталом, запажа и у другим језицима света.

У пољској лингвистици постоји више речника правилног пољског речника (*Słownik poprawnej polszczyzny*¹⁷⁵). Издавање таквих речника доприноси развоју језичке културе чиме се она установљава као важан део опште културе једног друштва.

У поменутом речнику акценат је стављен на нормативност. Истиче се важност три појма: језичка правилност, норма и језичка грешка. Ти појмови у тесној су вези јер се језичка правилност може дефинисати као сагласност са нормом и вештина „избегавања“ (некоришћења) језичких грешака. Али се истраживања језичке културе ту не смеју заустављати. Појмови као што су логичка правилност, сажетост, језгровитост, компактност језичког изражавања важни су за лингвистику језичке културе.

¹⁷⁵ Један од њих је консултован у овом раду (Дорожевски 1980).

У традиционалној теорији језичке културе издвајали су се критеријуми на основу којих су лингвисти давали препоруке за коришћење или избегавање одређених језичких средстава. Поред најважнијег критеријума – историцизма, лингвисти су се највише ослањали на субјективни осећај и здрав разум. Најбољи међу њима нису себе прецењивали него су давали препоруке на основу јаког научног утемељења.

Данас, у савременој лингвистици језичке културе, поред и даље важног критеријума историцизма, пажња је усмерена на низ других критеријума на основу којих се оцењује нечије изражавање и форме изражавања. Најважнији од њих су: критеријум формално-логични, односно критеријум корелације форми, затим критеријум чистоте, критеријум естетичности, географски критеријум (на пример, у Пољској су престижни говор Кракова и говор Варшаве) и критеријум литерарно-ауторски (језик писаца као узор за добар говор).

Последњи од наведених критеријума често је споран. Више је коришћен у ранијим изучавањима језичке културе и подразумева да је неко изражајно средство добро уколико је коришћено у делима познатих и признатих аутора (језичких ауторитета). Тај критеријум је врло непоуздан. Језик којим пише поета јесте као и други изрази условљен историјским, географским, социолошким условима (околностима).

Савремена језичка култура сједињује позитивна осећања према језику, бригу о употреби језика који је заједнички инструмент комуникације, начине јасног и једноставног комуницирања усклађеног са нормом.

Било је речи о томе да језичка култура нема неку своју јединствену методологију већ да се служи методама суседних дисциплина. Социолингвистички метод се показао као врло применљив у теорији језичке културе.¹⁷⁶ Полазном тачком проблематике удела социолингвистичких фактора у теорији језичке културе јесте опис језичке ситуације савременог друштва. Социјална структура Пољака се током година мењала, временом расте број писмених и високообразованих. Велике миграције, посебно током и после II светског рата, мењале су језичку слику Пољске.

Битни су интензивни и дијалектички повезани друштвени процеси, који на једној страни друштво у оквиру државе интегришу а с друге стране дезинтегришу. Средства јавног информисања имала су велику улогу за учвршћивање хомогености, али су имала утицај и на језичку дезинтеграцију, односно, може се рећи да су масовни медији утицали и позитивно и негативно на језичку културу, у овом случају становника

¹⁷⁶ Лубаш (1986, 164).

Пољске.¹⁷⁷ Медији позитивно утичу на језик једног друштва тако што, због своје масовности и великог броја конзумента, допиру и у најзачаченије крајеве и до најнеобразованијег слоја становништва, ширећи стандарднојезички идиом и међу најниже друштвене слојеве. С друге стране, медији могу дезинтегрисати један језик користећи лоше и неправилно (у најширем смислу) изражавање. Медији уопште, а посебно писани, имају посебне карактеристике у складу са функционалним стилем коме припадају – публицистичком, тако да обележја тог стила шире на друге стилове, посебно на разговорни. Телевизија, пак, негативно може утицати на језик појединаца и друштва уколико новинари, спикери и водитељи уместо стандардног језика говоре на дијалекту (локалне телевизије) или некритички и неоправдано употребљавају локализме, жаргонизме, вулгаризме и другу нестандартну лексику.

Запажене су две нове тенденције у пољском језику.¹⁷⁸ С једне стране језик тежи економичности, редукују се сви сувишни елементи у језичком изразу, редунданција је сведена на минимум, мање је важна површинска структура, акценат је стављен на семантику, дубински ниво је кључан за значење. С друге стране, опречна тенденција развија површинску структуру језика, редунданција је велика. Циљ оваквог изражавања је што боље преношење поруке, избегавање двосмислености и јасноћа у изражавању. Оваквом конфликту језичких тенденција подложни су сви језици савремених цивилизација.

Савремена теорија језичке културе у пољској нормативној лингвистици највише се задржава на граматичкој правилности. Социолингвистички критеријум остављен је по страни. Лубаш се залаже за увођење социолингвистичког раслојавања језичке културе истичући да свака друштвена група, сваки друштвени staleж има посебну језичку културу. Нормирању, језичкој кодификацији мора предходити социолингвистички опис језичке ситуације.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Н. д. 167–169.

¹⁷⁸ Н. д. (1986, 170).

¹⁷⁹ Н. д. (175–176).

VI. Проблеми језичке културе у образовању

Изучавању језичке културе прикључују се истраживања која се баве језичком културом у настави матерњег језика. У свим словенским језицима ситуација је слична: пошто представља важну компоненту у настави матерњег језика и има огроман утицај на стицање и развој језичке културе појединца, настава језичке културе мора се проучавати. Тиме се делује на развој позитивног односа наставника и ученика према тој дисциплини.

Већина аутора која се бави (или се бавила) проблемима језичке културе писала је радове из области методике наставе, писала уџбенике, проучавала наставне процесе или давала препоруке и савете наставницима за што бољу концепцију часова језичке културе. Због свега тога, иако постоји опасност од удаљавања од теме и основне концепције рада и уласка у (иако суседну) засебну област методике наставе културе усменог и писменог изражавања, сматрамо да је неопходно у најмањој могућој мери осликати проблеме језичке културе у настави (позната као култура усменог и писменог изражавања).

Образовање је стратешки циљ сваког развијеног друштва, што значи да је улагање у образовање најбољи доказ да су у једном друштву дугорочни циљеви надређени краткорочним. Иако се размишља искључиво у економским категоријама (јер је друштвена моћ у рукама оних који поседују капитал), улагање у образовање је дугорочно исплативо, будући да ништа тако не поправља опште привредне резултате као унапређивање и побољшавање образовне квалификације људи. На овом свету не постоји писмено становништво које је сиромашно и неписмено које то није. (Социолошки речник, 282).

Извесно је да стање у нашем образовању није на завидном нивоу, као уосталом ни свеукупна друштвена ситуација. Али баш због тако лоше ситуације у друштву, стање у просвети би било нужно променити,

управо зато што у школи стасавају нове генерације. Ова прича у јавности постала је већ опште место. Поставља се питање: како решити овај проблем, конкретно, низак ниво језичке културе (а самим тим и опште културе) наших ученика?

Проблем никако није нов. Током целог двадесетог века у стручним круговима водила се полемика око тога. Основни проблем је био у слабом контакту између језичких стручњака, Министарства просвете (односно оних који праве и усвајају наставне планове и програме) и самих наставника. Другим речима, теорија је удаљена од праксе. Наставници нису упознати са радом наших лингвиста који се баве проблемима језичке културе. Иако су радови из ове области у највећем броју случајева (ако не и апсолутно) намењени широкој јавности (свима онима којима је језик средство рада и који се језиком баве: новинарима, глумцима, лекторима, преводиоцима, наставницима...), они до њих тешко стижу. У чему је ту онда проблем? Наравно, у посреднику. Министарство би требало да у тој ситуацији буде медијатор, то јест, да препоручује такве радове школским наставницима. Наставници би на тај начин били саветовани да користе праве приручнике, а нужно је да такви приручници наставницима буду и доступни.¹⁸⁰

Језички проблеми морају бити регистровани. Најпре морају бити уочени (идентификовани), забележени и објашњени (у адекватним изворима: уџбеницима, приручницима, часописима и сл.). Затим се даје препорука и исправно решење конкретног проблема. Ако је избор између правилног и облика који не припада стандардном српском језику, одговор мора бити јасан. Само стандардни облик је правилан. Ако је у питању избор зависан од употребе у функционалном стилу, одговор, такође, мора бити недвосмислен: у једној ситуацији користимо један израз а у другој други, наравно, све то треба образложити. Обавезно је визуелно истицање решења у текстовима. Потребно је истаћи проблем, затим дати објашњење које треба бити у другом плану, и дати препоруку која такође мора бити истакнута.

Твртко Прћић нуди још једно функционално решење. У раду, „*Предлози За Нови Правопис (3): Псеудо Норма Несме Победити!*“ објављеном у *Језику данас*, Прћић предлаже да поред досадашњих позитивних одређења норме, у виду правила и препорука како треба писати, треба

¹⁸⁰ Дубок јаз између Министарства просвете и наставника направљен је 90-их укидањем стручних институција (Завода за унапређивање васпитања и образовања), као и инфраструктуре па је стручно-педагошки рад „смештен“ у управу. А то значи – системски запостављен.

увести и негативна одређења – како не треба писати. Те негативне формулације давале би се као напомене после одговарајућих позитивних одређења и штампале би се посебним слогом или би се истакле на неки други начин. На овај начин би кориснику било јасно чега се треба придржавати у писању, а чега се клонити и шта избегавати.

Форма речника је, можда, у овим случајевима најбоље решење. Уосталом, то се види и у популарности Клајновог *Речника језичких недоумица*. Зашто је то тако? Разлог је врло прост: речник је једноставан за употребу. Нужан је већи број таквих речника на тржишту. На пример, речници проблемских речи и израза који су на неки начин класификовани у односу на области којима припадају, затим којим сферама (слојевима) лексике припадају, којим сферама употребе одређене речи припадају итд. Потребно је имати и овакве речнике попут Клајновог који претендују на то да буду општи (наравно, општи у смислу проблемских речи и израза)¹⁸¹.

С друге стране, ако већ имамо речнике (претпоставимо да је тако), да ли су нам потребни и саветници типа *Слово о језику, Језичке доумице* и сл. као и публикације које издаје Одбор за стандардизацију? Наравно да јесу. А ево и из којих разлога. Ученици ће преферирати саветнике типа речник, али међу њима увек постоје и они који ће питати: „Зашто је то тако?“ Саветници са објашњењима треба да постоје за ученике али они треба да изгледају другачије од оних на које смо навикли. Три дела су обавезна (питање, објашњење и одговор) и управо истакнута како је горе наведено с тим што објашњења треба прилагодити узрасту ученика. Можда и илустровати али интересантно, духовито и на интелигентан начин. За почетак, требало би да постоји више таквих приручника за основну и за средњу школу. Тешко да ће се овако нешто ускоро реализовати с обзиром на то да ученици основне школе немају ни адекватне приручнике из граматике и правописа. Либерализација тржишта уџбеника за сада није донела позитивне резултате који су очекивани¹⁸², али ће се ситуација, надамо се, поправити.

¹⁸¹ Поред штампаних издања, потребно је да овакви приручници постоје и у електронском формату због растућег броја корисника рачунара код нас последњих година.

¹⁸² Осим што је укинула монополизам Завода за уџбенике, либерализација тржишта уџбеника није донела много побољшања у настави и реализацији наставних планова и програма (Изгледа да чак ни то није урађено до краја. Постоје мишљења да монополизам није стварно укинут, него само декларативно, што је понижавајуће за друге издаваче). Штавише, настало је много нових проблема: иако је изглед уџбеника сада много бољи, садржај се није поправио. Садржаји нових уџбеника нису усаглашени, не постоје јединствени и јасни критеријуми на основу којих се формирају и оцењују

Лоше језичке навике би требало константно истицати као нешто негативно.¹⁸³ Ученици уопште немају свест о томе зашто би требало правилно говорити. Они, као и уосталом нико у друштву, не бива никако „санкционисан“ да тако условно то назовемо, ако не говори правилно, односно ако није језички култивисан. Правилан говор више не представља узор и идеал коме се тежи. Ако ученика исправите у изговору (акцентовању) неке речи, добијате обавезан одговор да он тако говори. Представља вас као некога ко крши његово основно људско право на слободан говор. У његовом крају се тако говори, не може он сада (посебно ако је средњошколац) да мења своје укоренење навике, он сам исмева и карикира правилан изговор, подсмевајући се некаквом „београдском изговору“ (деца из унутрашњости). Грешке у писању ученик прихвата, углавном без поговора, зато што има навику исправке писмених задатака, мада ни ту није посебно сигуран зашто се то ради. Али грешке у говору ученик не прихвата као апсолутне и нужне за исправљање.

Зато с правом Марина Јањић у докторској дисертацији скреће пажњу на наставу посебно говорне културе у дијалекатским срединама, посебно на подручјима старих штокавских дијалеката, призренско-тимочког и косовско-ресавског¹⁸⁴. Проблеми се јављају у деклинацији и акценатском систему. Истраживања Марине Јањић доказала су да ученици са дијалекатског тла праве чешће језичке грешке (најчешће грама-

уџбеници. Истичемо значај конкуренције, ма каква она била, јер се конкурентношћу подиже квалитет. А квалитет постојећих уџбеника, како су показала истраживања (Јањић, Брборић и др.) није на високом нивоу.

Иако се надамо да ће се ситуација у издаваштву уџбеника поправити, с правом се прибојавамо да тако нешто и није могуће, бар не у ближој будућности. Наступа време комерцијализације уџбеника, па ће издавачи штедети на лекторској служби, што драстично умањује квалитет уџбеника, а то је већ реалност.

¹⁸³ Морамо на овом месту похвалити једну нову појаву у српском друштву која доприноси уочавању негативних језичких појава. То је исмејавање прекомерне употребе страних речи у говору и писању. Постоје различите форме (најчешће текстови који се шаљу путем Интернета) у којима се карикира прекомерна и неоправдана употреба страних речи, као и псеудонорма. (пример: „Da li znaš šta je to branding?“)

То је кад на after work partyju, најчешће после *ležernije nouveau cuisine* у неком trendy fancy кафићу, corporate manager наложи свом најбољем head hunterу да на team buildingu изабере неколико младих *advertisera*, *copywritera*, *marketing freakova*, *opinion makera* и *trendsettera*, који ће након *streaminga* на *creative meetingu* међу собом одабрати *team managera*, и на *višednevnom brain stormingu*, ако треба и преко *online-conference*, тек уз кратке *coffee breakove* и *lagani finger food*, од nekog imena napraviti takav autentični trade mark...“)

¹⁸⁴ В. Јањић, 2007.

тичке и то пре свега у говору) него њихови вршњаци са подручја шумадијских говора.

Треба истаћи да у „дијалекатској средини постоји општи, социјални став који оправдава употребу локалног говора не само у приватним, већ и у ширим друштвеним круговима. На психолошком плану, локални говор одсликава емотивну и аутохтону повезаност међу говорницима, припадност појединца групи, наставак језичке традиције. Он омогућује растерећени, неформални и једноставни вид комуникације, који пружа осећање блискости, поверења и разумевања. Према томе, настава говорне културе у оквиру дијалекатског миљеа мора имати социо-психолошку основу“.¹⁸⁵

Основно је помирити дијалекат и књижевни језик у свести ученика тако да и стандардни и нестандардизовани језички идиом има своје место и значај. У савременој настави дијалекат треба бити извор језичког богатства. Томе је велики проблем недостатак одговарајуће литературе (дијалекатски речници, дијалекатске граматике и сл.). Међутим, употребна вредност дијалекта мора бити сведена на неформалне, а књижевног језика на званичне, културне оквире. Управо на чврстом темељу здравог матерњег идиома изграђује се стандардни идиом у школама.

Занимљив приступ настави стандардног језика (односно његовом приближавању ученицима) нуди хрватски лингвиста Иво Шкарић¹⁸⁶. Шкарић препоручује да се два идиома, матерњи¹⁸⁷ и стандардни раздвоје, и да током учења остају раздвојени. За овладавање стандардним, правилним језиком треба код ученика створити мотивацију и жељу за њим као жељу за културним напредовањем. Стандардни говор није исто што и матерњи те се према стандарду не треба односити као да смо аутохтони говорници, већ као зналци и познаваоци (баш као према страном језику). Ученицима треба стандардни идиом представити као посебан идиом, чији су извор и примена другачији, који је структурално страни, али никако туђи, управо да би се избегли одговори типа: „то мени не звучи добро“ или „ја тако не бих рекао“ јер неки облици нису стандардни зато што су они у чешћој говорној употреби нити постају стандардни „jer ih upravo ja u organskom idiomu takve imam“¹⁸⁸. Тек када се према

¹⁸⁵ Исто.

¹⁸⁶ В. Шкарић (1977).

¹⁸⁷ Шкарић за матерњи језик користи термин *органски језик*. Ми остајемо верни првом термину.

¹⁸⁸ В. Шкарић (1977, 37).

стандардном језику створи метајезички однос, њега је могуће учити и научити у школи.¹⁸⁹

У писању је ученицима често несвесно велики проблем представљало правило којем су научени још у нижим разредима основне школе, а то је „Пиши као што говориш, а читај како је написано“. Ово (псеудо)правило ствара погрешну представу о нашем правопису, па ученици мисле да се правопис стваран сам од себе у складу са овим правилом.

А што се наставе књижевности тиче, естетска компонента се може надограђивати само на најкоректнију граматичку и правописну писменост, као и на говорну културу.

Издвојићемо неколико радова из српске језичке културе у настави како бисмо се још боље упознали са овим проблемом.

Милан Шипка у раду „О неписмености наших средњошколаца“ штампаном у часопису *Језик* 1959. године анализира језичку културу ученика на основу школских писмених задатака. Иако је писан пре скоро 50 година, овај рад није ништа изгубио на својој актуелности. Проблеми су остали исти.

Проучавајући школске писмене задатке М. Шипка уочио је четири врсте грешака: 1) правописне, 2) граматичке, 3) стилске, 4) садржајне или материјалне.

- 1) У правописне грешке спада све оно што није написано по постојећим правописним правилима.
- 2) Граматичке грешке представљају све речи, изрази и конструкције, које су стране нашем књижевном језику и прописаним граматичким нормама.
- 3) Стилске грешке су све оно што ремети јасноћу у изражавању мисли и осећања.
- 4) Садржајне (материјалне) грешке представљају изношење нетачних чињеница и њихову замену, погрешну интерпретацију или објашњење већ утврђених истина.

Најчешћи проблем код ученика јесте усвајање правилних облика стандардног језика и основних правописних норми. То је истовремено велика препрека стицању писмености у најширем смислу. Није суштина у томе да се треба задржавати на ситницама, најважније је развијање и неговање опште језичке културе код ученика.

¹⁸⁹ О истој теми писао је и Драгољуб Петровић (Петровић, 1996, 177–180).

Велики су пропусти у стилу ученика и онемо што Шипка назива садржајне грешке. Ученици не могу јасно и прецизно да изражавају своје мисли чак ни о оним предметима и појавама које им се чине сасвим познати. У исто време то јасно показује да им ни ти појмови нису сређени и јасни јер је нејасно у говору одраз нејасног у мислима. Мисао и језички израз налазе се у дијалектичкој повезаности. Сматра се да је говор спољашња манифестација мисли и осећања, па тако долазимо до забрињавајућег закључка: ако наши ученици не умеју да се јасно и прецизно изражавају, ако не знају правилно да говоре и пишу, онда не умеју ни да мисле!

Изграђеност стила код ученика је на веома ниском нивоу. Ту примећујемо ону дијалектику између мисли и језичког израза. Неизграђени стил је израз мисаоне конфузије.

Наставници било којег предмета не би смели толерисати лоше изражавање ученика уколико оно није изазвано неким субјективним или објективним сметњама (трема, страх итд.). Није потребно да ученик само износи тачне чињенице, односно стечено знање, већ и начин на који он то чини мора бити добар. Одговор мора бити јасан и прецизан, језички изрази и средства која се употребљавају морају бити адекватни. Када би ово имали на уму сви наставници, онда би наставу и оцењивање учениковог знања поставили сасвим другачије. Постоје залагања стручњака да се успоставе „хијерархијски“ критеријуми оцењивања ученичких знања, посебно у настави писменог и усменог изражавања, на основу бројчане и описне оцене и/или бодовања. Но, истраживања су показала да то није дало очекиване резултате.

Стил ученика показује скроман и скупен лексички фонд. Већина ученика не зна значење неких речи страног порекла, а што је још горе, ни многих речи домаћег порекла које су у свакодневној употреби. О развијеном осећању за лепоту речи не може се говорити, ако елементарни проблеми не буду решени.

Можемо издвојити више узрока који утичу на слабу писменост ученика: вербализам у настави, низак културни ниво средине у којој ученик одраста, као и ниско опште образовање ученика.

Да би се исправила таква ситуација мора се деловати организовано што значи да је потребно направити програм за развој писмености ученика на свим нивоима, од предшколског образовања па до свршетка високог образовања. Потребно је стално и непопустљиво настојати у описмењавању ученика. Основна школа треба, поред основа писмености, дати ученицима темеље за развој шире језичке културе. Међутим,

у пракси ни изблиза није тако. Дешава се да средњу школу уписују и похађају ученици без елементарне писмености, који чак имају потешкоћа у читању и писању.

Да би се овакви пропусти систематски исправљали важно је да просветни радници свих профила учествују. За почетак, свако ко се школује за наставнички посао мора овладати стандардним језиком, његовим коришћењем у усменој и писменој форми, што би се постигло увођењем курсева језичке културе у високошколске установе. Наставник не треба само пружати ученику нова сазнања, већ му их понудити на најбољи начин. Наставников говор мора послужити као узор ученику, као извор нових речи, конструкција итд. Правилност у говору и писању наставник треба без изузетка захтевати од сваког ученика.

Ова питања говорне културе наставника треба ставити у први план. Када школа почне да делује као целина, наставник српског језика моћи ће да обавља успешно свој посао. Наравно, није само школа оно што образује ученика и утиче на њега. Ту је телевизија (најчешће), затим филмови, радио, штампа и у мањој мери литература, где је потребно посебно ставити акценат на подизање нивоа језичке културе јер они несвесно утичу на младу популацију намећући јој неку врсту културног обрасца. Нека истраживања (која наводи М. Јањић у дисертацији) показала су да 37,4 % испитаника у Србији гледа телевизију више од четири сата дневно. Медији постају друга или паралелна школа која у сваком погледу утиче на васпитање и образовање деце. Оно што деца најчешће опонашају јесте говор. Већина ученика се служи речима и изразима које чује на телевизији.

Постоје неки потези којима би се омогућило боље стицање језичке културе. На првом месту је оно што смо нагласили а то је формирати стручни и методички наставнички кадар.

Сами наставници избегавају да са ученицима обрађују теме из језика и језичке културе. Није објашњење за то да наставници слабо познају ту проблематику, јер има нас којима је језик основна струка, а опет нам је лакше с ученицима обрађивати књижевна дела. Покушаћемо одговорити зашто је то тако.

Када ђак из основне школе дође у средњу, претпоставља се да он граматику и правопис нашег језика зна и на тој су претпоставци саздани наставни планови и програми, што у суштини није реалност.¹⁹⁰ Ако неко

¹⁹⁰ О десет заблуда о учењу/неучењу српског језика данас, међу којима је и поминуто, Ј. Вуксановић је говорио на научно-стручном скупу *Српски језик у реформи школе* (Вуксановић, 2007).

савршено не познаје граматику и стилистику нашег језика, тај није у могућности да да стилско-језичку анализу неког писаног текста (најчешће књижевног, са изузецима типа мемоарског или есејистичког текста) каква се очекује од наших средњошколаца. Посебно је тешко обрађивати наставне јединице из језика и културе изражавања са ученицима који нису полагали квалификациони испит јер су они у највећем проценту апсолутно неписмени. За ученике који похађају трогодишње образовање, препорука наставницима је да им наставу књижевности смање и олакшају тако што ће са њима обрађивати одломке а не читаво књижевно дело (што је свакако апсурдно) али се не нуди никакво решење за наставу из језика. Најбоље би било са таквим ученицима обрађивати правопис, изговорну норму и граматичка правила, али из почетка и на основном нивоу, више практично, теорију уводити само изузетно и то када је неопходно. Њима је потребно уградити основе писмености да би могли нормално функционисати кроз живот и не осећати се хендикепирани у комуникацији, када треба нешто да кажу или напишу и када се сретну са најразличитијим стилизовима и жанровима. То морамо чинити да не би из школе изашли неписмени млади људи.

Треба предмет распоредити тако да се не предаје само књижевност, него и језик, али овако како је предложено. А могли би се и посебни часови посветити само језику. Тада би се могли остварити одређени задаци на подручју културе говора и писања.

Љиљана Петровачки у раду *Нека запажања о култури изражавања ученика у средњој школи*¹⁹¹ проучава језичку културу средњошколца. Поред опште констатације да је ниво језичке културе средњошколца веома низак, и то посебно на трогодишњим смеровима, Петровачки је закључила и следеће:

- 1) Говорна култура нових генерација ученика је све лошија.
- 2) Писмено изражавање ученика, уопштено узевши, боље је од њиховог усменог изражавања.
- 3) Речник просечног ученика, посебно у говорном језику, врло је оскудан, па се они, без својих жаргонских поштапалица, често тешко изражавају.

Последњи закључак може се прочитати и у *Српском језичком приручнику*¹⁹² Данашњи млад човек има изразито „дефицитаран“ речник,

¹⁹¹ Петровачки (1997).

¹⁹² Ивић и др. (2004).

огољен, сведен на нужни минимум. Неретко се излаз из језичке монотоније тражи у погрешном правцу. Нпр. емоције се код младих људи често изражавају псовкама. То важи за разговор међу вршњацима. Кад се нађу у средини у којој то није примерено, млади људи имају потешкоће у изражавању, говоре усиљено и безбојно.

Петровачки испитује важећи план и програм за наставу српског језика у средњим школама у ком се јасно види да се развијање културе усменог и писменог изражавања истиче као један од најважнијих задатака матерњег језика. Такође, установљено је да је у програму за средње школе мањи број часова предвиђен за област језичке културе но што је то случај са програмом за основну школу. Мало часова предвиђених планом који су намењени језичкој култури у средњој школи се углавном користе за израду и исправак писмених задатака, а за друге елементе, по правилу, нема времена.

Закључак је и да је говорно изражавање лошије од писменог, што због самих карактеристика писаног језика, а и због посебне концентрисаности ученика када нешто пишу, тако да много више пазе и труде се да не греше. Исто тако, у наставном процесу више пажње се посвећује настави писмености него развијању говорне културе ученика.

Потребно је унапредити и осавременити наставу и уџбенике, додатно едуковати наставнике. Сви професори школе требало би да се прикључе неговању језичке културе ученика, а и да обрате пажњу на сопствену језичку културу. Петровачки се залаже за увођење предмета Култура изражавања, где би се посебно увежбавала култура говора јер се наставници морају оспособити да правилно говоре јер они представљају узор ученицима у многим стварима, па тако и у изражавању. Потребно је и више стручних, методичких радова из ове области.

Марина С. Јањић у докторској дисертацији „Савремени приступ настави говорне културе на основношколском нивоу“ такође истиче важност језичке културе, али и то да се управо овом значајном феномену придаје недовољно пажње и то не само у јавној и културној комуникацији, већ и у наставној теорији и пракси. Што се наставне теорије тиче, најмање простора на страницама стручне литературе посвећено је настави говорне културе, тако да је њена практична примена у току наставног процеса у размерама личних наставничких интенција. Теоретичари наставе превасходно су се бавили наставом граматике и књижевности, док су у области културе изражавања примат имале писмене вежбе.¹⁹³

¹⁹³ Овде се не бисмо у потпуности сложили са М. Јањић. Пажљивом претрагом великог броја радова који се могу довести у везу са језичком културом, учили смо не

Један од најважнијих задатака наставе српског језика јесте усвајање, неговање и развијање културе усменог изражавања ученика. Базиран је на сложеном наставном процесу који је наставним планом и програмом конституисан као целовито наставно подручје са посебним задацима и циљевима, садржајима, облицима и методама рада. Истовремено, допуњен је радом у наставним подручјима граматике и књижевности са којима се прожима и употпуњује. И обрнуто: незамисливи су часови граматике и правописа без усменог утврђивања и примењивања, као ни часови обраде књижевног текста без говорне анализе било препричавањем, било причањем, извештавањем, описивањем или вођењем дискусије о књижевном проблему. Оно што се жели постићи у оквиру часова говорне културе јесте пре свега естетика говора (заснована на граматички и стилистички) и организација говорног низа у композициону структуру задате теме. Језичка правилна интерпретација и организација мисли представља врхунски задатак наставе говорне културе који није тако лако остварити.

Осим редовних и обавезних садржаја нужно је наставу језичке културе употпунити и другим активностима: подстицањем ученика на литерарно стваралаштво, драмске и рецитаторске активности, указивањем на употребу архаизама, регионализма, дијалектизама, жаргонизама, али и неологизама, као и на учестало присуство туђица у нашем језику. Треба развијати љубав ученика према књижевности, наводити их да сами издвајају и цитирају значајне мисаоне и естетске целине, као и неговати вештине говорништва и иступање пред аудиторијумом.

Језичка култура у наставним плановима и програмима

Основни циљ наставе српског језика јесте овладавање основним законитостима српског језика и оспособљавање за правилно усмено и писмено изражавање. Задаци су многобројни, а неки од њих су:

- развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује;

мали број оних који се баве методиком наставе језичке културе. С правом се може закључити да постоји одређени број аутора чије је интересовање управо ова област. Међу њима издвојићемо Смиљку Васић која има на десетине таквих радова, затим Жарка Ружића, Јелену Косановић, Љиљану Петровачки, а код Хрвата посебно Иву Шкарића.

- оспособљавање за успешно служење књижевним језиком у различитим видовима његове усмене и писмене употребе и у различитим комуникационим ситуацијама (улога говорника, слушаоца, саговорника и читаоца);
- развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење речника, језичког и стилског израза;
- увежбавање и усавршавање гласног читања (правилног, логичког и изражајног) и читања у себи (дживљајног, усмереног, истраживачког);
- подстицање ученика на самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво;
- подстицање, неговање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, језичка, рецитаторска, драмска, новинарска секција и др.).¹⁹⁴

Из наведеног се може закључити да су циљеви направљени тако да се код ученика развије језичка култура на високом нивоу.

Из проучавања наставног плана и програма за основну школу које је спровела Марина Јањић¹⁹⁵ стиче се закључак да је заступљеност језичке културе у наставним плановима и програмима за основну школу формалне природе, и да није проблем у броју часова већ у програмским садржајима и лошем приступу наставника који највише пажње посвећују изради писмених задатака.

До скоро идентичних закључака дошла је и Љиљана Петровачки¹⁹⁶ испитујући наставу језичке културе у средњој школи.

Из постојећих истраживање стиче се закључак да је неопходно изградити нове наставне планове и програме који ће детаљније и организованије изградити нацрт наставе језичке културе (говорне и писане).

Језичка култура у уџбеницима

Језичка култура заступљена је у свим школским уџбеницима. Марина Јањић даје детаљан преглед уџбеника који се најчешће користе у

¹⁹⁴ Службени гласник РС, 2005.

¹⁹⁵ В. Јањић (2007), стр. 28–31.

¹⁹⁶ В. Петровачки (1997).

настави у основној школи. Из испитаног следе закључци да су анализирани уџбеници углавном прилагођени наставном плану и програму по методичким задацима које остварују. Та усклађеност са наставним планом и програмом још увек не подразумева ефикасност. Уџбеници више обрађују граматичке садржаје а мање пажње се посвећује језичкој култури. Већина уџбеника се не може сматрати функционалним, садржаји који се обрађују нису довољно привлачни ученицима, задаци су стереотипни и неинспиративни, а графички дизајн уџбеника је врло лош.

Истом темом бавио се и Вељко Брборић¹⁹⁷ у раду *Језичка култура у наставним плановима и уџбеницима за основну школу*, где износи и основне чиниоце који утичу на стицање и очување језичког знања код ученика. На неке од њих није могуће утицати, али на неке је могуће и веома важно. То су наставни планови и програми и уџбеници српског језика и књижевности. Показати колико и како се негује језичка култура у наставном плану и програму и важећим уџбеницима за основну школу основни је циљ овог рада. План и програм је превазиђен и лоше осмишљен, њиме су незадовољни и наставници и ученици, те се јавља потреба за доношењем новог. Ситуација није најсјајнија ни у уџбеницима, међутим ту је дошло до нових позитивних помака у међувремену.

Како побољшати наставу говорне културе

Реални преоблем са којим се наставници срећу јесте одсуство позитивног става ученика према овладавању стандардним језиком.

Треба искористити позитиван утицај медија на постизање језичке културе, али исто тако истицати све оно језички лоше и погрешно а што се јавља у говору медија (и не само медија). Важно је то осликати конкретним примерима и особама које су то рекле (написале) јер је то ученицима забавно и тако лакше памте.

Треба увек конкретно и правовремено реаговати на језичке грешке и погрешну употребу језика.

И као што је већ речено, мора се усавршавати стручни наставнички кадар, кроз бољу наставу на факултетима, али и кроз данас веома актуелне моделе, који се код нас, нажалост, само спомињу, а то су мо-

¹⁹⁷ Брборић (2006), 378–385.

дели непрестаног учења и усавршавања какви постоје у развијеним земљама.

Жељу за сазнањем код ученика треба усмерити ка овладавању језичком културом сопственог језика. Жељу за надметањем треба каналисати системом такмичења у усменом и писменом изражавању ученика, у беседништву, рецитовању (што је код нас веома добро организовано) и сл.

Закључци

Настава језичке културе је претежно традиционалистичка, лишена савремених наставних чинилаца, застарела, слабо организована и неефикасна. Говорна култура самих ученика је на веома ниском нивоу.

У токовима савремене наставе требало би говорној култури понудити место које јој заиста припада, а оно је на самом врху, будући да интегрише наставу граматике и књижевности, доприноси њиховим успешнијим интерпретацијама, те репрезентује ниво опште културе ученика и свих говорника једне језичке заједнице.

Предраг Пипер¹⁹⁸ предлаже омасовљење школских такмичења у којима би се познавање правописа и проблемских места из културе говора вредновало слично начину на који се награђују најбољи рецитатори. У времену када се подстичу различити видови надметања, у школи и изван ње, треба више искористити индивидуалне склоности ученика и њихов такмичарски дух, за такмичења, на пример, у беседништву, али и у другим облицима културе писменог и усменог изражавања.

У суседној Хрватској боре се са истим проблемима. Многи радови (посебно много је таквих у часопису *Језик*) баве се проучавањем језичке културе у настави и долазе до потпуно идентичних закључака. Интересантан предлог даје Иво Шкарић у свом раду „Програм културе говора“¹⁹⁹. Шкарић уочава потребу за развијањем и оплемењивањем говора који је у савременој комуникацији преузео примат над писмом. Тих година, захваљујући самом Шкарићу, помоћу експерименталних одељења у Хрватској је започео пројекат „Култура говора“ с циљем да она постане засебан предмет у основном и средњем образовању и да право и могућност неговања говорног израза буде опште. Препорука је

¹⁹⁸ Пипер (2004).

¹⁹⁹ Шкарић (1975).

да се часови тог предмета одржавају 1–2 часа недељно у току четири године, а у плану и програму би биле заступљене све компоненте које доприносе развоју правилног говора (ортоепија, ортофонија, реторика, интерпретативно читање, брзо читање, итд.). Не знамо да ли су такви пројекти успели у Хрватској, али се слажемо да је предлог веома добар, посебно за гимназије и наставничке смерове на факултетима.

Оно што је важно, а излази из оквира методике и улази у сферу социolingвистике јесте формирање исправних ставова о језику (и језицима) код ученика. Тиме се бавио Ранко Бугарски у неколиким својим радовима²⁰⁰.

Пошто се основна знања, језичка као и друга, стичу у школи, а на узрасту критичном и за обликовање ставова, требало би обезбедити заступљеност савремених научних сазнања о језику у школама. То је, наиме, једина реална шанса да се код већине популације, напореда са ширењем језичких знања, делује и на ставове према језику. Овом циљу може се – према приликама – тежити кроз наставу матерњег језика, нематерњег језика, страног језика, или пак опште лингвистике као засебног предмета.

Водећи рачуна о специфичностима сваког облика језичке наставе и о њиховим традиционалним садржајима и циљевима, сви наведени видови наставе требало би да у већој мери и са више система него досад буду лингвистички и посебно социolingвистички осмишљени. У складу с реалним могућностима, ученицима би ваљало бар посредно преносити општа знања о природи и друштвеним функцијама језика, о његовом месту у животу човека и његовој способности да спаја али и раздваја људе. Нарочито би пажњу требало посветити неговању исправних ставова, чиме би се ученици ослобађали многих наслеђених предрасуда, стереотипног мишљења о другима, као и искључивости у коју воде етноцентризам и лингвоцентризам. Тиме би се они уједно учили да о језичким, као и другим важним питањима из домена свакодневних животних контаката и друштвених односа, мисле својом главом и стваралачки. Тумачење човека и друштва кроз језик значајно би помогло израстању ученика у комплетније, зрелије, толерантније и слободније личности, чији би шири видици уистину могли да допринесу стварању једне боље социјалне и животне околине.

²⁰⁰ Бугарски (1997. и 2001).

VII. Закључци

Предмет овог рада била је језичка култура схваћена као део опште културе и културе понашања и комуницирања, карактеристичних за неко друштво или појединца. Испољава се првенствено у степену познавања потенцијала одређеног језичког система који омогућује практично владање многобројним функцијама тога језика.

Да бисмо приступили упоређивању развијености теоријских основа језичке културе у србистици са другим областима лингвистичке славистике, било је неопходно изградити неку врсту (критичког) приказа домаће и славистичке литературе која се бави теоријом језичке културе.

Поред тога, било је потребно направити један концепт модерног истраживања језичке културе какав би био применљив и у српском језику.

У истраживању смо пошли од тезе да постоје бројни радови из области српске језичке културе али да су они углавном усмерени ка решавању конкретних практичних проблема. Та теза делимично је доказана. Истраживање је показало да, иако су најбројнији радови намењени практичној употреби, има и таквих који се баве језичком и говорном културом са теоријског аспекта. Такви су радови П. Ивића, И. Клајна, М. Пешикана, Б. Брборића, Р. Бугарског, П. Пипера, М. Шипке, С. Васић, Ж. Ружића, Ђ. Костића...

Друга група радова која је ушла у поље нашег истраживања били су практични приручници. Може се поставити питање адекватности испитивања језичких приручника ако је циљ формирање једне теоријске концепције. Међутим, пракса не иде без теоријског утемељења, као што није оправдано постојање теорије неприменљиве у пракси. Већина практичних приручника поседује, у мањем или већем степену, имплицитну теорију на чијим темељима су даване препоруке на конкретне проблемске речи и изразе. Најважнији приручници на српском језику произишли су из пера И. Клајна, М. Шипке, Е. Фекетеа, Д. Ћупића, Б. Терзића...

Трећа група испитаних радова на српском језику није се директно бавила питањима језичке и говорне културе, али ширина предмета језичке културе је таква да доводи до тога да у многим лингвистичким радовима налазимо њене елементе. Такве радове писали су М. Радовановић, Р. Бугарски, Б. Брборић, П. Пипер, итд.

Из литературе на српском језику може се закључити следеће:

1. Као прво, радова који се баве језичком и говорном културом има, али не у довољном броју. Потребно је више таквих радова, посебно је потребан већи број теоријских радова.
2. Међу тим радовима најбројнији су они који су намењени широком кругу читалаца и корисника и баве се конкретним проблемима говорне културе што има за циљ стабилизовање стандарднојезичке норме.
3. Теоријска основа већине радова у тој области обично је присутна више имплицитно или само у назнакама него експлицитно и у развијеном облику.
4. У радовима на српском језику нема систематизованог појмовног и теоријско-методолошког апарата на којима би требало заснивати савремена истраживања у области језичке културе.
5. Одређени број радова, који није велики, бави се проучавањима језичке и говорне културе у образовању, те смо њих издвојили и њима се бавимо у последњем поглављу рада.

Што се тиче стања језичке културе у словенским земљама, ситуација је различита, те се не може донети генерални закључак. Појединачно проучавање литературе писане на већини словенских језика показује да је рад на језичкој култури у неким земљама мањи, слабије организован (нпр. Македонија, Бугарска), док у неким земљама у последње време овакви послови избијају у први план и веома су актуелни (Хрватска, Словенија, Украјина). У земљама као што су Русија, Чешка, Словачка и Пољска, постоји дуга традиција изучавања проблематике језичке културе која су започета учењима Прашке лингвистичке школе у двадесетим годинама прошлог столећа. С разлогом се може рећи да је ниво језичке културе у овим земљама највећи, да ту постоји стална системска брига за очување језичке културе, да је велика продукција теоријских радова, научно-популарне и уџбеничке литературе, да се често организују стручни скупови на којима је основна тема језичка култура, као и то да је велики број практичних курсева који су намењени усавршавању на пољу говорне културе. Утицај Прашке лингвистичке школе био је веома широк, идеје проистекле из овог круга прошириле су се, може се слобод-

но рећи, на читаву Европу и биле прихваћене од највећег броја европских лингвиста. Међутим, то није било дугог века, у многим срединама ове идеје убрзо излазе из фокуса и самим тим престаје њихов развој и ширење. У Србији и Хрватској, иако је Прашка школа директно утицала на формирање многих врских лингвиста, нема правог континуитета са учењима Пражана. Слично се догодило и у неким другим словенским земљама, ту новију теоријску традицију нису све средине једнако успешно искористиле.

Што се теорије језичке културе тиче, она је формирана као посебна научна дисциплина са бројним ужим или ширим концепцијама своје предметне области. Бројна су проучавања односа теорије језичке културе према суседним лингвистичким областима (пре свега, језичка стандардизација, настава језика, реторика и др.), као и односа језичке културе према неким савременим лингвистичким теоријама (нпр. лингвокултурологија, теорија дискурса, говорних чинова, максима успешне комуникације и др.) и специфичним видовима употребе језика (нпр. вербална и епистоларна етикеција, различити говорни жанрови итд.). Треба поновити да нису све лингвистичке дисциплине подједнако удаљене од лингвистике језичке културе, неке су, као што је показано, ближе, док су неке релативно удаљеније. Сталним развојем лингвистике и њених дисциплина, врло је вероватно да ће се таква ситуација током времена мењати.

Упоређујући домаћу литературу са литературом писаном на осталим словенским језицима, са жаљењем закључујемо да у Србији, за разлику од других земаља, још увек није уочена важност језичке и говорне културе, слаб је интерес за таква проучавања, стандардни српски језик и његова језичка култура нису уздигнути на статус националног интереса. Зато је веома низак ниво говорне културе у Србији, зато је мало оних који се на стручан начин баве тим проблемима, због тога имамо недостатка литературе на том пољу.

Компарација српске језичке културе са суседним може допринети подизању нивоа језичке културе код нас. Пажљивим посматрањем и праћењем процеса који се одвијају у другим словенским језицима и угледањем на њих можемо добити много. Прихватање готових теоријско-методолошких модела у области језичке културе из развијених словенских језика и њихова имплементација која је олакшана тиме што потичу из сродних језика, може убрзати процес развијања језичке културе код нас.

У првом делу дат је покушај систематизације појмовног, терминолошког и теоријско-методолошког апарата на којима би требало заснивати савремена истраживања у области језичке културе и предложен модел теорије језичке културе за примену у српској језичкој култури. Направљен је исцрпан преглед позитивних и негативних комуникативних својстава говора. Покушали смо показати и повезаност теорије језичке културе са суседним дисциплинама (језичко нормирање, еколингвистика, реторика, стилистика, прагматика, терминологија...) као и то да је у веку интердисциплинарности неприхватљиво да једну дисциплину, посебно са овако широком и разноврсном предметном облашћу, проучавамо самостално и изоловано од сродних дисциплина. Теорија језичке културе данас не може се проучавати без коришћења појмова, терминологија, методологија и најсавременијих достигнућа различитих лингвистичких (и не само лингвистичких) наука. Истраживања о језичкој култури не заснивају се на некој врло препознатљивој и специфичној теорији него њихову теоријску основу чини систем појмова и поступака који примарно припадају појединим посебним лингвистичким теоријама и методологијама.

Пошто је језичка култура изузетно широка област, логично је очекивати да нису сви њени саставни елементи подједнако добро развијени и усавршени. Неки аспекти теорије језичке културе у литератури су боље разрађени, неки слабије, док за неке можемо рећи да нису уопште разрађени.

Тешко је сада дати неки уопштен закључак који је на нивоу целе словенске територије, односно на нивоу неке опште словенске лингвистике, зато што она заправо не постоји. Није примећена сарадња или нека комуникација међу лингвистима који се баве језичком културом а припадају различитим националним културама.

Ипак, и на општесловенском плану могу се извући неки закључци о томе који су аспекти теорије језичке културе боље обрађивани а који слабије. На пример, језичка правилност, на првом месту граматичка правилност, јесте сегмент језичке културе за који се с правом може рећи да је највише проучаван. И то се може прихватити као чињеница која је потврђена у свим словенским земљама. То је и разумљиво, зато што језичка правилност представља основу на коју се језичка култура надограђује, то јест, без језичке правилности нема језичке културе.

У већини земаља пуризам и проблеми који се јављају приликом презимања речи из страних језика (суседних или престижних) врло исцрпно су обрађивани, и у тој области постоји велики број теорија. Посебно

је то било интезивно у прошлости и нарочито у оним језицима који су били погодно тло за развој пуристичких тенденција. (Познато је ипак да пуризам има више везе са ванлингвистичким утицајима него са лингвистичким, и да је сваки језик, у мањој или већој мери, независно од својих особина у неким тренуцима бивао подвргнут пуристичким идејама.)

Идеје о комуникативним својствима језика захваљујући постојању и континуираном развоју још од античког периода врло су темељно и широко разрађене. Стиче се утисак да је то најбоље разрађено у руској лингвистици, међутим таква теорија је у потпуности применљива на све словенске језике.

Теорије стандардног језика данас су добро развијене, а захваљујући томе развија се и језичка култура која је базирана на стандардном језику. За развој теорије стандардног језика најзаслужнији су прегоаци Прашке лингвистичке школе.

Аспекти који су слабије обрађивани јесу најчешће они који условно припадају другим, суседним лингвистичким дисциплинама. На пример, језичка култура слабо је примењена на појединачне функционалне стилове, овај недостатак посебно је упадљив у српској лингвистици.

Исто тако, говорни чиновни или говорне имплицатуре, појаве су о којима говоре филозофи језика, као и они који се баве првенствено прагматиком. Слабо су ове теорије имплементирани у језичку културу, појмови као што су говорни чиновни, интенционална функција језика, начела кооперације и сл. јесу појмови који се помињу у теорији језичке културе, али не у довољној мери. Посебно је мала сарадња између социолингвиста и психолингвиста са једне стране и лингвиста који се баве лингвистиком језичке културе са друге. Међу њима је неопходно повећати научну сарадњу.

Последњи део рада бави се наставом језика који је један од стожера развоја и ширења језичке културе. Закључак је да је настава језичке културе традиционалистичка, лишена савремених наставних чинилаца, застарела, слабо организована и неефикасна. Иста ситуација је и у уџбеницима. Говорна култура самих ученика је на веома ниском нивоу.

У токовима савремене наставе требало би говорној култури понудити место које јој заиста припада, а оно је на самом врху. Стање би се могло поправити бољим образовањем наставног кадра који би се морао перманентно усавршавати, затим раздвајањем наставе језика и књижевности, увођењем предмета *Језичка култура* и побољшање лингвистичког образовања ученика, организовањем још већег броја

ученичких такмичења из области језичке културе, осавремењивањем наставе језика, итд.

Много тога остало је да буде урађено. У раду је на више места говорено о томе шта би требало урадити у будућности²⁰¹ (говорна култура на различитим нивоима, говорна култура у функционалним стиливима, говорна култура у усменој и писменој говорној реализацији, говорна култура у различитим говорним ситуацијама, итд.), али на првом месту неопходно је направити стратегију истраживања на целокупном пољу језичке културе. Планови истраживања морају се формирати и за проучавање говорне културе која, као што смо више пута истакли, представља централни део језичке културе. Увек треба имати на уму да проучавања српске језичке и говорне културе морају обухватати и српски језик ван граница Србије, говор оних чији је матерњи језик српски али живе изван Србије.

²⁰¹ Пипер (2004, 85), а о томе је више било речи на стр. 85–86.

Литература

- Антоненко-Давидович (1991): Б. Д. Антоненко-Давидович, *Јак ми говоримо*, Либидь, Київ, 1991.
- Анушкин (2003): В. И. Аннушкин, „Риторика и култура речи в науке и речевой практике“, *Риторика в современном обществе и образовании*, Флинта: Наука, Москва, 2003, 32–42.
- Бајић (2007): Р. Бајић, *Богослужбени језик*, Манастир Бањска, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2007.
- Балан (1987): А. Теодоров-Балан, *Език и култура*, Изабрани произведения, Софија, 1987, 256–272.
- Бахманова (2002): J. Bachmannová, *Encyklopedický slovník češtiny*, Nakladatelství lidové noviny, Praha, 2002, 237–238.
- Бојковска (2000): С. Бојковска, „Наставникот – фактор во изградувањето на јазичната култура кај ученикот“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2000, 102–107.
- Брборић (2000): Б. Брборић, *О језичком расколу (социолингвистички огледи I)*, ЦПЛ – Београд, Прометеј – Нови Сад, 2000.
- Брборић (2001): Б. Брборић, *С језика на језик (социолингвистички огледи II)*, ЦПЛ – Београд, Прометеј – Нови Сад, 2001.
- Брборић и др. (2006): Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић (приређивачи), *Српски језик у нормативном огледалу (50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика)*, Београдска књига, Београд, 2006.
- Брборић (2006): В. Брборић, „Језичка култура у наставним плановима и уџбеницима за основну школу“, *Српски језик у нормативном огледалу* Београдска књига, Београд, 2006, 378–385.

- Бугарски (1997): Р. Бугарски, *Језик у контексту*, Чигоја штампа, Београд, 1997.
- Бугарски (2001): Р. Бугарски, *Лица језика: социолингвистичке теме*, Библиотека XX век, Београд, 2001.
- Бугарски (1982): Р. Бугарски, „Шири смисао језичке културе“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 305–308.
- Бунтић (2003): Д. Бунтић, „Лектор између текста и језика“, *Језик данас*, VII, 18, Нови Сад, 2003, 21–23.
- Валић-Недељковић (1997): Д. Валић-Недељковић, *Прагматичке особине интервјуа остварених на радију* (необјављени магистарски рад), Нови Сад, 1997.
- Васиљева (1990): А. Н. Васиљева, *Основы культуры речи*, Русский язык, Москва, 1990.
- Васић и др. (1982): С. Васић и В. Кнафлич, „Језичка култура у школи“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 129–132.
- Васић (1990): S. Vasić, *Kultura govorne komunikacije*, Institut za pedagoška istraživanja – Prosveta, Beograd, 1990.
- Веденскаја и др. (2006): Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова, Е. Ю. Кашаева, *Русский язык и культура речи*, Феникс, Ростов на Дону, 2006.
- Винце (1979): Z. Vince, „I jezična čistoća i funkcionalnost (Ravnoteža između zahtjeva za jezičnom čistoćom i pravilnošću te raznovidnih funkcionalnih potreba književnog jezika)“, *Jezik*, XXVII (1979), 2–3, 65–79.
- Влаховић (1989а): N. Vlahović, „Iz istraživanja stavova o jeziku na srpskohrvatskom jezičkom području“, *SOL* 9, 2, Zagreb, 1989, 43–51.
- Влаховић (1989б): N. Vlahović, „Popularni sudovi o jeziku na srpskohrvatskom jezičkom području“, (необјављени магистарски рад), Београд, 1989.
- Вуксановић (2003): Ј. Вуксановић, *Школски речник језичких термина и појмова*, Алтера, Београд, 2003.

- Вуксановић (2007): Ј. Вуксановић, *Српски језик у реформи школе (1998–2002)*, Алтера, Београд, 2007.
- Вуксановић и др. (2007): *Списи одбора за стандардизацију српског језика IX*, приредили Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, М. Тасић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Београд, 2007.
- Вуксановић и др. (2008): *Списи одбора за стандардизацију српског језика X*, приредили Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, М. Тасић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Београд, 2008.
- Грепл (1995): М. Grepl, „K aktuálním otázkám jazykové kultury“, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 1995, 80–83.
- Дорожевски (1980): W. Doroszewski (red.), *Słownik poprawnej polszczyzny*, Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa, 1980.
- Дрвошанов (2005): В. Дрвошанов „Фактори што го загрозуваат македонскиот дијасистем“, *Актуелните состојби во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2005, 49–53.
- Ѓуркова (2000): А. Ѓуркова, „Музиката и јазикот“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2000, 102–107.
- Жежел (2003): С. Жежел, „Ужасавајуће ужасан ужас“, *Језик данас*, VII, 18, Нови Сад, 2003, 28–30.
- Иванов и др. (2003): *Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник*, под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др., Флинта: Наука, Москва, 2003.
- Ивић (1997): М. Ivić, *O Vukovom i vukovskom jeziku, XX vek*, Beograd, 1997.
- Ивић (2001): М. Ivić, *Pravci u lingvistici I–II (IX izd.)*, XX vek, Beograd 2001.
- Ивић (1982): П. Ивић, „Ширина у језичкој политици – неопходна потреба развоја нашег књижевног језика“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 73–77.
- Ивић и др. (2004): П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Српски језички приручник*, Београдска књига, Београд, 2004.

- Јагодич (2003): М. Jagodič, *Jezikovna norma in splošna raba v oglaševalskih besedilih : diplomsko delo*, Ljubljana, 2003. <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Jagodic-Monika.PDF>.
- Јакшић (2004): В. Jakšić, *Mitarenje čudovišta: deficiti političkih promena u Srbiji*, Braničevo, Požarevac, 2004.
- Јаначкова (1995): Ј. Janačková и др., *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, 1995.
- Јањић (2007): М. С. Јањић, „Савремени приступ настави говорне културе на основношколском нивоу“, (необјављена докторска дисертација), Београд, 2007.
- Јачева-Улчар (2000): Е. Јачева-Улчар, „Македонскиот јазик во еден превод на печатен материјал наменет за деца со едукативна содржина“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2000, 128–134.
- Јелинек (1995): М. Jelínek, „Kultura jazyka a kultura řeči“, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 1995, 31–40.
- Јермољенко и др. (1990): С. Я. Эрмоленко и др., *Культура української мови*, Либідь, Київ, 1990.
- Јонке (1964): Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1964.
- Јоцић (1986): М. Jocić, „Istraživanje jezika u masovnim medijima“, *Književni jezik*, 15, 2, Sarajevo, 1986, 149–157.
- Јоцић (2000): М. Јоцић, „О новинама у језику јавне комуникације“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, Нови Сад, 2000, 289–294.
- Јурислингвистика (2007): Семинар *Функционирование русского языка в юридической сфере и вопросы лингвистической экспертизы*, <http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/26.pdf>
- Калин-Голоб (1996): М. Kalin-Golob, *Jezikovna kultura in jezikovni kotički*, Jutro, Ljubljana, 1996.
- Каранфиловски (2000): М. Каранфиловски, „Јазикот во образованието“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2000, 143–147.

- Катичић (1976): R. Katičić, „Jezička kultura“, *Jezik*, XXIII (1976), 4, 79–91.
- Катичић (1974): R. Katičić, „О purizmu“, *Jezik*, XXI (1974), 4, 84–90.
- Клајн (1978): I. Klajn, *Razgovori o jeziku*, Vuk Karadžić, Beograd, 1978.
- Клајн (2006): I. Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, Čigoja štampa, Beograd, 2002.
- Клајн (2000): И. Клајн, *Странпутице смисла*, НИН, Београд, 2000.
- Костић и др. (1982): Ђ. Костић, С. Васић, В. Кнафлич, С. Петар, „Језичка култура у средствима јавног обавештавања“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 165–168.
- Костић [1979]: Ђ. Kostić, *O kulturi govora*, RTV, Beograd, [1979].
- Костић (1982): Ђ. Костић, „Савремени проблеми културе говора“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 25–37.
- Краљ и др. (1990): А. Král', A. Rýzková, *Základy jazykovej kultúry*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1990.
- Краус (1998): J. Kraus, „K problematice jazykového purismu“, *Jazyk a kultura vyjadřování*, Masarykova univerzita v Brně, Brno, 1998, 91–97.
- Крчмова (1998): М. Krčmová, „Dnešní problémy kultury mluveného projevu“, *Jazyk a kultura vyjadřování*, Masarykova univerzita v Brně, Brno, 1998, 107–113.
- Левингер (1989): J. Levinger, „Sporazumijevanje i nesporazumi u konverzaciji“, *SOL 4*, 2/2, Zagreb, 1989, 41–50.
- Лубаш (1996): W. Lubaš, „Sociolingvistički pristup k teorii jazykovej kultúry v Poľsku“, *Jazyková politika a jazyková kultúra*, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akademie vied, Bratislava, 1996, 164–176.
- Максимов (2006): *Русский язык и культура речи*, под ред. В. И. Максимова, Гардарики, Москва, 2006.
- Манолова (2002): Л. Манолова, *Съвременна езикова култура*, Парадигма, София, 2002.

- Матвејева (2003): Т. В. Матвеева, *Учебны словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика*, Флинта, Москва, 2003.
- Милосављевић 2006, Б. Милосављевић, *Форме учтивости у српском језику*, (необјављени магистарски рад), Београд, 2006.
- Минова-Ђуркова (2002): Л. Минова-Ђуркова, „Лексиката, нормата и јазичното планирање“, *Норма и речник*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2002, 61–68.
- Мимица и др. (2007): А. Mimica i М. Bogdanović (прир.), *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Михаљевић (1997): М. Mihaljević „Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik“, *Jezik*, 45, 2, Zagreb, 1997, 63–67.
- Михаљевић (1998): М. Mihaljević „Lingvistička analiza naftnih naziva“, *Jezik*, 45, 3, Zagreb, 1998, 97–101.
- Мишчевић и др. (1987): N. Mišćević i М. Potrč (ur.), *Kontekst i značenje*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987.
- Морозов (2006): В. Э. Морозов, *Культура русской речи как национальное достояние и учебный предмет, Филология и культуроведение: наука – практика – преподавание*, Флинта, Москва, 2006.
- Мршевић-Радовић (2002): Д. Мршевић-Радовић, „Михаило Стевановић и неговање језика српског“, Посебан отисак из Зборника са научног скупа *Живот и дело академика Михаила Стевановића*, Научни скупови, књ. 59; Одјелење умјетности, књ. 21, Подгорица, 2002, 275–283.
- Мршевић-Радовић (2004): Д. Мршевић-Радовић, „Језичка култура и чистота језика (I)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 33/3*, Београд, 2004, 207–213.
- Мршевић-Радовић (2005): Д. Мршевић-Радовић, „Језичка култура и чистота језика (II)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 34/3*, Београд, 2005, 263–278.
- Мургоски и др. (1996): З. Мургоски и др. (ред.), „Библиографија на научно-стручни трудови 1976–1996“, Филолошки факултет на Универзитетот – Скопје, Скопје, 1996.
- Наду (2005): Т. Nadu, *Konceptualne metafore besedilih Borisa Urbančiča in Janeza Gradišnika : diplomsko delo*. Ljubljana, 2003. <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Nadu-Tanja.PDF>

- Невежина (2005): М. В. Невежина, Е. В. Шарохина, Е. Б. Михайлова и др., *Русский язык и культура речи*, Юнити-дана, Москва, 2005.
- Николић (2006): М. Николић, Приказ књиге *Српски језик у нормативном огледалу* (прир. Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић), *Наш језик*, XXXVII/1–4, Београд, 2006, 65–72.
- Николић (2008): М. Николић, „О лингвистици језичке културе у русистици и науци о српском језику“, *Зборник Матице српске за славистику*, 74, Нови Сад, 2008, 273–288.
- Николић (2008): М. Николић, Приказ књиге *Култура говора* (Милан Шипка) *Наш језик*, XXXIX/1–4, Београд, 2008, 111–113.
- Николић (2008): М. Николић, Приказ књиге *Језичке доумице, књига друга* (Егон Фекете), *Лингвистичке актуелности*, 16, <http://www.asusilc.net/aktuelnosti>
- Николић (2008): М. Николић, *Теорија језичке културе у србистици и славистици* (магистарски рад, аутореферат), *Лингвистичке актуелности*, 16, <http://www.asusilc.net/aktuelnosti>
- Николић (2009): М. Николић, Приказ књиге *Српски језик: норма и пракса. Прилози писаној и говорној комуникацији* (Рада Стијовић), *Лингвистичке актуелности*, 17, <http://www.asusilc.net/aktuelnosti>
- Николић (2009): М. Николић, „Допринос Богдана Терзића неговању српске језичке културе“, *Славистика XIII (2009)*, Београд, 2009, 63–73.
- Николић (2009): „Теорија језичке културе у србистици и кроатистици“, *Зборник радова са 2. симпозијума „Разлике између бошњачког, хрватског и српског језика“*, Грац, 27–29. март, 2008, Тошковић, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*, Münster et al., 2009: LITVerlag.
- Окука (1998): М. Okuka, *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien*, Wieser Verlag, Klagenfurt – Wien – Ljubljana – Sarajevo, 1998.
- Ожегов (1974): С. И. Ожегов, *Лексикология, лексикография, культура речи*, Высшая школа, Москва, 1974.

- Павић и др. (2007): Z. Pavić, N. Zorić i S. Lekić (прир.), *Nije srpski lupati: antologija savremene srpske gluposti 1*, Statusteam, Beograd, 2007.
- Петровачки (1997): Љ. Петровачки, „Нека запажања о култури изражавања ученика у средњој школи“, http://host.sezamprou.edu/jezik-danas/3-97/3-97_1.htm
- Петровић (1996): Д. Петровић, *Школа немушког језика*, Цветник, Нови Сад, 1996.
- Пешикан и др. (2002): М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српског језика*, Матица српска – Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, 2002.
- Пипер (2004): П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београдска књига, Београд, 2004.
- Пипер (2007): П. Пипер, „Српски језик и српско писмо у Црној Гори у светлу језичког законодавства“, *Летопис Матице српске*, књ. 480, св. 6, децембар, 2007, 1023–1034.
- Пипер (2009): „Језичка култура и норма у истраживањима Егона Феке“, *Зборник Матице српске за славистику* (76), 2009, 152–154
- Поповић (1982): Б. Поповић, „Говорни узор“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 339–342.
- Прћић (2003): Т. Прћић, „*Предлози За Нови Правопис (3): Псеудо Норма Несме Победити!*“, *Језик данас*, VII, 17, Нови Сад, 2003, 17–25.
- Прћић (2004): Т. Прћић, „Немарни »функционални стил«: у потрази за загубљеним значењем“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/1, 297–305, 2004.
- Прћић (2005): Т. Прћић, „Да ли је све ово само борба са ветрењачама?“, *Језик данас*, IX, 21–22, Нови Сад, 1–5.
- Прћић (2005): Т. Prčić, *Engleski u srpskom*. Zmaj, Novi Sad
- Радовановић (2004): М. Radovanović, *Planiranje jezika (i drugi spisi)*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2004.

- Радовановић (2003): М. Radovanović, *Sociolingvistika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2003.
- Радовановић (1997): М. Radovanović, *Spisi iz kontekstualne lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1997.
- Радовановић (1996): *Српски језик на крају века*. М. Радовановић (уред.), Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд, 1996.
- Ружић (1982): Ж. Ружић „О неговању културе говора у Француској с освртом на нашу ситуацију“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 147–152.
- Ружић (1981): Ž. Ružić, *Osnovi kulture govora*, Pedagoška akademija za obrazovanje vaspitača predškolskih ustanova, Beograd, 1981.
- Ружичка (1967): J. Ružicka, „Problémy jazykovej kultúry“, *Kultúra spisovnej slovenčiny*, Vydavateľstvo Slavenskej akademie vied, Bratislava, 1967, 9– 22.
- Савић (1993): С. Савић, *Дискурс анализа*. Филозофски факултет, Нови Сад 1993.
- Серл (1991): Џ. Серл, *Говорни чиновни*. Нолит, Београд 1991.
- Сесар (1996): D. Sesar, *Putovima slavenskih književnih jezika (pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika)*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 1996.
- Совић (1990): I. Sović, „Knjiga otklona nesporazuma oko riječi, zbog riječi i s riječima“, *Jezik*, XXXVIII (1990), 5, 155– 160.
- Стаматоски (2000): Т. Стаматоски, „Примената на македонскиот литературен језик денес“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2000, 12– 23.
- Стаматоски (2005): В. Сиљаноски, Т. Стаматоски, „Јазичната проблематика во средствата за информирање“, *Актуелните состојби во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2005, 62– 67.
- Станић (1973): М. Станић, *За културу језика*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1973.

- Стари (1995): Z. Stary, „Jazykověda a teorie jazykové kultury“, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 1995, 60–64.
- СТИЈОВИЋ (2009): Р. Стијовић, *Српски језик: норма и пракса (Прилози писаној и говорној комуникацији)*, Чигоја штампа, Београд, 2009.
- Тежак (1990): S. Težak, *Hrvatski naš svagda(\$)nji*, Školske novine, Zagreb, 1990.
- Телебак (1998): М. Телебак, *Говоримо српски – Слакоћом до језичке културе*, ИП Нови глас, Бања Лука, Народна универзитетска библиотека, Приштина, 1998.
- Терзић (1982): Б. Терзић, „О неким питањима наше језичке културе са становишта преводилаштва“, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 193–196.
- Тошовић (2002): Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд, 2002.
- Ћупић и др. (1996): Д. Ћупић, Е. Фекете, Б. Терзић, *Слово о језику: језички поучник*, Партенон, Београд, 1996.
- Ћупић и др. (2002): Д. Ћупић, Е. Фекете, Б. Терзић, *Слово о језику II: језички поучник*, Партенон, Београд, 2002.
- Ћупић и др. (2005): Д. Ћупић, Е. Фекете, Б. Терзић, *Српски језички саветник*, Службени лист СЦГ, Српска школска књига, Београд, 2005.
- Урбанчич (1972): В. Urbančič „O jezikovni kulturi“, Sankarjeva založba, Ljubljana, 1972.
- Фекете (2006): Е. Фекете, *Језичке доумице*, Београдска књига, Београд, 2006.
- Фекете (2008): Е. Фекете, *Језичке доумице (књига друга)*, Београдска књига, Београд, 2008.
- Филин (1979): *Русский язык, энциклопедия*, под ред. Ф. П. Филин, Советская энциклопедия, Москва, 1979.
- Филиповић (1977): R. Filipović, „Tudice i jezička kultura“, *Jezik*, XXV (1977/78), 2, 43–47.

- Финка (1973): В. Finka, „О употреби туђица у хрватском књижевном језику“, *Jezik*, XX (1973), 4, 97–106.
- Формановска (1987): Н. И. Формановская, *Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты*, Москва, 1987.
- Хавранек (1932): В. Havránek – М. Weingardt, ur., *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, 1932.
- Хавранек (1970): В. Havránek, „Principi Praške lingvističke škole“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske* XIII/1, 7–17.
- Халиловић (1996): С. Halilović, *Gnijezdo lijepih riječi. Pravilno- nepravilno*, Centar za bošnjačke studije, Sarajevo, 1996.
- Хорецки (1967): Ј. Horecký, „Vzt'ah spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine“, *Kultúra spisovnej slovenčiny*, Vydavateľstvo Slavenskej akadémie vied, Bratislava, 1967, 41–45.
- Цек и др. (1971): К. Cek i Е. Martinčić, „О неким проблемима језичке и опће културе“, *Jezik*, XVIII (1971), 4, 114–122.
- Шипка (1998): М. Шипка, *Зашто се каже*, ЦПЈ – Београд, Прометеј – Нови Сад, 1998.
- Шипка (2006): М. Шипка, *Језик и политика*, Београдска књига, Београд, 2006.
- Шипка (2005): М. Šipka, *Kultura govora*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
- Шипка (1959): М. Šipka, „О неписмености наших средњошколца“, *Jezik*, VII (1959), 4, 118–121.
- Шипка 1998: М. Шипка, *Приче о речима*, ЦПЈ – Београд, Прометеј – Нови Сад, 1998.
- Шкарић (1975): И. Škarić, „Program kulture govora“, *Jezik*, XXII (1975), 4, 97–103.
- Шкарић (1982): И. Škarić, *У потрази за изгубљеним говором*, Školska knjiga – SN Liber, Zagreb, 1982.
- Шкиљан (1988): Д. Шкиљан, *Језична политика*. Школска књига, Загреб, 1988.

Summary

This work is going to include the contemporary achievements of the theory of language culture in Serbian and Slavic languages. This theory is here comprehended as a part of general culture of a society or an individual, it is reflected in the level of understanding the potential of a specific language system which enables the practical usage of the language's numerous functions.

This study has been done in Serbian and other Slavic languages (Croatian, Slovenian, Macedonian, Russian, Slovakian, Bohemian, etc.). The aim is to show to which extent the contemporary theoretical postulates in Slavic countries are developed, how the contemporary theory of language culture corresponds with other adjacent disciplines, as to maintain the place the theory of language culture should have in contemporary linguistics. One of the tasks in the comparison of the theory of Serbian language culture with the one of other separate Slavic languages. The study, among other things, comprises the problems of the language culture in schools. One of the most important tasks of the theory of language culture is the study of its own scientific, methodological and terminological (in)dependence and uniqueness. In connection with this, there is a need to introduce a new term – the linguistics of language culture.

Key words: general culture, language culture, culture of speech, theory of language culture, linguistics of language culture, Serbian language, Slavic languages

Регистри

Именски регистар

- Андрејчин, Љубомир 147–148
Антоњенко-Давидович, Борис Дмитрич 167
Анушкин, Владимир Иванович 53–54, 152–153
Аристотел 24, 33, 53
Аристофан 24

Бабамова, Е. 137
Бајић, Ружица 115
Белић, Александар 73, 123
Бенвенисте, Емил 174
Бојковска, Светлана 138, 143
Брборић, Бранислав 110–112, 118, 131, 195–196
Брборић, Вељко 183, 192
Брендал, Виго 174
Брозовић, Далибор 125, 140
Бугарски, Ранко 20–21, 79, 112–116, 194–196

Валић-Недељковић, Дубравка 59
Васиљева, А. Н. 154, 156
Васић, Смиљка 77, 80, 92–93, 190, 195
Виноградов, Виктор 152
Винокур, Григориј Осипович 92, 152, 175
Винце, Златко 124, 126–127
Влаховић, Нина 21

Вуксановић, Јован 68, 187
Горгија 53
Градишник, Јанез 132–133
Грајс, Пол 61–62, 113, 115

Даничић, Ђуро 106
Дорожевски, Витолд 177
Дрвошанов, Васил 145

Ђуркова, Александра 142

Иванов, Л. Ј. 24–25, 49, 162
Ивић, Милка 19, 108–110
Ивић, Павле 38, 78, 86, 118, 188, 195
Ившић, Стјепан 124
Исикрат 24

Јагодич, Моника 132
Јакобсон, Роман 174
Јањић, Марина 39, 183, 187, 189, 191
Јачева-Улчар, Елка 143
Јерковић, Јован 86
Јермољенко, С. Ј. 164
Јесперсен, Ото 174
Јонке, Људевит 46, 124, 129

Каранфиловски, Максим 143
Караџић, Вук 73, 85, 106, 108–109
Карнап, Рудолф 174

- Катичић, Радослав 41, 124–127
 Квинтилијан 53
 Клајн, Иван 38, 74, 91, 94–95, 182, 195
 Кликовац, Душка 163
 Корубин, Благоје 137, 139,
 Косановић, Јелена 190
 Костић, Ђорђе 77–78, 94, 195
 Краљ, Абел 167, 171

 Левингер, Јасна 63
 Лубаш, Владислав 69, 73, 178–179

 Максимов, В. И. 157
 Манолова, Л. 147–150
 Маретић, Томо 74, 106
 Матвејева, Тамара В. 25
 Матезијус, Виљем 110, 124–125, 135, 174
 Метерних, Клеменс Венцел 136
 Милосављевић, Бојана 44,
 Минова-Ђуркова, Љиљана 144
 Михаљевић, Милица 63, 67, 126–128
 Мишеска-Томић, Олга 137
 Мишчевић, Ненад 113
 Мршевић, Драгана 41, 73
 Мукаржовски, Јан 174
 Мургоски, Зозе 137

 Нежевина, М. В. 159–160, 162
 Николовски, А. 137
 Новаковић, Стојан 73

 Ожегов, Сергеј Иванович 152

 Паноска, Ружа 137
 Петровачки, Љиљана 39, 188–191
 Петровић, Драгољуб 81, 139, 141, 185
 Петроска, Елена 137
 Пешикан, Митар 86, 195
 Пижурица, Мато 86
 Пипер, Предраг 10, 12, 41, 49–50, 52, 70, 72, 74, 97, 116, 119–120, 122, 193, 195–196, 200

 Платон 53
 Поповић, Бранко 79, 147
 Поповић, Љубомир 86
 Потрч, Матјаж 62, 113
 Прћић, Твртко 41, 48, 144, 181

 Радовановић, Милорад 19, 33, 35, 45–47, 55, 58, 105–107, 110, 118, 131, 140, 196
 Рајић, Љубиша 116, 118,
 Ружић, Жарко 92–93, 122, 190, 195

 Саздов, Симон 137
 Сиљаноски, Велко 137
 Скок, Петар 124
 Сивић, Иван 130
 Сократ 53
 Стаматоски, Трајко 141
 Станић, Милија 101
 Стевановић, Михаило 73, 86
 Стефановски, Љупчо 137

 Танасић, Срето 131
 Тежак, Стјепко 126, 130
 Телебак, Милорад 75, 101
 Теодоров-Балан, Александар 147
 Теофаст 24
 Терзић, Богдан 74, 78, 95, 195
 Тињанов, Јуриј 174
 Тошовић, Бранком 40, 58, 102, 104
 Трубецкој, Николај Сергејевич 174

 Ћупић, Драго 74, 95, 195

 Урбанчич, Борис 132–134

 Фекете, Егон 74, 95, 97, 99–100, 195
 Филин, Федот Петрович 15
 Филиповић, Рудолф 126
 Финка, Божићар 41, 126–127
 Формановска, Наталија Ивановна 45

 Хавранек, Бохуслав 110, 125, 174–175
 Хасерл, Едмунд 174

Цицерон 24, 53

Шипка, Милан 33, 38, 47, 54–55, 89–92,
95, 116–120, 185–186, 195

Шкарић, Иво 41, 124, 128, 184, 190,
193

Шкиљан, Дубравко 116

Појмовни регистар

адекватност 36, 78, 174, 195

алогизми 28

антинормирање 44

арго 36, 39

беседништво (говорништво) 55, 120, 77
биروقратизација језика 34, 36–37, 50,
87–88, 90

благозвучност 83

богатство 18, 24–25, 32–33, 37–38, 43, 82,
84, 110, 134, 155–157, 162, 166

варијанта 16, 19, 83, 99, 151

варијантност 83, 86, 158

вулгаризација 34, 36, 50, 52, 87, 149, 156

говор мржње 52, 155

говорна вештина 16

говорна деградација 49

говорна етикеција 15, 17, 34–36, 44–45,
59, 70, 104–105, 120, 148–150,
156–159, 163

говорна култура 19–20, 22, 25–26, 53,
55, 69, 74–79, 89, 97, 106, 119–
120, 128, 130, 132, 138, 147, 149,
152–156, 159–165, 167, 169, 172,
176, 183–184, 187–188, 192–193,
196–197, 199–200

говорна некултура 155

говорни чиновни 17, 199

говорни узорни 79

говорништво (беседништво) 55, 120, 77
грешке

~ у читању 35

граматичке ~ 185

језичке ~ 34–35, 161, 177, 183,
185, 192

композиционе ~ 35

комуникативно-прагматичке ~
34–35

лексичке или семантичке ~ 35,
103

морфолошке ~ 35

ортоеписке ~ 35, 103

правописне ~ 35, 185

синтаксичке ~ 35

стилске ~ 35, 57, 185

творбене ~ 35

чињеничне ~ 35

двосмисленост 34, 36–37, 68, 179

дописнички варваризми 97

еколингвистика 12–13, 49–51, 198

економичност 40, 83–84, 104, 172, 179

ератологија 164

жаргон 16, 29, 31, 36, 38–39, 50–51,
69, 83, 87, 89, 103, 130, 150–151,
161, 179, 188, 190

изражајност 18, 24, 25, 31–32, 36, 38,
155–157, 162, 172

емоционална ~ 32

логичка ~ 32

интерпункција 100

граматичка ~ 100

логичка ~ 100

- јасноћа 17, 23–25, 30–31, 82, 91, 143, 155, 172, 179
- јединственост 134, 141
- језик политичара 116, 118
- језичка игра 26
- језичка култура 11–13, 15–25, 27, 30–31, 33, 35, 39, 43–44, 46–47, 49, 51–52, 54–59, 60, 67–77, 79–81, 89, 94, 97, 102, 104–106, 110–116, 118–158, 162, 164–165, 167–181, 185–193, 195–200
- језичка некултура 13
- језичка политика 21, 47, 50, 69, 81, 106, 114, 116–117, 124, 175
- језичка рехабилитација 49
- језичка толеранција 115, 120, 130
- језичко нормирање 12, 81, 198
- језичко окружење 50
- језичко планирање 44, 47, 105–107, 116–117, 120
- јурислингвистика 70
- калкови 42, 64, 88, 108
- клише (шаблон) 32, 39–41, 79, 102, 104, 149, 172
- жанровски ~ 41, 104
- композициони ~ 41, 104
- синтаксички ~ 41, 104
- компонента језичке културе 80, 93, 114
- естетска ~ 18, 185
- етичка ~ 17
- језичка ~ 16
- комуникативна ~ 17
- комуникативна компетенција 25, 31–32, 93, 105
- комуникативна ситуација 44, 57, 108, 151, 155
- конверзационе импликације 59, 61, 199
- континуитет 73, 83, 172, 197
- контекстуализовани знакови 62–63
- критеријум језичке културе 29, 134, 154–155, 168, 172–173, 178–179
- аристократски ~ 85
- ~ ауторитета 84
- географски ~ 85
- друштвени ~ 84
- књижевни ~ 85
- култура (општа) 11–15, 21, 43, 49–52, 82, 85, 106, 108–109, 114–116, 120–121, 125, 129, 145, 147, 149, 153, 167–169, 172–173, 193, 195
- ~ дијалога 76, 120
- ~ језика 81, 123, 125–126, 165, 168–169
- лингвистичка ~ 21, 113–114
- ~ слушања 20, 113, 128, 130, 150, 156
- културне потребе 14–15, 140
- културни капитал 15
- културологија 13, 21, 59
- лепота 16, 19, 23–24, 31, 83–85, 92, 146–146, 186
- лингвистика језичке културе 13, 20 – 21, 70, 178
- лингводидактика 13, 117
- лингвокултурологија 12–13, 197
- логичност 17, 24–25, 28, 30, 129, 143, 155–156, 162, 172
- начело сарадње 62
- негативне комуникативне особине говора 34, 87
- неодређеност 87, 89
- неологизми 31, 42–43, 87, 89, 99, 142, 166, 190
- неоправдана употреба
- ~ нестандардне лексике 34
- ~ позајмљеница 34, 36, 80, 183
- номинални стил 87, 89
- норма 14–18, 20, 25, 34, 46–48, 50–51, 55–57, 65–66, 73, 79, 85–86, 92–94, 99–103, 105, 107, 109,

- 111–112, 116, 118, 126, 130, 132–135, 138–142, 144, 146, 149–156, 158–161, 163–166, 168, 169, 172, 174, 177–178, 181, 185, 188, 196
 естетска ~ 36, 46
 етичка ~ 17, 35–36, 46, 55, 156–157, 162–163
 језичка ~ 11, 15, 35, 46, 64, 72, 93, 105–106, 109, 117, 121, 136, 155, 158, 162, 169–170, 172, 176
 комуникативна ~ 35, 46, 156, 163
 лексичка ~ 46, 87, 105, 163–164
 морфолошка ~ 46, 105
 ортографска ~ 46, 105, 164
 ортоепска ~ 46, 105, 109, 164
 правописна ~ 46, 48, 185
 прагматичка ~ 35, 46
 семантичка ~ 46, 105
 синтаксичка ~ 46, 105
 стилска ~ 38, 103, 155, 38, 46, 55, 57–58, 164
 творбена ~ 46
 текстуална ~ 46
 функционална ~ 46–47, 155
 нормирање 12, 15, 46, 65–67, 69, 77, 81, 83, 85–86, 92, 101, 105–106, 109, 144, 155, 175, 177, 198
 образовање 13, 68, 169, 175, 180, 186–188, 199
 лингвистичко ~ 21, 51, 75, 78, 148, 170
 одступање од норме 15, 34, 48, 57–58, 62, 86, 90, 98, 102–103, 126, 140, 144
 ортографија 92, 175
 ортоепија 92
 позајмљенице (стране речи) 20, 29, 32, 34–36, 38–39, 41–43, 51, 64, 67, 79–80, 84, 86, 88–89, 95–98, 122, 126–128, 132–133, 135, 139, 143–145, 148, 153, 158, 160–161, 167, 183, 186, 198
 позитивна комуникативна својства говора 12, 23–25, 27, 29, 37, 79, 143, 198
 помодне речи и изрази 34, 89, 136, популарна пракса 49
 поштапалице 29, 32, 34, 39, 160, 188
 правилност 15, 20, 23–26, 44, 78, 84, 91–95, 127, 129, 146, 152, 159, 162
 ~ у употреби речи 26
 граматичка ~ 143, 147, 179, 198
 језичка ~ 16, 25, 27, 34, 79–81 85, 154–155, 165, 176–177, 198
 логичка ~ 26, 177
 стилистичка ~ 26
 прављење избора 60
 прагматика 12, 18, 20, 59–61, 70, 112, 115, 151, 154, 198–199
 престижна пракса 49, 178
 прецизност 25, 27, 29–30, 63, 82
 смисаона (семантичка) ~ 27, 63–64
 фатичка (предметна) ~ 27
 принцип сарадњиштва (комуникативна кооперација) 61, 113, 115, 157
 принцип учтивости 62
 промена кода 33, 37
 псеудонорма 46, 48, 150, 183
 психоллингвистика 13, 60, 69–70
 психолошка лингвистика 69
 псовке 36, 153, 189
 пуризам 29, 41, 43–44, 67, 69, 126–127, 132–136, 166, 169, 198–199
 реализам 83
 редунданција 30, 179
 реторика 12–13, 20, 23–24, 53–55, 59, 70, 75, 91, 104, 106–107, 112–113, 128, 151–153, 156–158, 160, 162–164, 170–171, 177, 194, 197–198

- нова ~ 157, 171
 реторички проналазак 153
- сажетост 24–25, 29–30, 37, 177
 сврсисходност 24–25, 33–34, 37, 46, 80, 91, 106, 112, 134, 154–155, 161–162, 172
 психолошка ~ 34
 ситуативна ~ 34
 стилистичка ~ 33
- социолингвистика 13, 20, 60, 68, 70, 73, 93, 105, 112, 114–116, 118, 130–131, 155, 165, 175, 179, 194, 199
- ставови о језику 14, 21, 43–44, 69, 113–116, 120, 132, 194
- стандардизација 12, 40, 46, 66–69, 74, 81, 84, 86, 104–106, 109, 111, 116–120, 124, 161, 182, 184, 197
- стандардни језик 15–16, 20, 25–27, 33, 36–38, 42, 46–48, 51–52, 55, 57–58, 64, 66–70, 74, 77, 82–83, 85, 87, 92, 96, 98–103, 105–107, 110–113, 117, 123–126, 130–148, 161, 174–176, 179, 181, 184–185, 187, 192, 196–197, 199
- стилистика 12–13, 18–19, 23, 53, 55–59
 ~ текста 56
 књижевна ~ 56
 практична ~ 56–57
 функционална ~ 56
- стилистичка прилагођеност 36
- сценски говор 148
- теорија језичке културе 11–12, 21, 23–24, 56, 60, 75, 81, 112, 116, 132–133, 135–136, 150, 154–157, 162, 164, 176–169, 174–179, 195, 197–199
- термини 27, 31, 38, 63–68, 80, општи ~ 64
 специјализовани ~ 64
- терминологија 31, 42, 54, 63–68, 80, 82, 87, 100, 134, 145, 149, 152, 174–175, 198
- устаљеност 158, 175
- форме учтивости 41, 44
- функционална говорна култура 156
- функционална лингвистика 151
- функционални стил 16, 18–19, 28–29, 32–33, 35, 38, 40, 47, 55, 58, 68–69, 93, 98, 101–104, 107, 140, 142, 155–164, 166, 179, 181, 199–200
- административни ~ 16, 18, 26–27, 31–33, 37, 40, 58, 90, 102–104, 107, 140, 158–159, 163
- књижевноуметнички ~ 26–27, 34, 40, 98, 159, 163
- научни ~ 18, 27–28, 32, 40, 58, 68, 102–103, 159, 163
- публицистички ~ 18, 31, 33, 37, 40, 58, 79, 102–104, 140, 149–151, 159, 163, 179
- разговорни ~ 16, 26–28, 32–33, 42, 58–59, 87, 102–104, 151, 158–159, 161, 163, 179
- циљ комуникације 15–18, 33, 53, 61, 156, 159, 161, 171, 176
- чистота 17, 20, 24–25, 29, 32, 41–42, 50, 52, 126–127, 136, 146, 148, 155, 157, 162, 167, 178
- шаблон (клише) 39–41, 79, 104, 151
- шатровачки 39, 104

О аутору

Мр Марина Николић, истраживач сарадник у Институту за српски језик САНУ, рођена је 28. јануара 1982. године у Пожаревцу, где је завршила основну и средњу школу. Завршила је Филозофски факултет у Новом Саду, одсек *Српски језик и књижевност*. Дипломирала је 2005. године радом из синтаксе „Девербативна именица као кондензатор реченичног садржаја у језику новина“ под менторством проф. др Владиславе Ружић. Завршила је постдипломске студије на Филолошком факултету у Београду, смер *Наука о језику*, где је и магистрирала 2008. године радом „Теорија језичке културе у србистици и славистици“ под менторством проф. др Предрага Пипера.

У току постдипломских студија (2005–2008) била је стипендиста Министарства науке Републике Србије.

Докторанд је на Филолошком факултету у Београду са темом докторске тезе „Категорија степена у систему сложених реченица савременог српског језика“, коју израђује под менторством проф. др Предрага Пипера.

Од 2008. године члан је и секретар Комисије за синтаксу Одбора за стандардизацију српског језика.

У Институту за српски језик САНУ изабрана је у звање *истраживач сарадник* септембра 2008. године, када је и примљена у стални радни однос на пројекту *Опис и стандардизација савременог српског језика*. 2009. године именована је за секретара пројекта на коме ради.

Боравила је на студијским усавршавањима у Русији и Немачкој. Учествовала је на неколико научних скупова у земљи и иностранству. Објавила је десетак радова из области језичке културе и синтаксе савременог српског језика.

У ЕДИЦИЈИ „МОНОГРАФИЈЕ”
ОБЈАВЉУЈУ СЕ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА
КОЈА СЕ СПРОВОДЕ У СКЛОПУ НАУЧНИХ
ПРОЈЕКТА ЧИЈИ ЈЕ НОСИЛАЦ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ.
ОНА ОБУХВАТАЈУ НАЈШИРУ
ПРОБЛЕМАТИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА,
КАКО КЊИЖЕВНОГ ТАКО И НАРОДНОГ,
У ПРОШЛОСТИ И У САДАШЊОСТИ.

Монографија Марине Николић *Теорија језичке културе у науци о српском језику и сла-
вистици* представља прво монографско истраживање о теоријским аспектима проу-
чавања српске језичке културе. Оно се одликује актуелношћу, новином приступа и
научно релевантним резултатима. Сагласно формулисаним циљевима и полазним
тезама Марина Николић је обавила проблемски врло разуђено истраживање у којем
је испитала предмет са свих релевантних страна.

Предраг Пипер

Посебан значај ове монографије је у томе што се она исцрпно бави теоријом језичке
културе, што је код нас у доброј мери занемаривано у радовима који се баве овом
проблематиком, и даје критичку оцену достигнућа у теорији језичке културе у српском
и другим словенским језицима. Захваљујући томе монографија Марине Николић ће
усмеравати будућа истраживања различитих питања у области језичке културе.

Срето Танасић

